

Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach
kultúrna inštitúcia Košického samosprávneho kraja

POETA LAUREATUS IOANNES BOCATIUS (1569-1621)

Zborník z celoslovenskej konferencie,
ktorá sa konala v dňoch 29. - 30. septembra 2009
v Košiciach pri príležitosti 440. výročia narodenia
a 410. výročia príchodu Jána Bocatia do Košíc

Košice
2009

S FINANČNOU PODPOROU
MINISTERSTVA KULTÚRY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

ISBN: 978-80-88687-26-9
EAN: 9788088687269

OBSAH

Predhovor	7
PhDr. Klára Kernerová	
Príhovor primátora mesta Košice	16
Ing. František Knapik	
Politické pomery v Uhorsku na prelome 16. a 17. storočia	17
prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.	
Ján Bocatius v súkolesiach doby	27
Mgr. Štefan Eliáš	
Humanista Ján Bocatius v kontexte dejín Prešova	37
Doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc.	
Ján Bocatius a jeho dielo Hungaridos libri poematum V.	45
prof. PhDr. Marta Kerul'ová, CSc.	
Lužica - domov Jána Bocatia	68
Doc. PhDr. Ľudovít Petraško, PhD.	
Ján Bocatius a vydávanie jeho diel	76
Doc. PhDr. Gabriela Žibritová, PhD.	
Ján Bocatius vo fonde SNK	89
Mgr. Klára Komorová, PhD.	
Ján Bocatius a jeho pražské tlače	96
Mgr. Angela Škovierová	
Olympias carceraria	104
Mgr. Peter Anna	
Spomienka na maďarského bocatiológa Ferenca Csonku	112
PhDr. Milena Ostrolucká	
Ján Bocatius a jeho pojednanie o Hornusovej kométe z roku 1618	118
RNDr. Jana Mešterová, Magdaléna Semanová	
Ján Bocatius a Trnava	122
prof. PhDr. Jozef Šimončíč, CSc.	
Prílohy	

Portrét Jána Bocatia od M. van der Guchta
vlastník: Múzeum výtvarného umenia San Francisco

Ján Bocatius

Košiciam

Martove Košice, bojovným Hunom predobre známe,
nad našou kráľovskou vlasťou, nad blahom ochotné bdiť!
Vy, čo nás silou chránite, takisto tieto hľa kraje,
tol'kokrát udatné srdcia vojakov vediete v diaľ.
Úžasné mesto, jak vy, je básnikom náročnou témou,
keby som zmohol dať v básni, zásluhu máte len vy!
Rozlohou síce ste malé, no slávnou povest'ou všade
rozľahlé, všade kde má len hranice široký svet.
Od vás je závislá zem aj to, jak veľmi sa skveje
chovanec Martov, v cisárskych zbraniach oddaný – šík.
Podľa mňa nebudú opustené ostatné mestá,
kým nám budete šťastným pánom a ochrancom vy.
Prvé v zručnosti vojenskej vládnete! Uhorské mužstvo
úsudkom vašim sa riadi – zanechá role a pluh.
Bez vás nič, bez vašej slávy nič nezmôžu ostatné šíky,
ktoré združuje v jedno vaša tak udatná čnosť.
Na váš rozkaz sa pešiaci, šíky jazdecké pohnú,
za vodcu ríše vás majú predáci, ste im sťa kráľ.
Hlavne však žiarite vo svojich hrdinoch! Vo večnej chvále
široko-d'aleko v povesti letíte cez celý svet.
Máte vodcu, čo spravuje najvyššie štátnické veci,
poddaných chráni a krotí srdcia, čo pýchou sú zlé.
Uhorskú kráľovskú moc mu zverili, pánom ho zovú,
dokonca otcom, lebo nadmieru dobroty má.
Veľký kmeť, ty vodca mesta i sveta, čo getskú
Eríniu s pomocou Marta skrotíš a dosiahneš zdar,
tvoje vojská nech bohovia spravujú, Teuffenbach slávny
vít'az, nech d'aleko v sláve urobia večným náš kraj!
Ostaň ty jedinou regulou v riadení začatej vojny,
najvyšším zostaň, nech v tvojom velení vzmáha sa ľud!
Vám sa tiež sluší, vládne komory, ktorým je zverené blaho
kráľovstva, rozvážne viesť sa múdrosťou starcových úst.
To nech náleží, Hoffman, úradu tvojmu a tvojim,
Soforsyné ťa vedie, panna to zbožná a ctná.
Vy ste tiež, hrdinské srdcia, pýchou košických hradieb,
v ktorých, ak neblčia vojny, pre vás je radosťou žiť.
Prajem vám Košice, kvitnite v kráse a sile! Kiež navždy
pevcom som vašim, ja vd'ачné chvály vám pokorne vzdám.
Za svojho pevca ma s láskou prijmite, ochranca verný,
predtým váš patronát zažil ne jeden učený muž.
Často Mars zdobí sa v boji nádherou Foibovej lýry,
umenie básne je pre zbroj ozdobou najkrajšou z krás.

Preklad: prof. PhDr. Marta Kerul'ová, CSc.

Predhovor

Na prelome 16. a 17. storočia žil v Košiciach známy literát, pedagóg, historik, diplomat a richtár Ján Bocatius. Narodil sa v rodine obchodníka 25. decembra 1569 v Lužickom Srbsku v obci Vetschau. Mladé roky trávil na štúdiách v susednom Sasku. Neskôr opúšťa svoju vlasť a prichádza do Uhorska. Nejaký čas pobudol v Kremnici a v roku 1593 prichádza do Prešova, kde pôsobí na tamojšej Evanjelickej mestskej škole.

Do Košíc prišiel v roku 1599 na pozvanie magistrátu, aby tu viedol mestskú školu. Dobový pisár ho zaevidoval ako nemeckého mešťana. S manželkou Alžbetou býval v dome na Mäsiarskej ulici, ktorý dnes už neexistuje. Obyvatelia Košíc si ho obľúbili a vážili. Najprv si ho zvolili za radcu a v rokoch 1603-1604 za richtára mesta. Popri pedagogickej činnosti sa venoval aj literárnej tvorbe. Rudolf II. mu udelil titul "Poeta laureatus caesareus" a v roku 1598 ho povýšil do šľachtického stavu. Jána Bocatia volali hviezdou básnikov. Tohto titulu sa mu dostalo od nemeckého básnika Friderica Taubmanna.

Na jednej z ciest, v diplomatických službách, 31. októbra 1621 v Uhorskom Brode zomrel.

S cieľom priblížiť život a literárne dielo tejto významnej humanistickej osobnosti zorganizovala Verejná knižnica Jána Bocatia v spolupráci s Mestom Košice v dňoch 29.-30. septembra 2009 dvojdnové podujatie **Poeta laureatus Ioannes Bocatius**. Viaceré aktivity (konferencia, výstava, dramatizácia) ho predstavili odbornej i širšej verejnosti ako človeka, ktorý bol prínosom pre kultúrny a spoločenský život Košíc, ale i širšieho regiónu na prelome 16. a 17. storočia. Človeka, ktorý bez ohľadu na osobné riziká hájil svoje presvedčenie a uskutočňoval zverené poslanie. Ovenčeného básnika, ktorý zažil, tak ako to už u verejne známych osobností býva, vzostupy i pád.

Rok 2009 sa priam ponúkal na zorganizovanie takéhoto veľkého podujatia. Keď študujeme biografiu Jána Bocatia zistíme, že deviatky mali v jeho živote významné miesto. Už v roku jeho narodenia figuruje deviatka. Za významný medzník v jeho živote možno považovať rok **1599**, keď v tlačiarňi Jakuba Klosa v Bardejove vychádza jeho najrozsiahlejšie a najznámejšie dielo **Hungaridos libri poematum quinque** (Päť kníh uhorských básní), ktoré patrí k prvým zobrazeným dielam v Uhorsku vôbec. **V tom istom roku prichádza z Prešova do Košíc, čo malo na jeho ďalší život osudový vplyv.** V roku 2009 uplynulo **440 rokov od jeho narodenia, 410 rokov od vydania jeho najznámejšieho diela a príchodu do Košíc.**

A je tu ešte jeden dôvod, ktorý nás podnietil zorganizovať toto veľké podujatie. Chceli sme si ním pripomenúť svoje vlastné výročie - **85 rokov od vzniku Verejnej knižnice Jána Bocatia v Košiciach.** Tá vznikla v roku 1924 ako pokračovateľka knižnice zrušenej Právnickej akadémie. I keď z pôvodného

fondy zostala len malá časť, môže sa knižnica dnes pýšiť takými vzácnosťami akými sú inkunábuly, či zbierka starých tlačí zo 17. a 18. storočia. Bohužiaľ, v tejto vzácnej zbierke sa nedochovala žiadna tlač od Jána Bocatia. Vďaka ústretovosti Slovenskej národnej knižnice v Martine, Univerzitnej knižnici v Bratislave, Ústrednej knižnice SAV, ale i Verejnej a Univerzitnej knižnice v Ženeve obsahujú dnes fondy našej knižnice všetky dostupné elektronické kópie jeho diel.

Dvojdňové podujatie Poeta laureatus Ioannes Bocatius sa začalo **položením kvetov k pamätnej tabuli** Jána Bocatia primátorom mesta a účastníkmi konferencie .

Výstava pod názvom **Ján Bocatius v dobových dokumentoch** bola pripravená v spolupráci s Archívom mesta Košice a Východoslovenským múzeom v Košiciach. Návštevníci mohli vidieť Bocatiovu korešpondenciu i mestské knihy s dôležitými údajmi o jeho pôsobení vo funkcii košického richtára, kópie Bocatiových diel, dve originálne diela z fondov Slovenskej národnej knižnice v Martine a dobové exponáty približujúce obdobie prelomu 16. a 17. storočia. **Na výstave bolo prezentované (v podobe kópie) jedno z najpozoruhodnejších diel Jána Bocatia Olympias Carceraria (Uväznený Olympias)** . Opisuje jeho päťročné väzenie v Bielej veži na hrade v Prahe, ako i okolnosti jeho zatknutia i úteku z väzenia. Zachoval sa len jediný prepis tohto Bocatiovho rukopisu, ktorý je uložený vo Verejnej a Univerzitnej knižnici v Ženeve. Verejnej knižnici Jána Bocatia sa podarilo získať toto dielo v podobe kópie na mikrofílm, a tak sa dlho nezvestný a pre bádateľov veľmi cenný dokument prvýkrát objavil i na Slovensku.

Dramatizované ukážky príbehov zo života Jána Bocatia v podaní členov spoločnosti Via Cassa sa uskutočnili na Hlavnej ulici a boli určené širšej verejnosti. Priblížili jeho príchod do Košíc, urovnanie sporu protestantov a katolíkov o Dom svätej Alžbety i odchod s Bethlenovým vojskom. Z balkóna Historickej radnice odznela po prvýkrát Bocatiova báseň venovaná Košiciam, v slovenskom preklade Marty Kerulovej .

Ťažiskovým podujatím projektu bola populárno-vedecká konferencia. Jej cieľom bolo predovšetkým zmapovať dostupné poznatky o Bocatiovom pôsobení v Prešove a v Košiciach a predstaviť jeho literárnu tvorbu. V úvode konferencie prítomných pozdravil primátor mesta Ing. František Knapík. Vedúca odboru kultúry Košického samosprávneho kraja PhDr. Jana Kovacsová, ocenila prínos konferencie v kontexte spoznávania regionálnej histórie. Riaditeľ Národného bibliografického ústavu Doc. PaedDr. Miloš Kovačka, PhD. zo Slovenskej národnej knižnice v Martine vyzdvihol významný zástoj Verejnej knižnice Jána Bocatia pri bibliografickom dokumentovaní významných regionálnych osobností. Známa košická reštaurátorka Mária Spoločníková, ocenila konferenciu ako službu histórii a umeniu a zároveň prínos do programu kultúrnych podujatí Košíc- európskeho hlavného mesta kultúry 2013 .

Zborník, Poeta laureatus Ioannes Bocatius prináša príspevky z konferencie, ukážky z tvorby, ale i dokumentačný a fotografický materiál. Svojim čitateľom poskytuje pohľad na politické pomery v Uhorsku na prelome 16. a 17. storočia, pôsobenie Jána Bocatia v Prešove a Košiciach, jeho domov Lužické Srbsko, prináša rozbor ťažiskového diela Päť kníh uhorských básní, mapuje vydávanie jeho diel východoslovenskými tlačiarmi, popis tlačí, ktoré sa nachádzajú vo fondoch v SNK, ale aj vydaných a nedochovaných tlačí v češtine ako aj formálny i obsahový popis už spomínaného rukopisného diela *Olympias carceraria*. Pohľad na tvorbu a život Jána Bocatia uzatvára pojednanie nazvané *Hornus cometa 1618* a spomienky na najvýznamnejšieho bocatiológa, maďarského historika Ferencu Csonku.

Veríme, že tento zborník poteší všetkých priaznivcov Jána Bocatia, archivárov, knihovníkov, historikov. Želaním vydavateľa je, aby dal podnet k ďalšiemu bádaniu, či dokonca k vydaniu niektorého jeho diela. Ján Bocatius je veľká téma. Aj keď si zďaleka náš zborník nenárokuje na úplnosť, pokrýva isté vákuum v zosumarizovaní poznatkov o Jánovi Bocatioví. Je tiež skromným príspevkom k spoznávaniu našej bohatej regionálnej histórie a jej osobností.

Zároveň týmto edičným počinom splácame dlh voči osobnosti, ktorej meno nesie Verejná knižnica Jána Bocatia vo svojom názve od roku 1991.

Ďakujem všetkým, ktorí k jeho vydaniu prispeli.

Quod bonum, faustum felix, fortunatumque sit ...

PhDr. Klára Kernerová

Vorwort

An der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert lebte in Košice, im damaligen Kaschau, der bekannte Literat, Pädagoge, Historiker, Diplomat und Bürgermeister Johann (auf slowakisch Ján) Bocatius, eigentlich Hans Bock. Geboren wurde er in einer Kaufmannsfamilie am 25. Dezember 1569 in Vetschau in der Lausitz. Seine jungen Jahre verbringt er mit Studien im nahen Sachsen. Später verlässt er die Heimat und gelangt nach Ungarn. Einige Zeit verbringt er in Kremnica (Kremnitz), 1593 kommt er nach Prešov (Eperjes), wo er an der hiesigen protestantischen Stadtschule wirkt.

Nach Košice kam Bocatius 1599 auf Einladung des Magistrats, um hier die Stadtschule zu leiten. In die Stadtregister wurde er als deutscher Bürger eingetragen. Mit seiner Ehefrau Elisabeth (Alžbeta) wohnte er in der Metzgerstrasse, das Haus existiert heutzutage nicht mehr. Bei den Kaschauern war er beliebt und genoss Ansehen. Zunächst wurde er zum Ratsherrn gewählt, in den Jahren 1603-1604 dann zum Bürgermeister. Neben der pädagogischen Tätigkeit widmete er sich dem literarischen Schaffen. Vom Rudolf II. bekam er den Titel „Poeta laureatus ceasareus“ verliehen, 1598 wurde der „Stern unter Dichtern“ (diesen Titel bekam er vom deutschen Dichter, Historiker und Philologen Fridericus Taubmann) in den Adelsstand erhoben. Johann Bocatius starb auf einer seiner Reisen im diplomatischen Dienst am 31. Oktober 1621 im mährischen Uherský Brod.

Bestrebt, das Leben und die Dichtung der hervorragenden humanistischen Persönlichkeit zu popularisieren, veranstaltete die Öffentliche Bibliothek „Ján Bocatius“ in Zusammenarbeit mit der Stadt Košice am 29. und 30. September 2009 die Konferenz Poeta laureatus Ioannes Bocatius. Durch einzelne Beiträge, eine Ausstellung und die Aufführung dramatischer Szenen wurde er der fachkundigen sowie der breiten Öffentlichkeit als ein Mann vorgestellt, der eine Bereicherung für das kulturelle sowie gesellschaftliche Leben von Košice, ja der weiteren Region an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert bedeutet, als einen Menschen, der ohne Rücksicht auf persönliche Risiken seine Überzeugung verteidigte und die ihm anvertraute Sendung erfüllte, als einen lorbeergekrönten Dichter, der, wie es bei öffentlich tätigen Persönlichkeiten eben der Fall ist, sowohl seinen Aufstieg als auch seinen Fall erlebte.

Das Jahr 2009 liefert mehrere Anlässe Bocatius' zu gedenken. Beim Betrachten seiner Biographie fällt auf, dass die Neun einen besonderen Platz in seinem Leben einnimmt. Sie findet sich bereits in seinem Geburtsjahr. Ein Wendepunkt in seinem Leben stellt das Jahr 1599 dar, als sein umfangreichstes und bekanntestes Werk *Hungaridos libri poematum quinque* (Fünf Bücher ungarischer Gedichte) in der Druckerei von Jakob Klos in Bardejov (dt. Bartfeld) erscheint, eins der ersten gesammelten Schriften in Ungarn überhaupt. Im gleichen Jahr siedelt er von Prešov nach Košice um, was einen nachhaltigen Einfluss auf sein weiteres Leben ausübte. Somit jährt sich 2009 sein 440.

Geburtstag, gleichzeitig sind 410 Jahre seit dem Erscheinen seines bekanntesten Werkes und seiner Ankunft in Košice vergangen.

Es gibt noch einen Grund, der uns angeregt hatte eine solche Veranstaltung in die Wege zu leiten. Wir wollten zugleich an unser eigenes Jubiläum erinnern – zum 85. Mal jährt sich die Gründung der Öffentlichen Bibliothek in Košice. Diese entstand 1924, indem sie die Bibliothek der aufgelösten Juristischen Akademie übernahm. Zwar ist vom ursprünglichen Grundbestand nur ein kleiner Teil geblieben, doch die Bibliothek kann heutzutage mit einigen Kostbarkeiten wie Inkunabeln und einem kostbaren Ensemble alter Drucke aus dem 17. und 18. Jahrhundert auftrumpfen – bedauerlicherweise ohne einen Druck von Bocatius, dessen Namen die Bibliothek seit 1991 trägt. Doch dank dem Entgegenkommen der Slowakischen Nationalbibliothek (SNK) in Martin, der Universitätsbibliothek Bratislava, der Zentralbibliothek der Slowakischen Akademie der Wissenschaften sowie der Öffentlichen und Universitätsbibliothek Genf befinden sich nun elektronische Kopien sämtlicher überlieferter Werke des Bocatius in unserem Bestand.

Die zweitägige Veranstaltung zu Bocatius' Gedenken wurde mit einer Blumenniederlegung an seiner Gedenktafel durch den Oberbürgermeister sowie die Teilnehmer der Konferenz eröffnet. An der Ausstellung „Johann Bocatius in zeitgenössischen Dokumenten“ beteiligten sich auch das Stadtarchiv und das Ostslowakische Museum. Man konnte die Korrespondenz Bocatius' sowie Stadtbücher mit wichtigen Informationen über seine Wirkung als Bürgermeister besichtigen, weiters die Kopien seiner Werke, zwei Originalausgaben aus dem Fonds der SNK sowie zeitgenössische Exponate aus der Zeit der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert. Als Kopie wurde auch eins der bemerkenswertesten Werke Bocatius' ausgestellt, *Olympias carceraria* (Olympias im Kerker), die Beschreibung seiner fünfjährigen Gefangennahme im Weißen Turm auf der Prager Burg, sowohl die Umstände, die dazu führten als auch die Flucht aus dem Gefängnis. Die einzige erhaltene Abschrift des Manuskriptes befindet sich in Genf. Es ist uns gelungen, seine Kopie als Mikrofilm zu gewinnen, somit gelangte endlich das lange verschollene, für Forscher überaus wertvolle Dokument in die Slowakei.

Die dramatischen Szenen aus dem Leben des Bocatius wurden von der Gesellschaft Via Cassa in der Hauptstraße aufgeführt und waren für die Öffentlichkeit bestimmt. Uns wurde auch seine Ankunft in Košice sowie die Schlichtung eines Streites zwischen Protestanten und Katholiken um den St.-Elisabeth-Dom sowie sein Weggang zeitgleich mit dem Abzug des Heeres Bethlens, des Anführers des antihabsburgischen Aufstandes, szenisch vor Augen geführt. Vom Balkon des Historischen Rathauses erklang überhaupt zum ersten Mal das von Bocatius der Stadt gewidmete Gedicht, welches ins Slowakische von Marta Kerul'ová übersetzt wurde.

Der Schwerpunkt des Projekts lag auf der Konferenz. Ihr Ziel war vor allem, eine Inventur der zugänglichen Erkenntnisse über die Wirkung des Bocatius in

Prešov und Košice vorzunehmen und seine Dichtung zu präsentieren. Zum Auftakt wurden die Teilnehmer vom Oberbürgermeister der Stadt Ing. František Knapík begrüßt. PhDr. Jana Kovacsová, die die Kulturabteilung der Selbstverwaltungsregion Košice leitet, hob den Beitrag der Konferenz zum vertieften Kennenlernen der Regionalgeschichte hervor. Der Direktor des Nationalen Bibliographischen Instituts Doc. PaedDr. Miloš Kovačka, PhD. (SNK) betonte den Verdienst der Öffentlichen Bibliothek „Ján Bocatius“ bei der bibliographischen Erforschung der bedeutenden Persönlichkeiten der Region. Die bekannte Kaschauer Restauratorin Mária Spoločníková betonte den Verdienst der Konferenz an der Geschichte und der Kunst sowie im Kontext der Kulturveranstaltungen von „Košice – europäische Kulturhauptstadt 2013“.

Der Sammelband *Poeta laureatus Ioannes Bocatius* bietet Beiträge aus der Konferenz, Kostproben aus dem dichterischen Schaffen sowie Dokumentations- und photographisches Material. Dieses veranschaulicht die politischen Verhältnisse in Ungarn an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert, das Wirken Bocatius' in Prešov und Košice, macht mit seiner Lausitzer Heimat bekannt, liefert eine Interpretation seines Hauptwerkes Fünf Bücher ungarische Gedichte, gibt Auskunft über die Herausgabe seiner Werke in der Ostslowakei, beschreibt sowohl Drucke, die sich im Bestand der SNK befinden als auch die verschollenen und jene, die auf tschechisch erschienen sind, außerdem enthält er eine formale und inhaltliche Beschreibung des bereits erwähnten Manuskripts *Olympias carceraria*. Die Bestandsaufnahme des Schaffens und des Lebens Bocatius' schließt mit der Abhandlung *Hornus cometa* (1618) und Erinnerungen an den bedeutendsten Bocatiologen, den ungarischen Historiker Ferenc Csonka ab.

Der Sammelband soll allen Verehrern von Bocatius Freude bereiten, Archivaren sowie Bibliothekaren und Historikern. Er möge zur weiteren Forschung anregen, womöglich zur Herausgabe eines seiner Werke. Johann Bocatius stellt zweifelsohne einen großen, lohnenswerten Beschäftigungsgegenstand dar. Wenn auch das Buch keineswegs Vollständigkeit beansprucht, füllt es nicht desto trotz ein gewisses Vakuum in der Summarisierung der Kenntnisse über den Dichter und Politiker. Nicht zuletzt soll es ein bescheidener Beitrag zum Kennenlernen unserer regionalen Geschichte und ihrer Persönlichkeiten sein. Zum Teil wenigstens wollen wir damit unsere Schuldigkeit der Persönlichkeit gegenüber begleichen, deren Namen die Öffentliche Bibliothek von Košice trägt.

Mein Dank gehört allen, die sich an der Herausgabe verdient gemacht haben.

Quod bonum, faustum felix, fortunatumque sit...

PhDr. Klára Kernerová

Preface

At the turn of the 16th and 17th century lived in Košice the well known writer, pedagogue, historian, diplomat and mayor Ján Bocatius. He was born in the family of a merchant on 25th December 1569 in the Wendish county in municipality of Vetschau. He spent his young years studying in the neighbouring Saxony. Later he left his home country and came to Hungary. He stayed for some time in Kremnica and in the year 1593 he came to Prešov where he worked in the evangelical municipal school.

He arrived in Košice in the year of 1599 when the magistrate invited him to lead the municipal school. The contemporary cancellarius registered him as a German citizen. He lived with his wife Elisabeth in a house in Mäsiarska street which does not exist any longer. The citizens of Košice liked him and respected him. They elected him a councillor and in years 1603-1604 the mayor of the city. Besides his pedagogical activity he devoted himself also to literary work. Rudolf II. awarded him the title "Poeta laureatus caesareus" and in the year 1598 made him a nobleman. Ján Bocatius was called the star of poets. This title was given to him by the German poet Frideric Taubmann.

He died on 31st October 1621 in Uhorský Brod during one of his journeys in diplomatic services.

With the goal to present the life and literary work of this significant humanistic personality, the Public Library of Ján Bocatius in cooperation with the City of Košice organized on 29th – 30th September 2009 a two day event Poeta laureatus Ioannes Bocatius. Several activities (a conference, exhibition, dramatization) introduced him to professional community and general public as a man who greatly contributed to cultural and social life of Košice and even of the broad region at the turn of 16th and 17th century: a man who, regardless of personal risks, defended his beliefs and accomplished his mission, the crowned poet who survived rises and falls as it is usually the case with publicly known personalities.

The year 2009 was especially appropriate for organizing such a great event. When we study the biography of Ján Bocatius we discover that the figure nine played a significant role in his life. There is a nine already in the year of his birth. An important milestone in his life was the year 1599, when his most extensive and best known work *Hungaridos libri poematum quinque* (Five books of Hungarian poems) was published in the printing house of Jakub Klos in Bardejov. It belongs to the very first collected works in Hungary. In the same year he moved from Prešov to Košice and that had a crucial impact on his further life. In the year 2009 passed 440 years since his birth and 410 years since publishing of his most famous work and his arrival in Košice.

And there is one more reason why we have decided to organize this big event. We wanted to remind you of our own anniversary - 85 years from the establishment of Public Library of Ján Bocatius in Košice. It came to existence in the year 1924 as the continuator of the library of abolished Law Academy. Although only a small part of the original fund has been preserved, today our library can boast with such treasures as incunabules or a collection of old prints from the 17th and 18th century. Unfortunately in this valuable collection we cannot find any print from Ján Bocatius. Thanks to the assistance of the Slovak National Library in Martin, University Library in Bratislava, Central Library of the Slovak Academy of Science and also the Public and University Library in Geneva the present funds of our library contain all available electronic copies of his works.

The two day event Poeta laureatus Ioannes Bocatius started with decorating the commemorative tablet of Ján Bocatius with flowers by the Mayor of the city and participants of the conference.

The exhibition with the title Ján Bocatius in historical documents was prepared in cooperation with the Archives of the City of Košice and the East Slovak Museum in Košice. The visitors had the opportunity to see Bocatius's correspondence and municipal books with important data related to his work as Košice mayor, copies of the Bocatius's works, two original works from the fund of the Slovak National Library in Martin and historical exhibits presenting the period at the turn of the 16th and 17th century. One of the most remarkable works of Ján Bocatius *Olympias Carceraria (Imprisoned Olympias)* was also displayed (as a copy) at the exhibition. It describes his five year imprisonment in the White Tower in Prague and the circumstances of his arrest and flight from the prison. Only one copy of this manuscript of Bocatius has been preserved and it is held in the Public and University Library in Geneva. The Public Library of Ján Bocatius succeeded in acquiring this work as a copy on microfilm and thus the long missing and for the researchers extremely valuable document appeared in Slovakia for the first time.

The dramatized stories from the life of Ján Bocatius were presented by the members of company Via Cassa in the Main Street and were offered to general public. The stories presented his arrival in Košice, settling of the argument of the Protestants and the Catholics regarding the Cathedral of St. Elisabeth and departure with the Bethlen army. From the balcony of the Historical Townhall for the first time the Bocatius's poem dedicated to Košice was presented in Slovak translation of Marta Kerul'ová.

The key event of the project was the popular and scientific conference. It aimed mainly to sum up the existing knowledge of the Bocatius's work in Prešov and in Košice and to introduce his literary work. At the beginning of the conference the participants were addressed by the Mayor of the City Ing. František Knapík. The Head of Department of Culture of the Košice Self-governing region PhDr. Jana Kovacsová acknowledged the contribution of the conference in the context

of learning about the regional history. The Director of the National Bibliographic Institute Doc. PaedDr. Miloš Kovačka, PhD. from the Slovak National Library in Martin stressed the important role of the Public Library of Ján Bocatius at bibliographic documentation of significant regional personalities. The well known Košice conservator Mária Spoločníková appreciated the conference's service to the history and art and simultaneously its contribution to the programme of cultural events of Košice – the European Capital of Culture 2013.

The journal *Poeta laureatus Ioannes Bocatius* presents articles from the conference, abstracts from work and also documentation and photographic material. It provides its readers with a view of political situation in Hungary at the turn of the 16th and 17th century, the work of Ján Bocatius in Prešov and Košice, his homeland the Wendish county, it analyzes his key work *Five books of Hungarian poems*, follows the publishing of his works by East Slovak printers, gives description of prints located in the funds of the Slovak National Library, but also the published and not preserved prints in Czech as well as the formal and contextual description of the above mentioned manuscript *Olympias carceraria*. The view of work and life of Ján Bocatius is completed with the discourse called *Hornus cometa 1618* and the reminiscences regarding the most significant Bocatius expert, the Hungarian historian Ferenc Csonka.

We believe that this journal will please all admirers of Ján Bocatius, archivists, librarians or historians. The publisher wishes to motivate further research or even the publication of some of his works. Ján Bocatius is a great topic. Even though our journal does not claim completeness, it covers a certain vacuum in summarising the knowledge of Ján Bocatius. It is a modest contribution to learning about our rich regional history and its personality.

Moreover we wish to pay our debt to the person our library has been named after since the year 1991.

I would like to thank to all who contributed to this publication.

Quod bonum, faustum felix, fortunatumque sit ...

PhDr. Klára Kernerová

**Milé dámy, vážení páni,
veľavážení účastníci konferencie Poeta Laureatus Ioannes Bocatius,**

dovoľte mi, aby som Vás srdečne privítal v Historickej radnici mesta Košice, v priestoroch, ktoré viac, ako ktorékoľvek iné prináležia svojou vznešenosťou a históriou uskutočneniu takéhoto podujatia. Mesto Cassovia má dlhú a bohatú históriu a v jeho kronikách sa spomína mnoho mien. Nie každé však so sebou nesie aj povest' o významnej osobnosti, jej schopnostiach a skutkoch. Na minulosť sa často pozeráme, ako na nedokonalú verziu prítomnosti. Uškŕňame sa nad neúplnými poznatkami našich predkov a už akosi ani nevieme pochopiť, ako mohol mať ich život bez počítačov a iných atribútov modernej doby, vôbec nejaký zmysel.

Históriu môžeme hodnotiť z rôznych uhlov, ako súhrn faktov, teda informácií, ako sled navzájom sa podmieňujúcich udalostí, ale aj ako nevyčerpatelnú zbierku osobných príbehov. Vyhladávame v nej významné udalosti, skutky ľudí, ktorí tu žili pred nami a vkladáme ich do mozaiky, ktorá vytvára celistvý obraz o našom meste, o krajine, o národe. Hľadáme kontinuitu v odpovediach na otázky kto boli, odkiaľ prišli a čo dokázali naši predchodcovia. Aby sme si mohli vážiť sami seba, potrebujeme najprv pocítiť úctu k našej minulosti.

Ioannes Bocatius nebol vodca, ani panovník. Bol občan, ako mnohí iní obyvatelia nášho mesta. Napriek tomu si história vybrala práve jeho, aby vo svojej dobe, v súvislostiach, ktorým sa snažíme porozumieť, prijal zodpovednosť, urobil rozhodnutia a vykonal skutky, ktoré mali vplyv na životy ostatných. Životný príbeh Jána Bocatia sa tak navždy skĺbil s príbehom mesta Košice.

Cieľom konferencie Poeta Laureatus Ioannes Bocatius je priblížiť osobnosť košického richtára Jána Bocatia z viacerých strán, podať svedectvo o tomto človeku, prinavrátiť mu dôstojné miesto v dejinách Košíc. Je to ušľachtilé a nanajvýš cenné poslanie. Dovoľte mi preto, aby som sa úprimne poďakoval organizátorom tohto podujatia, pracovníkom Verejnej knižnice Jána Bocatia v Košiciach a všetkým, ktorí realizáciu tejto kultúrnej udalosti podporili.

Chcem vyjadriť želanie, aby Vaše rokovanie bolo inšpiráciou pre Mesto Košice i pre jeho obyvateľov, aby sme si oveľa viac ctili vlastnú históriu, najmä osobnosti, ktoré ju naplňali svojimi činmi. Ďakujem všetkým účastníkom konferencie za to, že poctili naše mesto svojou prítomnosťou a želám si, aby bol pre Vás pobyt v Košiciach silným a inšpiratívnym zážitkom.

Ďakujem Vám za pozornosť.

Ing. František Knapik
primátor mesta Košice

Politické pomery v Uhorsku na prelome 16. a 17. storočia

prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.

Katedra stredovekých a ranonovekých dejín,

Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove

Na sklonku 16. storočia, v roku 1590 zavítal Ján Bocatius po prvý raz do Uhorska a o tri roky na to sa u nás usadil natrvalo. Napriek tomu, že do krajiny medzi Karpatmi sa vybral ako študent a neskôr prijal miesto učiteľa, čoskoro sa aktívne zapojil do jeho spoločenského života a napokon i do politického diania. Podobne, ako stovky iných domácich či cudzincov, strhli ho do víru spoločenské a politické udalosti prelomu 16. a 17. storočia. V nasledujúcom príspevku sa pokúsím v krátkosti priblížiť dobu, v ktorej prišiel Bocatius do Uhorska, jeho vtedajšie spoločenské a politické pomery a ich vývin, vedúci k v nasledujúcich rokoch k prevratným udalostiam.

Pre bližšie objasnenie tohto obdobia je potrebné vrátiť sa o niekoľko desaťročí dozadu, do polovice 16. storočia, keď sa odohrali udalosti, ktoré postupne sformovali tvár ranonovovekého Uhorska. Keď 29. augusta 1526 utrpeli vojská Ľudovíta II. v bitke pri Moháči katastrofálnu porážku, uzavreli sa dejiny stredovekého Uhorska, ktoré si po stáročia uchovávalo veľmocenské postavenie v stredo-východoeurópskom priestore. Nasledujúce desaťročia boli poznamenané tureckým plienením, hospodárskym a spoločenským rozvratom, vnútornou vojnou a hľadaním nových duchovných istôt.

Prvým veľkým problémom vyplienenej a v chaose sa zmietajúcej krajiny sa stalo dvojvládie a z neho vyplývajúca vnútorná vojna medzi dvoma korunovanými panovníkmi - Ferdinandom I. Habsburským a Jánom Zápoľským. Vojna, v ktorej mnohí magnáti, zemanovia i mestá aj niekoľkokrát zmenili stranu, sa skončila až v roku 1538, bez toho, aby sa jednému alebo druhému z kráľov podarilo zvíťaziť. Mier, uzavretý vo Veľkom Varadíne síce obsahoval tajný dodatok, predpokladajúci zjednotenie Uhorska pod vládou Ferdinanda, ten však narodením Zápoľského syna Jána Žigmunda stratil platnosť a vývoj smeroval k faktickému rozdeleniu krajiny na dve časti: habsburské Uhorské kráľovstvo na západe a Sedmohradské kniežatstvo pod zvrchovanosťou sultána na východe. Keď onedlho, 29. augusta 1541 obsadilo vojsko Sulejmana I. pod zámienkou pomoci Jánovi Žigmundovi Budín, bolo rozdelenie zavŕšené ustanovením osmanskej moci v južných a centrálnych oblastiach a zriadením ejáletu so sídlom v Budíne. Po niekoľkých neúspešných pokusoch o zjednotenie sa na začiatku 70-tych rokov skonštitovalo samostatné Sedmohradské kniežatstvo, iba formálne patriace ku kráľovstvu. Uhorsko sa definitívne rozpadlo na tri časti a každá z nich išla odvtedy vlastnou cestou.

Ďalším, nemenej veľkým problémom Uhorska po celé 16. storočie ostávalo susedstvo, či skôr prítomnosť osmanskej ríše. Kým po moháčskej bitke sa Turci obmedzili iba na vyplienenie širokého pásu územia v Zadunajsku a Potisí, už

o niekoľko rokov vtrhol sultán do Uhorska opäť, s cieľom dobyť Viedeň. Aj keď výpravy v r. 1529 a 1532 skončili neúspešne, priniesli ďalšie spustošenie obrovských oblastí. V nasledujúcom období sa osmanský nápor zmenil na dobýjanie celého radu uhorských pevností, čím sa zväčšovalo turecké územie všetkými smermi. Prenikli pritom na severe až do Novohradskej a na východe do Aradskej stolice. Jedinou výnimkou bola hrdinská obrana Jágru r. 1552, najväčší úspech v protitureckých bojoch v celom 16. storočí. Počas obliehania Szigetváru umrel aj sultán Sulejman I., relatívny pokoj a stabilizáciu pomerov priniesol však až mier v Adrianopole r. 1568. Aj v mierových časoch boli však na dennom poriadku pustošivé vpády, menšie potýčky i dobýjanie pohraničných hradov.

Po rozdelení krajiny na tri časti a ďalšom postupe tureckej moci sa kráľovstvo či kráľovské Uhorsko (územie kontrolované kráľom) zmenšilo na západné a severné oblasti niekdajšieho Uhorska a v druhej polovici storočia už predstavovalo iba pomerne úzky pás, tiahnuci sa od Jadranského pobrežia po východné Karpaty. Po nástupe Ferdinanda I. a s ním Habsburskej dynastie bolo zmenšené kráľovstvo konfrontované s ďalšou novou realitou. S niekdajšej veľmoci sa stalo jednou, a to nie práve najvýznamnejšou súčasťou nového politického celku v strednej Európe – Habsburskej monarchie. Habsburská moc bola uhorskou stavovskou spoločnosťou od začiatku vnímaná protirečivo. Na jednej strane ju prijímala ako reálne jedinu silu, od ktorej mohla očakávať oslobodenie krajiny spod osmanskej nadvlády, na strane druhej sa k nej stavala rezervovane, čo ďalej podnecovalo centralizačné úsilie panovníkov. Centralizácia sa stala od čias Ferdinanda I. základnou súčasťou habsburskej politiky vo všetkých troch častiach monarchie, ako hlavná podmienka vybudovania moderného štátu z nesúrodých a nerovnako vyspelých stredovekých stavovských krajín. Proces centralizácie sprevádzalo oslabovanie tradičných stavovských mocenských orgánov a systematické budovanie nových, tzv. centrálnych úradov (Dvorná vojnová rada, Dvorná rada, Tajná rada, Dvorská kancelária, Dvorná komora, Uhorská kancelária, Uhorská komora), podriadených priamo panovníkovi. Z viacerých dôvodov boli do týchto mocenských štruktúr obsadzovaní predovšetkým cudzinci. Nové zmeny v riadení krajiny priniesli potreby obrany proti osmanskej ríši. Po rozdelení Uhorska sa jednak viacnásobne predĺžila protiturecká hranica, jednak drasticky poklesli príjmy pokladnice a obrana tak bola závislá na príjmoch z ostatných častí monarchie. V záujme zjednodušenia a koordinácie velenia vojsk a pevností bola v polovici storočia celá krajina rozdelená na sedem hlavných kapitanátov, s ktorých sa onedlho stali aj nižšie jednotky štátnej a hospodárskej správy. Na území dnešného Slovenska sa nachádzali dva takéto obvody: na západe Dolné Uhorsko s centrom v Prešporku a na východe Horné Uhorsko s centrom v Košiciach.

Významným fenoménom, ktorý v 16. storočí do veľkej miery determinoval náboženský, kultúrny, no takisto spoločenský vývin krajiny, bola reformácia.

Ešte pred polovicou storočia akceptovali reformáciu mešťania slobodných kráľovských a banských miest, po nich magnáti, šľachta a napokon aj poddaní. Od polovice storočia sa v Uhorsku úspešne šírila aj tzv. druhá reformácia, učenie Jána Kalvína a napokon aj unitárstvo, ktoré sa však štátom uznaným náboženstvom stalo iba v Sedmohradsku. Víťazný postup reformácie nemohli zastaviť ani početné zákony a nariadenia proti stúpencom nového učenia. Tie sa napokon aplikovali iba proti prívržencom radikálnych smerov (anabaptisti). Do konca storočia sa k reformácii hlásilo už asi 90 % obyvateľov krajiny, pričom v kráľovstve výrazne prevládal lutherský smer nad kalvínskym, silným predovšetkým východných stoliciach Horného Uhorska. Napriek tomu, že nové zbory organizačne ostávali súčasťou katolíckej cirkvi, vytvárali si vlastné štruktúry na miestnej úrovni (senioráty, fraternity). Podľa vzoru nemeckej cirkvi mali najväčšiu moc v evanjelických zboroch svetské osoby (magnáti) a magistráty miest. Od polovice storočia sa prívrženci lutherskej reformácie vieroučne zjednotili prijatím vyznaní viery (Confessio Pentapolitana, Montana, Scepusiana) zostaveným na základe Augustany. V roku 1562 bolo vydané prvé kalvínske vyznanie viery a o päť rokov neskôr na debrecínskej synode vznikla samostatná cirkevná organizácia reformovanej cirkvi. Oslabená katolícka cirkev do konca storočia nebola schopná vlastnými silami čeliť postupujúcej reformácii a energetickejšie protireformačné opatrenia podnikol iba ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh v 60-tych rokoch, keď r. 1561 usadil v Trnave jezuitov, ktorí však po šiestich rokoch museli krajinu opustiť. Vzťah medzi obidvoma reformačnými prúdmi bol, napriek hrozbe rekatolizácie, napätý. Lutherskí teológovia i svetské osoby sa bránili šíreniu kalvinizmu a prenasledovali kryptokalvinistov. Iba v Zadunajsku došlo na sklonku storočia na niekoľko rokov k organizačnému zjednoteniu v podobe spoločnej superintendencie. Tá sa však v 90-tych rokoch rozpadla a r. 1598, ešte pred Žilinskou synodou, vznikla na tomto území prvá lutherská superintendencia.

Uhorská spoločnosť ostávala stavovskou, pričom početnosť, pomerné zastúpenie a sila jednotlivých stavov sa od neskorého stredoveku zmenili. Na vrchole spoločnosti stála aristokracia, resp. magnáti, predstavujúci asi päťdesiat rodín v kráľovstve. K tamojším rodom pribudli viaceré rodiny, sťahujúce sa na sever z oblastí obsadených Turkami. V situácii po Moháči mnohí zbohatli a získali nové donácie za prechod na stranu Ferdinanda. Spolu s hárskou cirkevných prelátov im patrila takmer polovica všetkej pôdy v krajine. Podstatne početnejšou bola šľachta, tvoriaca asi 2,5% obyvateľstva. Väčšina príslušníkov zemianstva disponovala len menším alebo žiadnym majetkom a táto časť šľachty (armalisti) početne vzrástla príchodom stoviek rodín z tureckého územia a v nasledujúcom období zvyšovaním počas vnútorných a protitureckých bojov. Svoje záujmy presadzovala šľachta prostredníctvom samosprávnych stolíc a na krajinskej úrovni na sneme, spolu s magnátmi, prelátmi a kráľovskými mestami.

Ďalší stav predstavovali kráľovské mestá. Vzhľadom na to, že práve do tohto stavu sa začlenil a úspešne v ňom pôsobil Bocatius, venujem mu trocha viac priestoru. Slobodné kráľovské mestá na konci 16. storočia mali významné miesto v hospodárskom živote celej krajiny. Sústredovala sa v nich väčšina remeselnej výroby, určenej pre domácu spotrebu, na vývoz i pre potreby žoldnierskych armád. Zároveň predstavovali aj dôležité strediská miestneho a diaľkového obchodu. Z hľadiska medzinárodných obchodných väzieb mali hornouhorské mestá (Košice, Levoča, Prešov, Bardejov a Sabinov) kľúčový význam pre obchod s Poľskom a dolnouhorské mestá (Prešporok, Trnava, Trenčín) pre obchod s rakúskymi a českými krajinami. Významnú úlohu v exporte z kráľovského Uhorska mali drahé a farebné kovy. Ťažba rúd a ich spracovanie boli sústredené v dolnouhorskej a hornouhorskej banskej oblasti. Kým dolnouhorská banská oblasť s centrami v Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici a Kremnici bola zameraná predovšetkým na produkciu drahých kovov, najmä však medi, v hornouhorskej oblasti (s centrom v Smolníku) sa dobývalo a spracovávalo najmä železo. Pre panovníka mali mestá význam predovšetkým ako strediská remesiel a obchodu, bez ktorých nebola mysliteľná prosperita hospodárstva krajiny. Veľké príjmy plynuli do kráľovskej pokladnice aj z pravidelných mestských daní (census), vojenskej dane (kontribúcia) a tridsiatkov, ciel či iných tržných poplatkov vyberaných takisto v mestách. Aspoň taký dôležitý pre panovníka bol aj vojenský význam miest. Väčšina kráľovských miest disponovala už v stredoveku hradbami, ktoré si tie najvýznamnejšie v priebehu 16. storočia pretvorili v mohutné moderné fortifikácie s kvalitnou delostreleckou výzbrojou.

Mestské obyvateľstvo, tvoriace 1-1,5% obyvateľstva kráľovstva, vzhľadom na svoje hospodárske, spoločenské, politické, náboženské a národnostné záujmy nepredstavovalo na sklonku 16. storočia homogénny celok a líšilo sa v rámci celej krajiny i jednotlivých miest. Spoločnosť v mestách sa delila na niekoľko skupín. Mestské práva sa vzťahovali iba na mešťanov, osoby, vlastniace v meste dom, najmä obchodníkov a cechových majstrov. Z nich sa vyčlenila úzka vrstva bohatých obchodníkov (patriciát), ktorí ovládali vo väčších mestách samosprávu. Mestskými právami nedisponovali tovariši, nádenníci, služobníctvo a deklasované živly, tvoriace tzv. mestskú chudobu. Rovnako sa však nevzťahovali ani na duchovné osoby, študentov, vojakov a šľachtu, ktorá sa v ranom novoveku z viacerých dôvodov usádzala v mestách. Mešťanstvo a jeho ekonomické záujmy určovali hospodársky vývin miest. Popri samospráve a hospodárskych privilégiách disponovali mestá aj politickými právami, realizovanými ich účasťou na sneme. Práve v 16. storočí došlo k podstatnému rozšíreniu právomocí kráľovských miest na krajinskom sneme, kde ich zástupcovia tvorili súčasť dolnej tabule. Obyvateľstvo miest z náboženského hľadiska bolo protestantské. Kým na konci 16. storočia v celom Uhorsku bolo približne 90% protestantov, osobitne to platilo pre mestá. Azda s výnimkou Trnavy, kde po presťahovaní arcibiskupstva z Ostrihomu už v druhej polovici

storočia existovala silná katolícka cirkev, obyvatelia všetkých kráľovských miest na našom území sa hlásili k lutherskej reformácii a tie sa tak stali prvými organizačnými článkami vznikajúcej evanjelickej cirkvi a. v. Niekdajšie mestské školy boli vo väčšine slobodných kráľovských miest transformované na vyspelé humanistické gymnáziá, udržiavajúce úzke vzťahy s nemeckými univerzitami, vďaka čomu sa mestá stali aj významnými centrami kultúry a vzdelanosti. Po národnostnej stránke patrilo obyvateľstvo miest k trom hlavným národnostiam: nemeckej, slovenskej a maďarskej. Nemci, ktorí vo väčšine miest stále aj početne prevládali, si umelo udržiavali výsadné postavenie na úkor záujmov slovenského a maďarského meštianstva.

V 16. storočí sa sformovali aj pomerne veľké skupiny obyvateľstva, nepatriace do tradičnej štruktúry uhorskej stavovskej spoločnosti. Boli nimi predovšetkým uhorskí vojaci pohraničných pevností. Pochádzali tak z radov poddaných, ako aj drobnej šľachty, boli osobne slobodní a nemali kolektívne privilégia. Podobné postavenie mali aj hajdusi, žijúci prevažne v Partiu a pohraničných stoličiach Horného Uhorska.

Vzťah stavov k panovníkovi a habsburskej dynastii ostával počas väčšej časti druhej polovice storočia pomerne indiferentný. Habsburgovcov prijímala šľachta ako realitu a očakávala od nich predovšetkým splnenie ich hlavnej úlohy, a to oslobodenie spod osmanskej moci. Keďže panovníci, západné časti monarchie a ich spojenci niesli hlavné bremeno protitureckých obranných bojov, magnáti a šľachta nepovažovali ich politiku za protirečiacu záujmom krajiny. Aj keď iba služba panovníkovi umožňovala dosiahnuť významnejšiu politickú či vojenskú kariéru, väčšina uhorských magnátov sa zdržiavala v krajine, nevstupovala do habsburských úradov a neusadzovala sa vo Viedni. Priestor pre uplatňovanie záujmov stavov v politickej rovine naďalej poskytovali stolice, no najmä krajinské snemy, na ktorých sa riešili takisto konflikty s vládnucou mocou. Vzhľadom na permanentnú prítomnosť Turkov a blízkosť Sedmohradska prví dvaja habsburskí panovníci (Ferdinand a Maxmilián) nepresadzovali rekatolizáciu ani takú intenzívnu centralizáciu, ako v západných častiach svojej ríše. Od polovice storočia existovala tak v kráľovstve mocenská rovnováha, ktorú narušila už onedlho vláda Rudolfa II.

Rudolf II. sa do uhorských dejín zapísal ako panovník, presadzujúci nekompromisnú politiku voči stavom a násilnú rekatolizáciu, ktorý zatiahol krajinu do dlhej, nepripravenej, vyčerpávajúcej protitureckej vojny. Už čoskoro po nástupe na trón sa dostal nový panovník do konfliktu so stavmi, a to kvôli jeho politike, otvorene zameranej proti protestantom. Už r. 1576 žiadali delegáti snemu zastavenie vyšetrovania evanjelických kňazov v Trenčianskej stolici ostrihomským arcibiskupom. Na ďalšom sneme, konanom r. 1578, presadil zákony proti anabaptistom a unitárom. Na tom istom sneme vyhlásil, že v Uhorsku a vo všetkých svojich krajinách nebude ochotný rešpektovať náboženskú slobodu. V roku 1586 opäť pozval do krajiny Spoločnosť Ježišovu a daroval jej opustené Trenčianske prepošstvo. Tieto panovníkove kroky

pobúrili protestantské stavy, ktoré Rudolfove porušovanie slobody vyznania protestantov vnímali ako útok na svoje stavovské privilégia. Pozorne sledovali aj dianie v rakúskych krajinách, kde práve vtedy prebiehala násilná rekatolizácia. Časť z nich začala formovať aj politickú opozíciu voči panovníkovi, prestala sa cítiť povinná zachovávať mu vernosť a spájať budúcnosť krajiny s Habsburskou dynastiou. Protestantizmus sa pre stavovskú opozíciu postupne stával ideológiou v odpore voči panovníkovi, presadzujúcemu militantný katolicizmus a násilnú rekatolizáciu. Uhorská politika, bez ohľadu na náboženskú príslušnosť, sa začala deliť na dva tábory: prívržencov a odporcov Rudolfa. K prvému konfliktu došlo v súvislosti s presadzovaním pápežovho nariadenia o zavedení nového, gregoriánskeho kalendára. Proti nemu sa postavili evanjelickí kňazi aj ich svetskí ochrancovia a kalendár bol prijatý na zárok panovníka až po dvoch rokoch (1575-1587). Tento vývin výrazne urýchlili udalosti nasledujúcich rokov.

Vzhľadom na svoje hospodárske, spoločenské, politické, náboženské a národnostné záujmy meštianstvo zaujalo v tomto konflikte zvlášť postavenie. Niektoré záujmy malo spoločné s odbojnou šľachtou, iné ho zasa zbližovali s habsburským panovníkom. Aj keď patrili k stavom krajiny, boli majetkom kráľa a mešťania tak boli jeho poddanými. Bolo teda v ich bytostnom záujme udržiavať s panovníkom dobré vzťahy, o čom sa mohli presvedčiť počas zápasu medzi Ferdinandom I. a Jánom Zápoľským v druhej štvrtine 16. storočia, z ktorého vyšli hospodársky aj politicky posilnené. Takisto bolo pre nich dôležité zachovanie vnútorného mieru, pre plynulý rozvoj obchodu, remesiel i poľnohospodárstva. So šľachtou, ktorá začínala podnikať a aj inak poškodzovala ich ekonomické záujmy mali mešťania neraz zlé skúsenosti a tak sa tradične orientovali na spoluprácu s panovníkom. Časť bohatého nemeckého meštianstva videla v habsburskej moci záruku svojho dominantného postavenia v mestskej spoločnosti. Do tábora opozície priviedol však onedlho časť miest (najmä Košice) odpor proti Rudolfovej rekatolizačnej politike.

Ďalšie vyhrotenie situácie, vzrast nespokojnosti a vyhrotenie konfliktu medzi panovníkom a opozíciou priniesli udalosti pätnásťročnej vojny. Napriek obnoveniu adrianopolského mieru v 80-tych rokoch zintenzívnili pohraničné šarvátky a vzájomné dobýjanie pevností na habsbursko-osmanskom pohraničí. Cisárska diplomacia však pritom nepostrehla, že sultán sa systematicky pripravoval na vojnu. Ako zámienka pre ňu mu poslúžila porážka vojska, obliehajúceho chorvátsky hrad Sziszek a v lete 1593 vyhlásil cisárovi vojnu. V prvých rokoch sa situácia vyvíjala v prospech Rudolfa, ktorého armády dosiahli viaceré úspechy. V r. 1593-1594 dobyli hrad Fiľakovo a menšie pevnosti v Novohrade a zatiaľ neúspešne obliehali Ostrihom, obsadený v nasledujúcom roku. Osmanské vojská pritom na kratší čas obsadili zadunajské pevnosti Tata a Ráb. Vzhľadom na úspešnú tureckú diplomáciu sa nepodarilo vytvoriť širokú medzinárodnú kresťanskú koalíciu a do vojny po boku Rudolfa vstúpili iba nemecké krajiny a Toskánsko. Veľký úspech znamenalo získanie

spojenectva tureckého vazala sedmohradského kniežaťa Žigmunda Báthoryho r. 1595 a ďalších dvoch osmanských satelitov, Valašska a Moldavska. Sedmohradské vojsko dokonca zvíťazilo nad Turkami v bitke pri Gyurgyeve. Už čoskoro sa však prejavil nedostatok peňazí, zlá koordinácia velenia a nízka kvalita žoldnierskych vojsk a vojna sa zmenila na zvláštnu pozičnú vojnu, obmedzujúcu sa na často neúspešné dobýjanie pevností. Tieto akcie prebiehali so striedavým šťastím: r. 1596 dobyli Turci Jäger, r. 1598 habsburské vojská oslobodili Ráb, Tatu a Veszprém, r. 1600 padla jedna z najvýznamnejších pevností na protitureckej hranici, Kanizsa, ktorá sa spolu s Jágrom stala sídlom nového ejáletu. V tom istom období došlo v Sedmohradsku k udalostiam, ktoré do veľkej miery ovplyvnili dianie v kráľovstve. Malá krajina sa po počiatočných vojenských úspechoch dostala do krízy, na tróne sa vystriedalo niekoľko kniežat, spustošili ju turecké a tatárske vojská, obsadil ju valašský panovník vajda Michal a napokon košický hlavný kapitán generál Juraj Basta. Jeho žoldnieri potom predčili v pustošení Turkov i Tatárov a obyvateľstvo Sedmohradska za šesť rokov pokleslo na polovicu. Po desiatich rokoch vojny bolo obom stranám jasné, že nielenže nedosiahnu svoje ciele, obsadenie Budína, resp. Viedne, ale že osmanská moc už nie je schopná ďalej napredovať a habsburská moc ju nie je schopná zastaviť.

Vojna spotrebovala obrovské materiálne i ľudské zdroje a jej ďalšie vedenie záviselo od zahraničnej pomoci, ktorá však z veľkej časti končila v pokladniciach Rudolfových úradníkov. Kvôli nedostatku peňazí zvyšoval panovník daňové zaťaženie, pričom časť dane presunul na šľachtu. Ďalším zdrojom financií bolo zálohovanie komorských majetkov a takisto konfiškácie. Tie postihli viacerých magnátov a šľachticov, najznámejším sa však stal proces, vedený proti Štefanovi Illésházymu, ukončený jeho odsúdením na stratu hlavy a majetku (Nádasdy Tamás, Drugeth Bálint, Rákóczi Lajos). Ďalšie vedenie vojny znamenalo mohutný vzrast nespokojnosti a vyhrocovalo konflikt panovníka s opozíciou. Žoldnieri, ktorým dlžil panovník viac ako milión zlatých na žolde, plienili obce a mestečká, vymáhali výpalné, dopúšťali sa násilností, stolice a mestá v ekonomicky rozvrátenej krajine iba ťažko dokázali platiť stále rastúce dane a plniť požiadavky vojska. Stavby poburovala záplava cudzích žoldnierov, aj absencia domácich predstaviteľov na vysokých postoch v armáde či úradoch. Nespokojnosť vyvolávalo aj nerešpektovanie krajinských zákonov a hodností, symbolizované viac ako polstoročie neobsadeným úradom palatína, ktorý malo nahrádzať miestodržiteľstvo, priamo podriadené panovníkovi. Keď koncom roku 1603 nechala komora na kráľov rozkaz kontrolovať účty slobodných kráľovských miest, vzrástli antihabsburské nálady aj medzi mešťanmi. V takejto atmosfére sa odohrali udalosti v Košiciach, ktorými r. 1604 začalo prvé protihabsburské povstanie. V nich a v nasledujúcom dianí zohral významnú úlohu vtedajší košický richtár Ján Bocatius.

Keď na prahu roku 1604 zabral generál Barbiano Belgiojoso vtedy evanjelický košický dóm pre jágerskú kapitolu, vzbudilo to veľkú nevôľu nielen košických

mešťanov. Na sťažnosti odpovedal Rudolf podobnými krokmi v ďalších mestách. Delegáti stolíc a miest sa síce v marci sťažovali na sneme, ich sťažnosti však neboli akceptované, panovník nechal snem predčasne rozpustiť a k 21 zákonným článkom svojvoľne pridal ďalší, namierený proti protestantom. Šľachta aj mestá tieto kroky vnímali ako hrubé porušovanie ústavy, útok na základné práva krajiny a stavov. V Hornom Uhorsku, kde bola nespokojnosť najväčšia, sa v Sečovciach zišli delegáti šľachty a kráľovských miest a po prvý raz hrozili panovníkovi ozbrojeným povstaním. To sa už onedlho stalo realitou, v podobe hnutia na čele s niekdajším varadínskym kapitánom Štefanom Bocskaiom. Bocskai, magnát z Partia a bratranec sedmohradského kniežaťa Žigmunda Báthoryho, patril medzi prívržencov panovníka a mal hlavnú zásluhu na uzavretí spojenectva s Rudolfom. Postupne sa však dostal do nemilosti a dospel k presvedčeniu, že cisár nie je schopný zabezpečiť budúcnosť Sedmohradsku. Nadviazal kontakty so sedmohradskou emigráciou v Turecku a uhorskými utečencami v Poľsku, využil nespokojnosť hajduchov a vytvoril z nich súkromnú armádu. S ňou zasiahol do diania v kniežatstve i kráľovstve. Získal podporu sultána a 15. októbra 1604 porazil Barbianove vojsko v bitke pri Álmosde. V nasledujúcich týždňoch sa k nemu pridali masy hajduchov, uhorských vojakov i zemanov. V novembri mu otvorili brány Košice, po nich ďalšie kráľovské mestá a na jeho stranu sa postavili aj hornouhorské stolice. V priebehu pol roka obsadil takmer celé kráľovstvo. V apríli 1605 ho v Szerencsi zvolili odbojné stavy za uhorské knieža, v novembri sa stretol na Rákošskom poli (historickom mieste konania stredovekých stavovských snemov) s tureckým veľkovezírom a zdvorilo odmietol sultánom poslanú kráľovskú korunu. Na konci novembra zvolal ďalší snem do Krupiny, ktorý rozhodol o nadviazaní mierových rokovaní s panovníkom, resp. jeho bratom arcivojvodom Matejom. Ich výsledkom bol viedenský mier, uzavretý v júni nasledujúceho roku. Zaväzoval panovníka dodržiavať slobodu vyznania príslušníkov stavov, stavovskú ústavu so všetkými právami šľachty a kráľovských miest a obsadiť do rozhodujúcich úradov v krajine osoby uhorského pôvodu. Obsahoval aj ustanovenie o ukončení pätnásťročnej vojny, k čomu došlo v novembri toho istého roku podpísaním žitavského mieru.

Bocskaiovo povstanie, ako najúspešnejšie z radu protihabsburských povstaní, umožnilo uzákonenie slobody vyznania a s ním dovŕšenie reformácie, nahradenie Rudolfa jeho umiernenejším bratom Matejom, spomalenie procesu centralizácie a nástupu absolutizmu v Uhorsku a v neposlednom rade potvrdenie samostatnosti Sedmohradska, ktoré v nasledujúcom polstoročí prežívalo svoj zlatý vek a pre uhorských nespokojencov slúžilo ako alternatíva ďalšieho smerovania krajiny. Zároveň však otvorilo nové storočie v dejinách Uhorska, storočie protihabsburských povstaní.

Summary

The end of the 16th and beginning of the 17th century in the history of Hungary is a period of the culmination of several social conflicts whose roots go back to the decades following the tragic defeat of Hungarian army in the battle at Moháč in 1526. The rivalry of two rulers led to the division of the country into two spheres of interest and after the subsequent invasion of the Turks in 1541, into three parts: the Hungarian kingdom, Transylvanian principality and the continuously expanding Osman territory with its centre in Budín. In the course of the half century after Moháč, the Turks undertook several raids into Hungary and occupied new strongholds and territories. At the turn of the century the tension in relations with the Osman Empire led to a fifteen-year war. It totally ruined the country economically and did not bring significant profit to any party. The victorious expansion of the Reformation can be traced from the end of the first third of the 16th century which, at the turn of the century, ended in the formation of independent Protestant churches: the Lutheran and the Reformed Church. Re-catholisation as a reaction to the preceding Reformation progressed slowly, however its establishment was significantly accelerated by ruler Rudolf II, whose policy ended in a conflict with the ranks. In the years 1604-1606 this conflict resulted in the first Anti-Habsburg uprising under the leadership of Štefan Bocskai. The victorious uprising enabled the legalisation of religious freedom, the guarantee of privileges for ranks and the preservation of a great extent of the country's independence.

Použitá literatúra

400. výročie Krupinského snemu 1605-2005: zborník príspevkov z konferencie, konanej 2. decembra 2005 v Krupine. (Eds. Kónya, Peter - Lukáč, Miroslav). Krupina : Mesto Krupina, 2006. 95 s.
- BALOGH, Ferenc. *A Magyar protestáns egyház történelem részletei a reformáció korától jelenig*. Debrecen, 1872.
- BUCSAY, Mihály. *Geschichte des Protestantismus in Ungarn*. Stuttgart, 1959.
- Corpus Juris Hungarici*. Tyrnavia, 1734.
- CSONKA, Ferenc. *Bocaius János. Öt év a börtönben (1606 – 1610)*, Budapest : Európa Könyvkiadó, 1985. 261 s.
- DANGL, Vojtech. *Slovensko vo víre stavovských povstaní*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986. 215 s.
- „Einigkeit und Frieden sollen auf Seiten jeder Partei sein“ : *Die Friedensschlüsse von Wien und Zsitvatorok*. (Eds. Barta, János - Jatzlauk,

- Manfred - Papp, Klára). Debrecen, 2007.
- G. ETÉNYI, Nóra – HORN, Ildikó – SZABÓ, Péter. *Koronás fejedelem : Bocskai István és kora*. Budapest, 2006.
- „Frigy és békesség legyen...” : a bécsi és a zsitvatoroki béke. (Eds. Jenney-Tót Annamária - Papp, Klára). Debrecen, 2006.
- HÖRK, József. *A Eperjesi Ev. Ker. Collégium története*. Kassa, 1896.
- KOPČAN, Vojtech. *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*. Bratislava, 1986.
- KRISTÓ, Gyula - BARTA, János - GERGELY, Jenő. *Magyarország története előidőktől 2000-ig*. Budapest, 2002.
- KVAČALA, Ján. *Dejiny reformácie na Slovensku. 1517-1711*. Liptovský Sv. Mikuláš, 1935.
- „Nincsen nekünk több hazánk ennél”: tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez. (Eds. Barta, János - Papp, Klára). Budapest, 2004.
- ROMSICS, Ignác a kol. *Magyarország története*. Budapest, 2007.
- R.VÁRKONYI, Ágnes. *A királyi Magyarország 1526-1699*. Budapest, 1999.
- ZSILINSKY, Mihály. *A Magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. III*. Budapest, 1893.
- ZSILINSKY, Mihály. *A Magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. IV*. Budapest, 1897.
- ZSILINSKY, Mihály. *A magyarhoni protestáns egyház története*. Budapest, 1907.

Ján Bocatius v súkolesiach doby

Mgr. Štefan Eliáš

Dejepisný spolok v Košiciach

Renesančný básnik nášho mesta Košice Ján Bocatius, rodák z Vetschau, nie je až dosiaľ spravodlivo ocenený. Je to trpké konštatovanie, ale všetko je v našej moci, aby sme to pozmenili. Ďalej sa to už v demokratickej republike odkladať nedá, veď niet žiadnych náboženských ani ideologických zábran, aby sme to vykonali.

Historický, verný portrét Jána Bocatia je ale nevyhnutným predpokladom, aby sme mohli vniknúť do sveta básnikovej duše a zápasov, ktoré musel podstúpiť za mesto Košice a náboženskú slobodu ako princíp, o ktorom náš dnešok už vôbec nepochybuje.

V prvom rade si treba uvedomiť, že tento syn predelu 16. a 17. storočia sa narodil vo veľmi rušnej a rozporuplnej dobe náboženských vojen. Na súmraku katastrofickej vlády cisára Rudolfa II. dostal sa tak do kráľov zápasu síl, ktoré sa navzájom zrážali a nemilosrdne ohňom a mečom ruvali za svoju dominanciu.

Postupne si to v tejto štúdii ukážeme. Na Slovensko sa mladík Ján Bocatius dostal vlastne celkom neplánovane z Jihlavy, odkiaľ sa sťahuje v učeníckej pokore za svojím obdivovaným učiteľom Mikulášom Gäbelom, ktorý sa v roku 1590 zamestnal ako školský riaditeľ v kremnickej mestskej škole. Do Uhorska sa tak dostáva ako 21 ročný a túto polyglotnú krajinu si postupne úplne zamiloval a prijal za svoju vyvolenú vlasť na celý život. Treba pritom uvážiť, že ovládal jazyk český. Vniknúť do tajov a výrazov slovenčiny nebol tak pre Jána Bocatia nijaký problém. Lužický Srb je na zvuky a pojmy západoslovanských jazykov dobre disponovaný a nemčinu si osvojil už v rodičovskom dome.

V Kremnici sa tak cítil ako doma. Neváhal preto ani s neskoršou ponukou Prešova zamestnať sa na východe Slovenska ako vyučujúci v ich latinskej mestskej škole. Od roku 1593 žije tak v Prešove a vyučuje prešovskú mládež celých sedem rokov.¹

Vtedy tam žilo aj mnoho Maďarov utečencov pred tureckými okupantmi krajiny, a tak sa Ján Bocatius postupne naučil aj tento ťažký jazyk. Nikdy však o osvojovaní maďarského jazyka nerozpísal, hoci by bolo pre nás zaujímavé vedieť, ako zdolával jeho taje a výslovnosť. Musíme len sucho konštatovať, že talent na jazyky mu nechýbal.

V januári 1594 je už v Prešove školským riaditeľom a riadi sa zásadou, že škola vychováva pre život, ba do náukobehu vhodne zaviedol aj školské exkurzie. Dokonca aj do Vysokých Tatier, ktoré ho poeticky uchvátili. V Prešove sa a aj 21.6.1594 oženil. Stolovalo sa pri 13 stoloch, lebo popularita

¹ CSONKA, F. Bocatius János. Öt év a börtönben (1606 – 1610), s. 204.

Jána Bocatia a okruh jeho priaznivcov z rôznych národností markantne vzrastá.² Jeho vrcholné verše sa zrodili práve v prešovských rokoch. Pre ich vytlačenie a publicitu využíva prvú východoslovenskú tlačiareň v Bardejove. Tu uzrie roku 1599 svetlo sveta aj jeho prvá objemná, ale už výborná knižka *Hungaridos libri poematum quinque* (Päť kníh veršov uhorských).

Cesta úspešného mladého pedagóga a básnika, ktorý v roku 1596 získal magisterský titul vo Wittenbergu³ pokračuje v Košiciach. Magistrát ho povoláva, aby nastúpil na čelo košickej mestskej školy v polovici roku 1599. V tom čase je už poeta laureatus caesareus - cisársky ovenčený básnik.⁴

Tento titul od Rudolfa II. mu vymohol arciknieža Maximilián, ktorý sa na protitureckom ťažení dlhšie zdržiaval v Prešove. Pri blahosklonnej priazni Habsburgovcov nebol tak problém získať aj uhorský šľachtický indigenát, čo sa mu podarilo dňa 12.8.1598.⁵ V hĺbke duše zostal však prostým človekom.

Košice sa tak mohli tešiť, že mesto otvorilo brány mužovi pribojnému a cieľavedomému. Bola to osobnosť, ktorá sa pred katedrou ani dobre nezahriala a už ju povolali po polroku k roli košického verejného notára.⁶

Bola to dôležitá funkcia v košickej mestskej správe, veľmi náročná, ktorá mu umožnila, aby sa dokonale oboznámil s košickými obyvateľmi najrozličnejšieho pôvodu, povolania, stavu a majetnosti. Ján Bocatius to robil poctivo a spravodlivo celé tri roky. Mestské práva získal skoro, už 8.6.1600, a tak sa stal navždy Košičanom, na ktorého by sme mali byť pyšní.

Školu, ktorú miloval opúšťa, lenže rola mestského notára a senátora Košíc vykonávaná s tak veľkým zaujatím za vec, ako to robil Ján Bocatius, spôsobili, že Košičania si ho žiadali vidieť na čele slobodného kráľovského mesta. Aj sa to stalo pri voľbách roku 1603, keď prvýkrát zasadol do kresla richtára. Opakovalo sa to roku 1604.⁷

Roku 1605 je prvým senátorom z dvanástich, ktorí stáli po boku košického richtára a tvorili s ním mestský senát. Pentapolitana mohla byť šťastná, že sa v jej sídelnom meste dostal na vplyvnú pozíciu práve Ján Bocatius, ktorý tak dobre poznal potreby všetkých výsadných miest Horniakov.

Na jeseň roku 1604 však do Košíc víťazne vpochodovalo sedmohradské povstalecké knieža Štefan Bocskai na čele svojho hajdúskeho vojska a richtár Ján Bocatius musel čeliť komplikovanej politickej situácii, ktorá sa vlastne začala zamotávať už v januári 1604, keď do Košíc dorazil nový hlavný kapitán Horného Uhorska aristokrat a v pravom zmysle slova sadista, Ján Jakub

² CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s.205.

³ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s.206.

⁴ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s.206.

⁵ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s.206.

Jeho armáles v pôvodine sa nachádza v Štátnom archíve v Levoči.

⁶ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s.208.

⁷ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s.209.

Barbiana di Belgiojoso.⁸ Žoldnier každým cípom, ktorý už slúžil každému, kto platil. Španielom, Francúzom aj pápežskému dvoru a najnovšie sa zjednal do uhorských služieb, no nie na to, aby porážal tureckých okupantov, ale aby rozvrátil náboženský mier v Pentapolitane, kde evanjelici neboli gniavení a uskutočnil hrubou silou ich vyhladenie.

Všetko z poverenia cisára Rudolfa II, ktorého len krátkozrakí historici môžu predstavovať ako panovníka, ktorý nemiloval výbojnú politiku, moc, náboženský fanatizmus a pokúsil sa kráčať v politike strednou cestou.⁹ Naopak, niet najmenších dôkazov o tom, že by bol oduševneným zástancom harmónie medzi protestantmi a katolíkmi. Niet takejto uvedomelosti v jeho vládnutí a niet ani podkladov k tomu, aby sme ospevovali jeho zberateľstvo aj zoskupovanie učencov a quazi učencov na jeho dvore. Bola to len hra na pyšného pána celého sveta.

Najlepším dôkazom jeho surového prístupu k protestantom východného Slovenska sú Košice. Prečo sa tomu Rudolf podvolil nie je dostatočne prebádané a nie je nám jasné ani to ako sa zrodila a naplánovala akcia v Košiciach. Všetko napísané nie je, nič však Rudolfa neospravedlňuje. Privolil a možno Košice boli cisárovi len tipom ďalekého mesta v ktorom chcel ako v skúmanke vyskúšať, čo urobí pokus na likvidovanie evanjelikov z jeho príkazu.

Drsný prístup k nim a odobratie Dómu a kaplnky vedľa nej však dopadlo ináč. Rozpálili sa vášne a bezohľadný Ján Jakub Barbiano di Belgiojoso spustil celú lavínu protestov, ktorá napokon viedla k vypuknutiu Bocskaiho povstania. Rudolfovi to bolo nemilé, ale s čím vôbec nepočítal sa stalo skutkom. Nás len veľmi prekvapuje, že tak naivne postupuje cisár veľkej ríše, o ktorom je známe, že nebol vôbec zbožným katolíkom. Nezáležalo mu na katolíckom učení a dokonca po roku 1600 už začal odmietať aj katolícke sviatosti.¹⁰

Z jeho strany bolo to tak nanajvýš ľahkomyselné podnikanie. Zrejme, hra ako všetko ostatné v jeho živote, s alchýmiou, astrológiou, okultnou filozofiou, hvezdárstvom a umením. Hra s ľuďmi a ich svedomím, v ktorom sa dokonca niektorí stávajú obeťou jeho zúrivej nenávisti ako napríklad aj Ján Bocatius ako si to ešte podrobnejšie povieme.

Štefan Bocskai cisárske sily na bojiskách porážal a roku 1606 sa už medzi povstaleckou a habsburgovskou stranou rokovalo o mieri, pretože ani jedna z bojujúcich strán nebola schopná totálne poraziť svojho protivníka, aj keď povstalcami pomohli aj Turci. Danej skutočnosti sa Ján Bocatius určite netešil. On nebol priateľom Turkov a Bocskaiho podporoval iba v jeho zápase za náboženskú slobodu, no bez nadšenia a keď sa dopočul, že hajdúsi uskutočňujú

⁸ HARČAR, A. Historický význam protireformácie v Košiciach z roku 1604.

⁹ MARSHALL, P. Magický kruh Rudolfa II., s. 297.

¹⁰ CSONKA, F. Bocatius János. Őt év a börtönben (1606 – 1610), s.242.

v záujme koristenia vpády do Rakúska a na Moravu okrádajúc nielen feudálov ale aj drobných roľníkov ustrnul.¹¹

Takéto nivočenie nechcel, ba vyzeralo to tak, že sa dostane do konfliktu aj jeho vernosť k uhorskému panovníkovi Rudolfovi. Bola to naozaj nečakaná zložitá situácia, z ktorej bolo len jedno východisko únik z Košíc. Dokonca zo starostí aj ochorel. Únik z Uhorska bol možný len cez Poľsko. Do Wittenbergu sa ale s rodinou nikdy nepresídlil, lebo nebolo to možné.¹² Ján Bocatius bol príliš známou osobnosťou, aby sa mu niečo také podarilo, a tak blízkosť Poľska hoc ako lákavá zostala len fatamorgánou.

Osobne sa priznáva aj k inej konfliktnej situácii, ktorú z dnešného hľadiska považujeme rovnako ako on sám za dosť závažnú. Ján Bocatius píše, že sa mu podarilo vyslobodiť istého prešovského priateľa a príbuzného zo zajatia hajdúchov a ten utiekol z Košíc do Prešova. Ján Bocatius bol preto obžalovaný neprajníkmi, že zrádza Bocskaiho a keď sa ten o niekoľko dní objavil znova v Košiciach volal ho na zodpovednosť.¹³

Ján Bocatius samozrejme mimoriadne rozladenému kniežat'u oponoval a dosvedčoval, že nie je zradcom veci protestantov čo ani nebol. Jedno ale bolo isté, že diplomatické misie k panovníkovi Poľska, k sultánovi, k arcikniežat'u Matejovi do Viedne a nemeckým kurfirstom ako o tom rozhodol snem povstaleckých stavov v Krupine sa uskutočnia a Bocatiov sa už nepodarí vymaniť z poverenia vycestovať k malým nemeckým vládcom.

Tak sa aj stalo a velenie povstania vyslala Jána Bocatia ako najvhodnejšiu osobu, ktorá plynule hovorí nemecky a výborne pozná miestne pomery práve na severozápade. Dňa 29.12.1605 opúšťa Košice. Podvolil sa chtiac-nechtiac zverenému diplomatickému poslianiu so zlou predtuchou a naozaj už 26.2.1606 bol zadržaný v Nemecku¹⁴ a neskôr vydaný do Prahy.¹⁵

Jeho diplomatické poslanie bolo zle pripravené, lebo dostal len tisíc zlatých na cestovné trovy a inštrukcie, ale spoliehalo sa na to, že pocestuje nenápadne a jeho diplomatickú cestu nevyhlásili.¹⁶ Svoju zlú rolu v celej záležitosti zohral aj dobrodruh kapitán Anton Schlieff, ktorý ho pozorne sledoval až z Košíc a keď to bolo viac menej bez rizika, ďaleko od Uhorska, tak ho udal ako nebezpečného špióna, škodcu cisára.¹⁷

Chybu však urobil aj sám Ján Bocatius, lebo ako sa otvorene priznáva pred svojím odchodom z Košíc neutajil pred prostou verejnosťou svoje delikátne

¹¹ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s.18.

¹² CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s.166.

¹³ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s. 21.

¹⁴ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s. 212.

¹⁵ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s.143-144.

¹⁶ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s.14.

¹⁷ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s.26.

poslanie.¹⁸ Anton Schlieff to využil a zrejme si predstavoval akú veľkú odmenu dostane od cisára Rudolfa, keď mu privedie na reťazi uhorského rebela Bocatia.

Mierové rokovania v roku 1606, ktoré sme spomenuli vyššie, speli v polovici kalendárneho roka k úspešnému zavŕšeniu. Vo Viedni, za podpory všetkých, sa zrodil 23.6.1606 Viedenský mier s Bocskaim, ktorý zaručoval náboženskú slobodu a navrátenie kostolov. Hlavným strojcom tohto pre všetkých veľadôležitého mieru bol záchranca vládnucej dynastie arciknieža Matej, Rudolfov brat, ktorého cisár nenávidel. Mal svoj dôvod. Neznášal opozíciu. Stále sníval o svojom skvelom panovaní a ríša sa rozpadávala v problémoch. Počúval na slovo svojho radcu prekršteného žida z Tyrolska Filipa Langa z Langensfelsu, ktorý všemocne vládol nad jeho korešpondenciou a hovoril do menovania vojenských a správnych hodnostárov.¹⁹

Vo Viedni to vyvolávalo už dávnejšie veľké znepokojenie a vladárska rodina vedená Matejom sa zišla v Linci, kde sa dohodla na detronizácii cisára, ktorý už stráca všetku súdnosť a rozhadzuje peniaze. Viedenský mier Rudolf taktiež odmietol a nechcel sa vzdať uhorskej koruny. Matejovi tak iné nezostávalo ako v spolupráci s uhorskými, moravskými a rakúskymi stavmi v plnej zbroji pricvárať do Prahy a donútiť cisára k abdikácii. Libeňskou zmluvou 25. 6. 1606 získal Matej uhorskú korunu a stal sa kráľom.

V Uhorsku nastali nové časy, ale na Jána Bocatia sa zabudlo. Ten zostal stále v moci Rudolfovej a jeho kliky nenávidiacej všetko uhorské, no aj samého Jána Jakuba Barbiana di Belgiojoso, ktorý sa uchýlil na Rudolfov dvor. Veľmi sa aj potešil, že mu košický richtár padol do hrsti a to celkom nečakane. Cisár totiž vymenoval komisiu na vyšetrenie kauzy Bocatius a jedným z jej agilných členov sa stal aj tento pomstychtivý Talian.²⁰

Pri vypočúvaniach sa Ján Bocatius správal korektne. Rozprával z presvedčenia, priamo a pravdivo,²¹ lenže vypočúvajúcim sa nezdali jeho výpovede dosť vyhovujúce a keď nedokázali Jána Bocatia obžalovať z nijakých skutočných zločinov proti cisárovi roku 1607 sa prikročilo aj k tortúre.

Január 1607 musel byť pre básnika strašným zážitkom. Skúsil tvrdé výsluchy, natiahnutie na škripec, ba pokračovalo to aj viacnásobným mučením ohňom.²² Napokon mučiteľia, ale nie Barbiano, ktorý bol obvykle prítomný, uznali, že ďalej sa nemôže pokračovať, lebo im vyšetrovaný umrie. Musíme preto uznať, že strach obete z vydania do rúk cisára bol plne opodstatnený a pochopíme aj jeho nepodarený pokus o samovraždu, ktorý tomu predchádzal

²³

¹⁸ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben (1606 – 1610)*, s. 27.

¹⁹ MARSHALL, P. *Magický kruh Rudolfa II.*, s. 257.

²⁰ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben (1606 – 1610)*, s. 149.

²¹ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben (1606 – 1610)*, s. 157-176.

²² CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben (1606 – 1610)*, s. 59-65, 177-179.

²³ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben (1606 – 1610)*, s. 45-47.

Ján Bocatius skúsil tak v žalári všetko zlé, ale evanjelickej viery sa nezriekol. Neskôr napísal aj dielo *Olympias carceraria* (Moje štvorročné žalárovanie) šírené v rukopisných odpisoch. Zo stránok týchto memoárov ho poznáme ako hlboko veriaceho kresťana, ktorý neprestal dúfať, že sa vyslobodí.

V Uhorsku sa pomerne dlho nevedelo, kde sa Ján Bocatius nachádza, ale nevedel to ani Matej Habsburský vo Viedni. Viedenský mier sa podpísal a básnik zostal v Bielej veži Pražského hradu. Na jeseň 1606 bolo už ale nepochybne isté, že Jána Bocatia treba z Prahy vyslobodiť. Všetko sa ale vlieklo veľmi pomaly. Nepredišlo sa jeho mučeniu. Ani Štefan Bocskai ani Juraj Thurzo nedosiahli, aby sa početné žiadosti, ktoré prichádzali od stavov a miest v záujme bezpodmienečného oslobodenia povstaleckého diplomata premenili v čin.²⁴ Tak to bolo aj v roku 1607, ba aj jeho manželka sa sama vydáva do Prahy, aby manžela zachránila, no nemohla ho ani vidieť. Napriek tomu bola neúnavná a vytrvalá v pokusoch až do Bocatiovho úspešného úteku zo žalára. Nepriateľom sa väzňa nepodarilo otráviť jedom a zlyhali všetky akcie, ktoré sa nasmerovali na nemaďarských aristokratov, ktorí sa na cisára Rudolfa aj obrátili, často veľmi dôrazne, ale bez ozveny.²⁵

Istou výhrou však bolo, že roku 1609 sa nepodarilo cisárovým verným mužom zorganizovať súdny proces s košickým richtárom, ktorý „zradil“ svojho panovníka. Pracovalo na tom dokonca deväť právnikov a musíme veriť Bocatiovi, že zámer plne prekazila hrdinskosť jeho ženy, ktorá ako levica bojovala za svojho muža a následne prijateľný súd nebolo možné zadržať, aby sa sudcovia nezosmiešili.²⁶ Mohli však uvažovať o takej likvidácii väzňa, že ho umlčia prevezením na hrad Křivoklát. Tento čin ale nedotiahli do konca.²⁷

Obžalovaný Ján Bocatius tak nemohol skončiť ako zabudnutý cisársky väzeň. Úsilie o jeho vyslobodenie pokračovalo. Pričinil sa o to aj prešovský evanjelický kňaz Ján Michalko, ktorý rozhýbal všetky možné páky v prospech Jána Bocatia a povzbudzoval ho častými listami, ktoré v danej situácii znamenali veľmi veľa.²⁸

Možno však uvažovať spolu s Jánom Bociatom, či uhorské stavy v tejto veci urobili dosť, pretože ani on nebol spokojný s ľahkým tlakom na cisárov dvor a vladársku rodinu, ktorý ako sa dalo očakávať u Rudolfa neplatil.²⁹ Nešťastnému básnikovi a diplomatovi z Uhorska nezostávalo tak nič iné ako po rokoch útrap sústrediť všetku svoju vynaliezavosť a vtip na vytvorenie kanála s vonkajším svetom a pripravovať sa na útek.

S manželkou si dopisoval a boli aj iní, ktorí tajne spolupracovali s väzňom Bielej veže. Ich rola zostala navždy utajená, ale ich mená Ján Bocatius neskôr

²⁴ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s. 213-214.

²⁵ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s. 87, 92.

²⁶ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s. 98-101.

²⁷ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s. 102-103.

²⁸ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s. 112-113.

²⁹ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s. 80-81.

priznal. Boli to Anton Rhener, Andrej Katona, Gregor Rotkovitz, Daniel Bruchfelder a istým spôsobom aj Žigmund Báthory dopomohol básnikovi, aby Prahu navždy opustil.³⁰

Detaily sú neznáme, ale mal potrebný povraz aj pilník na prekonanie mreží. Vytrvalosťou ich zdolal a o polnoci 30.11.1610 z Bielej veže utiekol.³¹ Prepíli 12 železných prútov a spustil sa do cisárskych záhrad. Ešte šťastie, že pražská Písecká brána bola celkom blízko. Po vopred vyšpekulovanej trase Cheb – Meissen – Gabel – Freiburg – Neisse (Nysa) – Krakow – Bardejov sa dostal do Košíc, kde všetkých prekvapil 10.1.1611.³²

Teraz, keď už vieme, že cisár Rudolf II. si sám založil oheň na streche a s Uhorskom napokon totálne prehral, si môžeme zobrat' na mušku aj košické pomery. Je totiž známe, že v memoároch Olympias carceraria nazval Ján Bocatius mesto Košice mestom Erisinho jablka a ako vieme, Eris bola v gréckej mytológii bohyňou sváru.³³

Prečo ten skeptický názor? Na takéto otázky existuje však aj veľmi presná odpoveď z histórie. Košice boli pekným, úspešným a tolerantným mestom, ktoré Nemcom, Slovákom a Maďarom zaistilo v stredoveku rovnoprávnosť existencie a vzdelávania. Dobrobyt extra aj intra muros, čo bolo nevyhnutným predpokladom ich vzostupu.

Turecká okupácia v pomáhačskom období uhorských dejín privodila prirodzenú prisťahovaleckú vlnu Maďarov, čím sa nič nenarušilo. Vo zväčšenej komunite Maďarov boli však aj tajní kalvíni a tým sa situácia náramne komplikuje. Košice ako aj ostatné mestá Pentapolitany sa pridali k luterskej reformácii a iných protestantov v meste nechceli vidieť.

Napäté vzťahy medzi luteránmi a tajnými kalvínmi, ale trvajú a vyvolávajú vzájomné zrážky.

Prejavuje sa to aj v národnostnej znášanlivosti, pretože tajní kalvíni chcú všetko predovšetkým pre maďarskú národnosť a Nemcov by radi vytlačili z ich starých vplyvných pozícií. Antinemecké zámery sa magistrátom tlmia, nakoľko sa to len dá, ale bolo to náročné. Skúsil si to aj richtár Ján Bocatius a takto sa dá jeho prirovnávanie Košíc Erisinmu jablku ľahko pochopiť. Spomínané jablko hodila totiž bohyňa medzi Hérú, Aténu a Afroditu s nápisom „Tej najkrajšej!“ a zo zvady žien povstala nakoniec trójska vojna.

Aj Košice sa dostali do takejto krutej búrky, keď vypuklo povstanie a Bocskai zaujal Košice. Mnohí z Nemcov chceli na to mesto definitívne opustiť, lebo hoci bol Bocskai bojovníkom za náboženskú slobodu, jeho košický dvor preplnený kalvínmi nevzbudzoval ich dôveru. Obávali sa o svoj majetok a jasne cítili protinemeckú zášť, ktorá z neho veje.³⁴

³⁰ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s. 227-228.

³¹ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s. 119-120.

³² CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s. 125.

³³ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s. 11.

³⁴ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610), s. 170.

Dobre si ešte pamätali ako kráľ Ján Zápoľský vysídľoval košických Nemcov jemu neprajných. Stalo sa to už dávno, ale že to spomína sám Ján Bocatius dokazuje, že nedôvera voči Sedmohradčanom a bojovným Maďarom žila vo vedomí košického obyvateľstva naddlhô.³⁵ Aj Bocatius mienil preto z mesta odísť ako sme to už spomínali, a keď sa po väzení vrátil z Prahy politické vedenie mesta bolo už celkom v rukách protinemeckej strany a väčšina košického obyvateľstva bola maďarská. Pre „Nemca“ nemali na magistráte žiadnu funkciu. Nielen v roku 1611, ale ani roku 1612 a neskôr. Jeho rodine priznali len materiálnu pomoc na živobytie, aby nemusel žobrať lebo nič nemal.

Mohol sa tak potešiť, keď mu konečne vo februári 1613 priznali funkciu školského riaditeľa.³⁶ Ján Bocatius sa tak napokon vrátil ku katedre odkiaľ ho mestská politika, záujem spoluobčanov a vec náboženskej slobody protestantov – evanjelikov vzali na dlhé a ťažké roky života. V školských službách zostal až do konca roku 1618. Potom však prišlo nové politické zemetrasenie v podobe Bethlenových vojsk, ktoré 6.9.1619 obsadili Košice. Začal sa tak ďalší sedmohradský odboj proti Habsburgovcom. Nepoznáme ako sa s ním Ján Bocatius vyrovnával, no bol mužom pera a poverenie byť Bethlenovým historiografom prijal. Ako taký nebol jediný. Nebolo v tom žiadne riziko a zrejme chcel byť pri všetkých zásadných momentoch politického diania hádam aj preto, aby pre svoju evanjelickú konfesiю ustrážil všetky najlepšie možnosti existencie v budúcnosti.

V tábore kniežaťa Gabriela Bethlena, ale pomerne mladý umiera 31.10.1621 a jeho prach pokryla moravská zem.³⁷ O pompéznom pohrebe v Uhorskom Brode nič nevieme a Bethlen sa nepostaral ani o prepravenie jeho rakvy do Košíc. Nuž aká tu bola jeho vážnosť? Sedmohradčania nepripisovali jeho osobe nič hodné zvláštnej úcty, ale ani sa nečudujeme.

Bol príliš hlboko nadchnutým kresťanom, aby v svetskej politike, ktorú sledoval videl ideálne pohnútky. Nebol v žiadnom prípade ani blízkym košickým politickým radcom Gabriela Bethlena ako Peter Alvinci, František Perényi, Ján Bornemissza, Dávid Bélaváry a možno aj richtár Andrej Varannay.³⁸

Veľa sa popísalo o tom, že Ján Bocatius slúžil Gabrielovi Bethlenovi aj ako knihovník v Albe Julii. Maďarský historik a odborník na Bocatiov život a tvorbu Ferenc Csonka, ale nebol toho názoru.³⁹ Podľa nás nemožno popierať, že Ján Bocatius vycestoval do Alba Julie a nejaký čas sa tam aj zdržiaval, veď si aj vypožičal knihy, ktoré ako historik potreboval. Gabriel Bethlen o tom vedel a po Bocatiovej smrti kázal ich všetky Alvincimu pozbierať v básnikovom košickom

³⁵ CSONKA, F. Bocatius János. Őt év a börtönben (1606 – 1610), s. 170.

³⁶ CSONKA, F. Bocatius János. Őt év a börtönben (1606 – 1610), s. 220.

³⁷ O jeho hrobe sa nevie.

³⁸ KERÉKES, G. Bethlen Gábor fejedelem Kassán 1619-1629, s. 96-97.

³⁹ CSONKA, F. Bocatius János. Őt év a börtönben (1606 – 1610), s.194.

byte a vrátiť do Sedmohradska.⁴⁰ Pravda tak bude niekde uprostred. Neslúžil trvale Gabrielovi Bethlenovi v jeho albaijalskej knižnici, ale isté činnosti mohol vykonať. Žiaľ, nevieme či si F. Csonka povšimol diela Juraja Kerekesa, ktoré bolo napísané na archívnom bádaní a je základom nášho kompromisného názoru.⁴¹

Isté je, že dvorný historik Ján Bocatius bol Bethlenovi užitočný na Morave nielen ako svedok udalostí, ale aj ako muž, ktorý dokonale ovládal nemčinu, češtinu a slovenčinu. Mohol tak tlmočiť, čo je neoceniteľná služba a pomoc zároveň a my nevieme o inom rovnako zbehlom lingvistovi v Bethlenovom tábore.

Záverom ešte niekoľko myšlienok. *Olympias carceraria* svedčí, že keď sa Ján Bocatius navrátil do Košíc z Bielej veže evanjelická komunita mesta, Maďari, Nemci, Slováci sa tešili a zadržali ďakujúce pobožnosti vo svojich chrámoch zo Bocatiovo vyslobodenie.⁴² Iní ako Juraj Thurzo a priatelia ho podporili a vzali pod ochranu.⁴³ O tom najlepšie svedčí zväzoček veršov Bocatius redivivus (Bocatius z mŕtvych vstalý) (Košice 1611).

Civis cassoviensis Ján Bocatius jeden z najstatočnejších mal však aj svojich košických ohováračov, ktorých spomína v doslove diela *Olympias carceraria*.⁴⁴ Pravda bola tým vyslovená bez okolkov. Toto dielo nemalo byť tlačou vydané a je doslova zázrak, že sa jeho doteraz jediný známy odpis zachoval v Ženeve.⁴⁵ Pre nás poznávajúcich dejiny mesta Košice je ale jasné, že za ohováračmi sú veľmi vážne momenty sporov a bojov so štruktúrami, o ktorých sme už vyššie pohovorili.

Dnešným jazykom sa tak dá hovoriť o nespravodlivých nacionálnych aj konfesijných výhradách proti Bocatiovi aj občianstvu, ktoré ho malo rado. Básnik ale nerezignoval. Tešil sa z návratu k rodine a košická škola mu poskytla dokonalé pole užitočného účinkovania. Povznesený nad ohováračov, ktorým v mestskej rade nesedel do karát, zachoval si tvár čestného muža, ktorý neskonal miloval všetkých z Pentapolitany a táto časť neokupovaného Uhorska stala sa jeho druhou vlasťou v dobrom i zlom. Štruktúry rozvratu a fanatizmus iba jeho ohrozením. Nikdy ale neovládli celý spomínaný región. Boli tu bez koreňov.

Pred dnešným pokolením stojí tak Ján Bocatius nie ako príležitostný veršovník z vidieka, ale ako plnokrvný básnik, citlivý a prísny pedagóg, zaslúžený funkcionár komunálnej správy mesta, originálny politický mysliteľ a veľký

⁴⁰ ALVINCZI, P. Magyarország panaszainak megoldalmazása, s.161.

⁴¹ KEREKES, G. Bethlen Gábor fejedelem KAssán 1619-1629, s. 135.

⁴² CSONKA, F. Bocatius János. Őt év a börtönben (1606 – 1610), s. 125-126.

⁴³ CSONKA, F. Bocatius János. Őt év a börtönben (1606 – 1610), s. 126.

⁴⁴ CSONKA, F. Bocatius János. Őt év a börtönben (1606 – 1610), s. 128.

⁴⁵ Veľadôležitá dielo Jána Bocatia *Olympias Carceraria* je zatiaľ k dispozícii slovenským bádateľom iba v maďarskom preklade. O ten sme sa opierali v tejto krátkej štúdií. Slovenský preklad je úlohou pre mladú generáciu.

vlastenec. Všetko sú to skvelé známky jeho cti. Najviac sa ale prihovára svojou hlbokou poéziou životnej múdrosti, lásky k všetkému vznešenému a nekompromisnou oddanosťou burcuje k slobode.

Všetci protitureckí bojovníci v širom Uhorsku sú predmetom jeho bezhraničného obdivu.

Zdieľa ich úzkosť, hrdosť aj slávu a hlása všetkým veľkomožným, že nie bohatstvo rodí vznešených mužov, ale veľké činy až po obetovanie seba.

Kto by sa pod to nepodpísal.

Summary

The investigation of Ján Bocatius's life was totally neglected in the Slovak literary theory for a long time. With each book completely ungrounded data were hijacked and rewritten, and it was necessary to question them completely.

This study corrects our imperfect knowledge because it is based on the study of the work *Olympias Carceraria* by Bocatius, which has not been translated into Slovak. J. Bocatius is an excellent poet. An author of festive, love, congratulatory, philosophical and patriotic poems who had a hard life and destiny since he lived in the middle of religious battles of 17th century.

It is a pleasure to read his poetry what can be rarely said about a renaissance poet of those times. He is the master of his own pen who fell in love with Košice and Eastern Slovakia.

Zoznam bibliografických odkazov

ALVINCZI, Péter. *Magyarország panaszainak megoldalmazás*. Budapest : Lux Primo Kft, 1989.

CSONKA, Ferenc. *Bocatius János. Öt év a börtönben (1606 – 1610)*, Budapest : Európa Könyvkiadó, 1985. 261 s.

HARČAR, Anton. *Historický význam protireformácie v Košiciach z roku 1604*. Košice : Wiko, 1942. 408 s.

KEREKES, György. *Bethlen Gábor fejedelem Kassán 1619-1629*, Kassán : Wiko, 1943, s. 135.

MARSHALL, Peter. *Magický kruh Rudolfa II*. Praha : BB art, 2008. 334 s. ISBN 978-80-7381-238-6.

Humanista Ján Bocatius v kontexte dejín Prešova

Doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc.

Štátny archív v Prešove

Ján Bocatius, pôvodom Lužický Srb, narodil sa v roku 1568 v meste Wetschau. Pôvodným menom sa volal Ján Bock a neskôr prijal polatinčené meno Bocatius, ako to bolo u renesančných vzdelancov zvykom. Pochádzal z patricijskej rodiny. Jeho otec bol obchodník, člen mestského senátu a niekoľko rokov zastával aj úrad richtára. Základné vzdelanie Bocatius získal v Sasku, študoval v Drážďanoch a neskôr vo Wittenbergu. V roku 1593 požiadal magistrát rodného mesta o vydanie Svedectva o počestnom pôvode, pretože sa chcel usadiť v cudzine. Túžba o väčšom uznaní a porozumení priviedla Jána Bocatia do Uhorska. Najprv sa zrejme usadil v Banskej Štiavnici, ktorej na univerzite vo Wittenbergu venoval svoj magisterský prejav. Potom, podľa Mateja Bela, sa zastavil na viacerých miestach na Spiši, kam neskôr písal listy a Levočanom venoval aj svoje básne. Chýr o jeho vzdelaní, znalosti práva a cudzích jazykov sa čoskoro rozšíril po celom hornom Uhorsku. Pre túto jeho dobrú povesť ho prešovský magistrát 20. januára 1594 pozval za rektora gymnázia v Prešove.

Prešov v 16. storočí bol významným kráľovským mestom, ktoré za svoje postavenie v krajine a bohatstvo, vďaka diaľkovému obchodu, rozvinutým remeslám a poľnohospodárstvu. Vznik a rozvoj Prešova v stredoveku podmienila priaznivá poloha na križovatke vojensko-obchodných ciest. Prvú zmienku o osade Epuries poznáme z roku 1247. Do konca 13. storočia bol Prešov súčasťou kráľovského panstva so sídlom na hrade Šariš a keďže bol prosperujúcou osadou, usadili sa tu nemeckí kolonisti, ktorých povolal do krajiny Belo IV., aby pomohli oživiť hospodárstvo, zničené tatárskym vpádom. Rozsiahle hospodársko-právne výsady udelil Prešovu Ondrej III. Listina z roku 1299 dáva hostom v Prešove, Veľkom Šariši a Sabinove rovnaké práva aké mali spišskí Sasi, vyníma ich z právomoci šarišských županov a zbavuje ich povinnosti odvádzať im akékoľvek peňažné a naturálne dávky. V roku 1374 sa Prešov stal slobodným kráľovským mestom a získal právo výstavby hradieb. V roku 1453 Ladislav Pohrobok udelil mestu erb. Bol to sedemkrát červeno strieborne delený štít s tromi červenými ružami v hlave štítu. Už v priebehu 14. storočia Prešov predstihol svojim hospodárskym rastom Veľký Šariš a Sabinov a v 15. storočí sa stal členom spolku východoslovenských kráľovských miest – Pentapolitany, kde okrem neho patrili Košice, Levoča, Bardejov a Sabinov. Po vybudovaní hradieb sa doformoval aj urbanistický vzhľad mesta. Námestie v podobe stlačenej elipsy lemovali najhonosnejšie meštianske domy a radnica. Ďalšie veľké ulice boli Slovenská ulica, Maďarská ulica, ktoré viedli rovnobežne s námestím, ďalej tu boli ulice Ertemlak, ulica Pri hradbách

a Ružová ulica. Mimo hradieb sa nachádzali predmestia, označované ako Nižný a Vyšný hušták.

V 16. storočí mesto zaznamenalo ďalší hospodársky vzostup. V bojoch o trón, ktoré prepukli v roku 1526, po smrti kráľa Ľudovíta II., sa Prešov pridal najprv na stranu Jána Zápoľského, neskôr prešiel na stranu Ferdinanda Habsburského, za čo bol odmenený tým, že v roku 1538 dostal majetky viacerých, Ferdinandovi I., neverných šarišských šľachticov. V roku 1538 mu bolo udelené právo skladu, dovtedy patriace Košiciam. V roku 1551 Prešov už mal okolo 3 300 obyvateľov a bol najväčším mestom v Šarišskej stolici. Obyvatelia sa zaoberali remeslom, ktoré malo dobrú úroveň. V 16. storočí tu bolo 30 remeselníckych zamestnaní, organizovaných v cechoch. Celkove v Prešove pôsobilo 90-100 remeselníckych majstrov. Významným odvetvím výroby bolo tkanie a bielenie plátna a známa v krajine bola aj prešovská dielňa na výrobu diel. V zahraničí sa Prešov preslávil výrobou klobúkov, kuchynského riadu, zbraní a najmä pušného prachu. Okrem remesiel sa obyvatelia zaoberali aj obchodom. Od roku 1405 bol Prešov oslobodený od mýtnych poplatkov na mýtniciach v celom Uhorsku. Hlavná trasa prešovského obchodu viedla na sever do Poľska a na juh do Sedmohradska. Predmetom tranzitného obchodu v smere na sever bolo predovšetkým víno a dobytok, zo severu na juh sa vozili textílie, kovové výrobky a niektoré druhy potravín. Prešovskí kupci a remeselníci predávali svoje výrobky na týždennom trhu v meste, ktorý sa od 13. storočia konal v pondelok a na 4 výročných jarmokoch. Významnú úlohu v ekonomike mesta hralo aj poľnohospodárstvo. Prešov vlastnil majetky v 14 dedinách a vinice v Tokaji.

S významným politickým a hospodárskym postavením Prešova súvisel aj rozvinutý cirkevný život. Prešov po celý stredovek patril pod jurisdikciu jágerskej diecézy a každoročne jej odvádzal desiatok v peniazoch a naturáliách. Na základe privilégia z roku 1299 si mešťania mohli sami voliť farárov a jágerský biskup ich voľbu len potvrdzoval. Mesto užívalo aj patronátne právo ku kostolom a kláštorom. Farským kostolom bol kostol sv. Mikuláša postavený v 14. storočí, okrem neho tu bol kostol sv. Štefana a Ladislava. V Prešove pôsobil rád karmelitánov z Poľska, ktorý si podľa zvyku žobravých rádov, postavil v roku 1380, pri hradbách kostol a kláštor Panny Márie, neskôr sv. Trojice. Pôvodne mimo hradieb stál mestský špitál s kostolom Panny Márie. V Prešove bolo aj 16 Božích bratstiev, ktoré sa starali o jednotlivé oltáre v kostole.

V 20. rokoch 16. storočia sa v Uhorsku rozšírilo reformačné učenie Martina Luthera. Na východnom Slovensku reformáciu ako prvé prijali kráľovské mestá združené vo zväzku Pentapolitana. S myšlienkami reformácie sa stotožnili všetky vrstvy mestského obyvateľstva a to bez ohľadu na národnosť. V mestách bola pre postup reformácie priaznivá situácia v tom, že kráľovské mestá boli v náboženských záležitostiach nezávislé. Boli patrónmi kostolov a kláštorov, takže k novému evanjelickému náboženstvu pristúpili nielen samotní obyvatelia

mesta, ale evanjelická cirkev získala kostoly s celým ich inventárom a bohatými donáciami. Avšak nová cirkevná správa sa v nich mohla uplatniť až po zverejnení Augsburského vyznania v roku 1530. Najprv došlo k organizácii na najnižšom stupni cirkevnej správy a to k správe cirkevnozborovej. Za rok vzniku prešovského evanjelického zboru môžeme považovať rok 1531. Svedčí o tom nariadenie Ferdinanda I. 1531 proti reformačným kazateľom, na základe ktorého boli prešovský farár Antonius a slovenský kazateľ Bartolomej Bogner zatknutí pre príslušnosť k „luteránskej sekte“. Prešov mal v stredoveku trojjazyčné obyvateľstvo, preto bol jeho cirkevný zbor organizovaný na národnostnom princípe. Každá národnosť, teda nemecká, slovenská a maďarská mala vlastný chrám, vlastného kazateľa, organistu, kantora a pod. Dominantné postavenie mala nemecká časť zboru. Nemci mali dvoch kňazov, pričom jeden z nich bol vždy mestským farárom. Patrili im kostol sv. Mikuláša na námestí. Slováci Služby Božie odbavovali od roku 1540 v špitálskom kostole a Maďari od roku 1567 užívali kostol na Slovenskej ulici. Na obranu a upevnenie reformačného učenia sa jednotlivé cirkevné zbory začínajú spájať a vytvárať si vlastný organizačný poriadok. Nútila ich k tomu nevyhnutnosť obrany pred predstaviteľmi katolíckej cirkvi, snaha paralyzovať ľudový radikalizmus, ale aj potreba zjednotiť sa vo vieroučných, školských a právnych otázkach. Týmto otázkam boli venované synody, ktoré sa konali v Prešove v roku 1540 a 1546. Na synode v roku 1546, ktorej sa zúčastnili zástupcovia všetkých miest Pentapolitany sa cirkevné zbory týchto miest združili do organizačne vyššieho celku, seniorátu a vyvolili si aj prvého seniora, bardejovského farára Michala Radašina. Panovník a katolícka cirkevná hierarchia sa neprizerali nečinne na upevňovanie reformácie v krajine a v roku 1548 bol vydaný zákon proti protestantom ako proti kacírom. V dôsledku neho vystúpili v roku 1549 mestá Košice, Prešov, Bardejov, Levoča, Sabinov so svojím vyznaním viery – Confessio Pentapolitana, čím odvrátili od seba podozrenie z vieroučných úchyliet anabaptizmu a sakramentárstva. Aj keď postoj panovníka k evanjelickému učeniu zostal v podstate negatívny, neopovážil sa proti mestám radikálne postupovať, pretože tieto predstavovali v krajine veľkú politickú a hospodársku silu a značný zdroj príjmov pre kráľovskú pokladnicu. V druhej polovici 16. storočia jednotu evanjelickej cirkvi ohrozovali vieroučné spory, ktoré sa na Slovensko preniesli z Wittenbergu. Najväčšie nebezpečenstvo pre evanjelickú cirkev a. v. predstavoval kryptokalvinizmus, ktorého zástancovia sa klonili ku Kalvínovej reformácii. Na východe s kryptokalvinizmom sympatizovali kežmarský farár Sebastián Lám, Gašpar Piltz a rektor levočskej mestskej školy Ján Mylius. Kryptokalvinistov a ich učenie odsúdili viaceré synody, konané v Prešove, Bardejove a Sabinove v rokoch 1586, 1593, 1595, 1599, 1602. Ako rektor školy sa ich spolu s prešovským farárom zúčastňoval za mesto Prešov a neskôr aj za Košice Ján Bocatius. Zásluhou seniora Severína Škultétiho kryptokalvinizmus bol porazený a mestá zotrvali pri ortodoxnom lutherskom učení. V tejto súvislosti treba poznamenať, že Ján Bocatius, bol

otvorený novým myšlienkovým prúdom a aj náboženským učeniam, pretože sa v prvej štvrtine 17. storočia spomína ako čitateľ kníh poľských ariánov, ktorých názory luteráni považovali za heretické.

Na začiatku 16. storočia sa v celom Uhorsku rozšírili myšlienky renesancie a humanizmu. Veľkým pestovateľom humanistickej vzdelanosti boli mestské školy. Pôsobili na nich vzdelaní humanisti ako bol v Levoči a neskôr v Košiciach Leonard Cox, v Bardejove Valentín Eck. V roku 1521 prešovská mestská rada pozvala za rektora mestskej školy Šebastiána Steinhofera z Krakova, ktorý už bol príslušníkom nového evanjelického učenia. Reformácia položila dôraz na výchovu a výuku mladej generácie. Bývalé farské školy prechádzali pod správu mestských rád a zmenili sa na mestské školy. Mestské rady kontrolovali učebné poriadky, vyberali do škôl učiteľov a platili. Ich mestské školy v období reformácie dosiahli vysokú úroveň.

Rozšírením reformácie v Prešove sa začala nová éra vo vývine mestskej školy. Mestská rada sa stala náročnejšou pri výbere rektorov. V roku 1532 prevzal rektorský úrad Imrich Fontanus, ktorému pri vyučovaní pomáhali ďalší dvaja učitelia. V úrade rektora ho v roku 1539 vystriedal Andrej Friderikus. Prešovská mestská škola v polovici 16. storočia, keď jej rektorom bol Žigmund Gelei Torda, nadobudla charakter gymnázia, podľa vzoru nemeckých stredných škôl. Žigmund Gelei pochádzal z Tordy, zo Sedmohradska a študoval na univerzite vo Wittenbergu. Na doporučenie Filipa Melanchtona bol Prešovom vyvolený za rektora. V čase pôsobenia Žigmunda Geleiho v Prešove, mestská škola dosiahla prvé obdobie svojho rozkvetu. Žigmunda Geleiho ocenil vo svojej básni aj Ján Bocatius, keď napísal, že tento úrad viedol „insigni cum laude“. Ž. Gelei sa neskôr stal dôverníkom kráľa Ferdinanda I. a predsedom kráľovskej komory. Od roku 1556 pôsobil v Prešove ako rektor odchovanec Wittenbergu František Walther a od roku 1565 Jakub Meltzer. V tomto období sa na prešovskej mestskej škole učilo podľa Školských zákonov Leonarda Stöckla rektora na mestskej škole v Bardejove. L. Stöckel ich zostavil v roku 1540 podľa vzoru saského školského poriadku Filipa Melanchtona a podľa potreby ich aktualizoval. Tieto Zákony bardejovskej školy prevzala aj prešovská škola a podľa nich bola organizovaná ako trojstupňová škola. K najslávnejším rektorom prešovskej školy v 16. storočí patril Lukáš Fabinius Popradský. Študoval vo Wittenbergu a v Prešove pôsobil v rokoch 1572-1584. Svoje pedagogické názory vyjadril v rozsiahlom úvode k svojmu dielu *Exempla declinationum et coniugationum* z roku 1573. Je to prvá učebnica napísaná a vytlačená pre potreby prešovskej mestskej školy a je aj prvou domácou učebnicou v celoslovenskom meradle. Ďalej sa v prešovskej mestskej škole vystriedali rektori Jakub Wagner a Juraj Carolus, pôvodom zo Sliezska. V roku 1590 nastúpil na miesto rektora Severín Škultéti, ktorý však už v roku 1591 odišiel do Bardejova za farára.

Najvýznamnejšou postavou obdobia prvého rozkvetu prešovskej mestskej školy sa stal Ján Bocatius. Ako rektor pôsobil na prešovskej mestskej škole

v rokoch 1594 (podľa niektorých zmienok v literatúre 1593) až 1599. V Prešove našiel školu dobrej úrovne, vybudovanú na pedagogickej tradícii Lukáša Fabinia –Popradského. Ján Bocatius s úctou ospieval svojho predchodcu ako aj jeho syna Maximiliána, ktorý sa neskôr stal Bocatiovým nástupcom vo funkcii rektora prešovskej školy. Usilovnou učiteľskou a vychovávateľskou prácou zveľaďoval úroveň prešovskej mestskej školy, ako je to vyjadrené aj básni Adama Kunischa, učiteľa z košickej školy. Touto básňou Kunisch oslávil Bocatia, pri príležitosti dosiahnutia svojho magisterského titulu a prešovskú školu označil termínom gymnázium. Už počas pôsobenia v Prešove Bocatia považovali za najlepšieho učiteľa v hornom Uhorsku, čo priviedlo do Prešova na štúdium veľký počet žiakov. Učiteľskú osobnosť Jána Bocatia formovali spoločenské pomery konca 16. storočia. Bocatiove pedagogické názory boli preniknuté humanizmom a v jeho pedagogickom myslení našiel odraz aj racionalizmus ako jeden z hlavných znakov renesancie. Tým sa Bocatius oslobodil od zastaralých školských praktík a v duchu renesancie sa zaujímal o praktické potreby života. Pri vyučovaní využíval svoje bohaté životné skúsenosti a skúsenosti nadobudnuté cestovaním po rozličných krajinách. Učil mládež poznávať reálny život a uplatňovať v praxi vedomosti získané štúdiom. Jeho heslom bolo „non scholae, sed vitae discimus.“

Ján Bocatius vynikol aj ako humanistický básnik a práve v Prešove pripravil do tlače svoju najrozsiahlejšiu zbierku básní nazvanú „Hungaridos poematum libri V.“ Vytlačili ju v roku 1599 v Bardejove. V tomto diele podáva svoj pohľad na dobové problémy Uhorska konca 16. storočia, predovšetkým na sústavné turecké nebezpečenstvo, ktoré hrozilo aj horným častiam Uhorska a na neistotu z neho vyplývajúcu. V mnohých básňach opisuje svoju prácu učiteľa a problémy, s ktorými sa v pedagogickej činnosti stretal. Za jeho plodnú básnickú činnosť cisár Rudolf II. udelil Jánovi Bocatiovi titul „poeta laureatus caesareus“.

J. Bocatius nevytvoril nijaké systematické pedagogické dielo a jeho názory na výchovu a vyučovanie môžeme spoznať len z jeho básnickej tvorby. Konkrétny materiál pre poéziu a vyučovanie mu poskytli mnohé cesty, ktoré podnikal po Uhorsku. Navštívil napríklad Trnavu, kúpele v Trenčianskych Tepliciach a Kremnicu, kde si dal zhotoviť portrét. Vo svojej básnickej zbierke opisuje aj jeden z mnohých minerálnych prameňov pri Prešove, ktorému pripisuje liečivú silu. K Bocatiovým cestám za skúsenosťami môžeme priradiť aj zostup do soľných baní pri Prešove. Toto poznávanie praktického života preniesol aj do procesu výuky. Používal nové prostriedky vo vyučovaní, obsahujúce prvky názornosti, ako boli školské výlety. Bocatius bol prvým rektorom prešovskej mestskej školy, ktorý podnikol so svojimi žiakmi školský výlet do Vysokých Tatier. Ich sprievodcom počas putovania bol Adam Kunisch, ktorý v tom čase učil v Košiciach, ale pochádzal z Kežmarku a preto dobre poznal prírodu Vysokých Tatier. Spomienka na tatranský výlet prešovských žiakov sa

zachovala vo veršovanom liste Adamovi Kunischovi a je aj dokladom Bocatiovej humanistickej vzdelanosti.

Z pedagogického hľadiska je zaujímavý Bocatiov záznam, že v Prešove podobne ako aj na iných mestských školách sa vykonávali verejné skúšky žiakov. Skúšky mali preukázať nielen úroveň vedomostí žiakov, ale zároveň aj výsledky práce rektora školy. Za členov skúšobnej komisie tzv. dozorcov boli delegovaní členovia mestskej rady a v tomto období sa ich zúčastňoval aj prešovský farár Samuel Sauter. Pri tejto príležitosti Bocatius Samuelovi Sauterovi venoval báseň, v ktorej ho pozýva za sudcu veľkého zápasu, lebo bol určený senátom, aby nielen dozeral, ale aj poznal prácu prešovskej školy. Rovnako venoval básne aj svojim žiakom v Prešove, synom mešťanov a jeho mecenášov šľachticov. Obsahom týchto básní sú zväčša mravné napomenutia v duchu kresťanskej morálky, zamerané na pestovanie cností ako sú miernosť, nezištnosť a zbožnosť. Preto, ako píše, treba sa vyhýbať nemiernosti v jedení a pití, zháňaniu sa po pozemských statkoch, hromadeniu majetku, lebo nič z toho netrvá večne. Svojich zverencov povzbudzoval aj k štedrosti, „lebo kto rýchlo dáva, dvakrát dáva“. Nezabúda svojim žiakom pripomínať aj usilovnosť v štúdiu, aby si osvojili všetky umenia, lebo raz budú viesť a riadiť verejný život. Bocatius sa veršami obracal aj k verejným činiteľom, napr. prešovskému notárovi a senátorovi Michalovi Wirthovi, a vyslovuje poučenia v snahe zlepšiť verejný život. Hojnosť materiálu poskytoval k básňam Bocatiovi aj každodenný život so svojimi nedostatkami. Vystupuje v nich ako vychovávateľ karhajúci nemorálny život mnohých prešovských mešťanov.

Bocatiove metódy udržiavania školskej disciplíny boli ešte stredoveké, založené na strachu z telesných trestov. Píše¹:

Kohokoľvek hravo možno udržať na uzde,

Keď rektor prútené má žezlo v ruke.

Poznal však aj výchovnú silu osobného príkladu učiteľa i starších ľudí, pretože mládež rada plní príkazy takých vychovávateľov, ktorí sú pre ňu vzorom. Sám sa snažil byť mládeži príkladom, pretože, ako písal, vyžaduje to samotné povolanie učiteľa. Záležalo mu na trvalom upevnení mravných návykov, ktoré by zaručili samostatné a správne konanie mládeže. Podľa Bocatia uvedené zásady pomáhajú mladíkom „zdolávať chyby a chránia ich pre hlúposťami v neprítomnosti dozorcu“. Z uvedeného je zrejmé, že Bocatius sa nesústredoval len na riešenie školských, pedagogických problémov, ale otázku výchovy človeka chápal v tom najširšom zmysle.

Bocatius vo svojich básňach vyjadroval aj svoju nespokojnosť so životom učiteľov a ich sociálnym postavením v spoločnosti. Zaoberal sa tiesňou a biedou, ktoré vládli na školách a zlým materiálnym ohodnotením učiteľa.

¹ KARŠAI, F. Ján Bocatius (1568-1621) pedagóg-humanista, s. 135.

Smutnú situáciu učiteľov a podceňovanie učiteľského povolania vyjadril týmito veršami ²:

„Čím sa viac opovrhuje ako vyučovaním v škole?

Čo je obtiažnejšie ako vyučovať v škole?

Čo je úbohejšie ako vyučovať v škole?

Sotva som uveril kedysi učiteľom to,

Čo teraz skusujem sám ako učiteľ...”

Bocatius nebol so svojim pôsobením v Prešove spokojný a príčinou neboli len spomenuté dôvody, súvisiace s jeho učiteľským povolaním. Prežíval hlboké depresie a útechou mu bola len literárna činnosť. Plný horkosti súdobú spoločnosť posudzuje slovami ³:

„Nepáči sa mi nijaký stav, ani uhorská zem

i keby mi odplata plným dúškom tiekla.

Vyhýbam sa ľúbezným ľudským stykom s týmito,

Taký vraj bol i athénsky Timon.

Bocatius hľadal východisko zo svojho ťažkého položenia a preto po piatich rokoch pôsobenia v Prešove, prijal pozvanie košickej mestskej rady z 11. mája 1599 za rektora košickej mestskej školy, ktorá pod jeho vedením „dosiahla vrchol svojho rozkvetu. Ešte v tom istom roku sa stal členom mestskej rady v Košiciach a v roku 1603 richtárom.

S odchodom Jána Bocatia sa končí prvé obdobie rozkvetu prešovskej mestskej školy a nastáva obdobie jej dočasného úpadku, spôsobené aj vojenskými a politickými udalosťami v krajine.

Na záver môžeme konštatovať, že Ján Bocatius patril k najvýraznejším postavám svojej doby. Hoci nezanechal po sebe ucelené pedagogické dielo, vnášal nové moderné prvky a metódy do vyučovania, čím sa významným spôsobom zapísal do dejín prešovského a košického školstva. Aktívne sa zúčastňoval na živote evanjelickej cirkvi a vyvíjal aj politickú činnosť. Neunikli mu žiadne významnejšie udalosti v oblasti spoločenskej či politickej, ktoré sa premietli v jeho prozaickej alebo básnickej tvorbe. Dielo Jána Bocatia nám preto môže slúžiť ako prameň štúdia vtedajšieho verejného života.

Summary

In the years 1594-1599 Ján Bocatius, originally a Wend, served as rector of Prešov municipal school. He was native to Wetschau, studied in Dresden and Wittenberg. During his work in Prešov he was also an active literary contributor. In his poems he expressed his views on education and teaching. He used his rich experience from travelling in his teaching activity. In the spirit of the renaissance he used new methods and strived for objective teaching. He

² KARŠAI, F. Ján Bocatius (1568-1621) pedagóg-humanista, s. 127.

³ KARŠAI, F. Ján Bocatius (1568-1621) pedagóg-humanista, s. 127.

organized with his students school trips for broadening their knowledge of nature. His aim was to prepare students for practical life and bring them up as responsible and capable public officials.

Použitá literatúra:

BODNÁROVÁ, M. Dejiny evanjelického a.v. zboru v Prešove, v 16. storočí. In *Acta Collegii evangelici Prešoviensis X*. Zost. Peter Kónya. Prešov, 2009, s. 123-146.

BODNÁROVÁ, M. Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 16. storočí. In *Acta Collegii evangelici Prešoviensis II*. Zost. F. Uličný. Prešov, 1998, s.19-39.

Dejiny Prešova I. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965.

KARŠAI, F. Ján Bocatius (1568-1621) pedagóg-humanista. In: *Lětopis Instituta za serbski ludospyt*, 1960, Rjad A, č.7, s. 124-138.

LUKÁČ, E. *Stredné školy v Prešove do roku 1945*. Prešov, 2002.

URBAN, V. Slovensko-poľské vzťahy v epoche obrodzenia reformácie (polovica 15. až začiatok 17. storočia). In *Humanizmus a renesancia na Slovensku*. Bratislava, 1967. s. 374-391.

Ján Bocatius a jeho dielo *Hungaridos libri poematum V.*

prof. PhDr. Marta Kerul'ová, CSc.

Katedra slovenskej literatúry, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Ján Bocatius, s prímením Wetschawiensis, narodil sa 25. decembra 1569 v hornolužickom meste Vetešov (Wetschau) pri Budyšíne. Pochádzal z protestantskej obchodníckej rodiny. Otec, mešťan Peter Bock, patrila k mestskému senátorskému stavu, deda Ján Bock bol takisto členom mestského senátu a istý čas aj starostom mesta. Priezvisko Bock si Ján Bocatius polatinčil podľa vtedajšej módy humanistických učencov a poetov, hoci existujú aj iné výklady jeho mena, napríklad, že si priezvisko prispôbil podľa talianskeho renesančného literáta Giovanniho Boccaccia. Bocatiová matka Anna, rodená Krügerová, patrila k lužiskosrbskej národnosti a Bocatius sa sám istý čas podpisoval ako „Sorabus“ – Srb. I keď mestá mali už nemecké obyvateľstvo, slovanský prvok v 16. storočí bol živo prítomný¹.

O Bocatiovom detstve a mladosti nemáme podrobnejšie správy až na niekoľko údajov Mateja Bela². Počas štúdií v Drážďanoch ho učil Mikuláš Gäbel, pôsobiaci neskôr v Jihlave a Kremnici, ktorý mal zrejme nemalú zásluhu na jeho neskoršom odchode na Slovensko. Na univerzite vo Wittenbergu študoval na náklady rodnej obce filozofiu, teológiu a históriu. Tu mal možnosť zoznámiť sa so študentmi pochádzajúcimi z Horného Uhorska a ich pričinením navštíviť túto krajinu ešte pred definitívnym rozhodnutím usadiť sa v nej. Z datovania jeho básní vieme, že v roku 1591 sa zdržiaval v Kremnici a v r. 1592 prechádzal cez rodisko slávneho humanistu Jána Sambuca - Trnavu. Podľa Mateja Bela pôsobil vo viacerých mestách na Spiši a nejaký čas v Banskej Štiavnici, ktorej predstavenstvu venoval svoj magisterský prejav na univerzite vo Wittenbergu. Na prešovskej latinskej škole začal učiť r. 1592 - uvádza to jeho Diár - a už v r. 1594 ho prešovský mestský magistrát zvolil za rektora školy pre jeho „zbožnosť a učenosť“, ako mu píše v povolávacom liste³.

Škola za Bocatiovho rektorovania mala dobrú úroveň, nadväzoval na svojich predchodcov a pedagogické vzory: Lukáša Fabína Popradského, Žigmunda Geleyho Tordu a Leonarda Stöckela. Jeho cieľom bolo vychovávať pre život: „Non scholae sed vitae discimus“. Žiakov učil poznávať reálny život, uplatňovať vedomosti a vlastné skúsenosti v praxi. Absolventi toho gymnázia mali vysokú vedomostnú úroveň, dostačujúcu na to, aby mohli pokračovať v štúdiách na

¹ Aj po rokoch si na Lužicu vrúcne spomína: *O natale solum, carissima Lusatis ora...: Ó rodná zem, predrahé končiny Lužice...*, Hexaticha votiva, 1622.

² *Adparatus ad Historiam Hungariae I. mon. VII. Praefatio*, Bratislava 1735.

³ „... et officium rectoris scholae nostrae; quod felix et faustum fit; offerimus: cum aliis de causis; tum quod de eius pietate et eruditione, nobis omnibus, optime constet.“ BEL, Matej. *Adparatus ad Historiam Hungariae*. Bratislava 1735, 321a.

zahraničných univerzitách. Sám hľadal účinnejšie vyučovacie metódy, namiesto zastaraných praktík. V básnickej zbierke *Hungaridos libri poematum* V. nachádzame prvý doklad o školskom výlete do Vysokých Tatier vôbec – v básni adresovanej priateľovi a kolegovi Adamovi Kunischovi. Z hľadiska vývinu školstva na Slovensku je zaujímavé organizovanie verejných exámenov žiakov, na ktorých boli prítomní inšpektori a členovia mestského senátu, osobitne zvolení na túto funkciu. Bocatius v uskutočňovaní verejných exámenov pokračoval i v Košiciach, ba podľa archívneho záznamu zo 4. septembra 1614 predložil senátu mesta Košíc na schválenie nový „ordo lectionum“. Iný archívny záznam z Košíc nás upozorňuje na jeho starostlivosť o chudobných žiakov. Žiadal predstavenstvo mesta, aby zaodiali mendíkov, lebo nemajú šatstvo.⁴

V Prešove Bocatius ako rektor vyučoval plných päť rokov a pokladali ho za najlepšieho učiteľa Horného Uhorska. Získal si priazeň mnohých šľachticov a magnátov, ako boli napr.: arciknieža Maximilián, Žigmund Báthory, Krištof Teuffenbach, Šimon Forgáč, Krištof Darholtz a iní. Tu sa oženil s Alžbetou Belsiovou, dcérou zamožného mešťana a funkcionára Spišskej komory Jána Belsia a v r. 1596 získal hodnosť magistra na univerzite vo Wittenbergu.

V Prešove sa začala rozvíjať i Bocatiova básnická tvorba, ba dosiahla tu kvalitatívny i kvantitatívny vrchol. Cisár Rudolf II. ocenil Bocatia ako učeného a spoločnosti prospešného muža a na odporúčanie uhorských šľachtických kruhov, hlavne Krištofa Teuffenbacha a Šimona Forgáča, mu v r. 1598 udelil titul „Poeta laureatus caesareus“. Zároveň ho povýšil do šľachtického stavu a daroval mu šľachtický erb: vavrínovú korunu s dvoma znakmi: dvojhlavým orlom s hviezdou a mesiacom s hviezdou. Volali ho hviezdou básnikov – tohto titulu sa mu dostalo od nemeckého básnika Friderica Taubmanna⁵.

Napriek spomínaným skutočnostiam, práca na prešovskom gymnáziu asi nespĺňala básnikovo očakávanie, snáď i sociálne postavenie učiteľa a vyššie ambície spôsobili, že pohotovo prijal pozvanie košického mestského senátu zo dňa 11.5.1599 za rektora tamorej školy. Košická škola za jeho rektorátu prekvitala, a onedlho mu ponúkli členstvo v mestskej rade, zanedlho mu zverili funkciu notára. Pri vykonávaní úloh mu pomáhal maďarský podnotár, lebo Bocatius nevedel maďarsky a Maďari z juhu stále vo väčšom počte prichádzali do mesta ako utečenci pred Turkami. V r. 1603 sa stal richtárom Košíc, avšak popri tom sa nevzdal rektorského úradu a patrilo mu titul „iudex Johannes Bocatius rector utriusque reipublicae“, teda správca oboch obecných úradov. Intenzívne prežíval spoločenské udalosti a boje protestantov o košický dóm. Následne sa už ako richtár Košíc postavil na stranu Štefana Bocskaya, ktorý ho za odmenu prijal do svojich služieb a umožnil mu niekoľko diplomatických ciest. Pri jednej z nich Bocatia zaistili ako podozrivú osobu a eskortovali do Prahy, kde ho Rudolf II., niekdajší priaznivec, dal odsúdiť ako špióna na

⁴ Zápisnica notára mesta Košíc z 15. februára 1618. *Egyetemes filologiai közlöny*, 1910, s. 196.

⁵ TAUBMANNUS, Fridericus. *Schediasmata poetica innovata*. Wittenberg, 1610, s. 720.

doživotný žalár v Bielej veži. O päť rokov sa po doteraz neobjasnených diplomatických intervenciách vrátil znova do Košíc (1611) a ujal sa rektorskej funkcie, tentoraz už bez akéhokoľvek ďalšieho politického úradu. V škole nadviazal na svoje predošlé osvedčené praktiky. Jeho literárna činnosť bola korunovaná r. 1612 vydaním bohato ilustrovanej zbierky *Hexaticha votiva vel strena poetica*, kde vďačne ospevoval svojich podporovateľov hlavne z obdobia väzenia, ale vychválil aj iné významné osobnosti i mestá. Edičným úspechom bolo v r. 1611 skrátené vydanie Martia Galeottiho *Salomon Hungaricus de Matthiae Corvini ... dictis, ac factis libellus* a následne vydanie nemeckého spisu Pavla Thurzu, rektora v Tolne na Dunaji s latinským názvom *Idea christianorum Hungarorum in et sub Turcismo* r. 1613. V roku 1614 vydal v Prahe i český preklad tohto diela pod názvom *Naříkaní plačtivé křesťanův Uherských*. Dielo obsahuje Bocatiiov protiturecký predhovor, ktorý svedčí o jeho silnom prežívaní nebezpečenstva ohrozenia krajiny.

V roku 1618 sa Bocatius necítil dostatočne silný na vykonávanie učiteľských povinností a podal abdikáciu. V r. 1619 Košice otvorili brány mesta druhému sedmohradskému, protihabsbursky orientovanému kniežaťu Gabrielovi Bethlenovi a Bocatius sa dal do jeho služieb. Bethlen si vážil jeho výnimočné vzdelanie a urobil ho svojím tajomníkom a istý čas kustódom knižnice. Bocatius s nim cestoval vo funkcii tajného radcu a zúčastnil sa aj jeho korunovácie, avšak krátko pred uzavretím mikulovského mieru (6.1.1622) Bocatius zomrel cestou na rokovanie do Mikulova dňa 31.10.1621 v Uherskom Brode.

J. Bocatius patril k najproduktívnejším humanistickým poetom u nás, písal vo veľkej väčšine po latinsky. Ucelený obraz o charakte re jeho básnickej tvorby poskytuje najvýznamnejšia latinská zbierka básní *Hungaridos libri poematum V.* (Bardejov 1599), ktorá patrí k prvým zobra ným dielam v Uhorsku vôbec. Autor v nej okrem nových výtvorov zahrnul i niektoré už skôr vydané básne a tematicky dielo rozvrhol do piatich častí: Martove alebo vojenské básne, Oslavné básne, Svadobné básne, Rozličné básne, Pohrebné básne⁶.

Názvy naznačujú, aké druhy príležitostnej poézie sú tu najhojnejšie zastúpené: básne s vojenskou tematikou, enkomiá – príležitostné oslavné básne, epithalamiá – gratulačné básne k sobášu, epicediá – kondolenčné básne a epitafy – smútočné, fingované náhrobné nápisy. Veľký priestor zaberajú epigramy, v tretej knihe sa nachádza i ľúbostná poézia, čo zaznamenávame ako istú kuriozitu v humanistickej tvorbe na Slovensku. Ďalej máme tu zopár pozoruhodných anekdot, propemptiká, čiže príležitostné rozlúčkové básne, gratulačné básne rôzneho druhu a pod.

⁶ M. Ioannis Bocatii Poetae Laureati Caesarei Hungaridos Libri Poematum V., I. continet Marialia vel bellica, II. Encomiastica, III. Nuptialia, IV. Miscelanea, V. Sepulcralia. Ad Illustr. Mag. et Generosiss. Dominum, Dn. Sigismundum Forgacz, L. Baronem de Gyimes, etc. et ad Nobiliss. Gener. et Egregium Dominum, Christophorum Darholtz de Fyntha, etc. Bartphae, 1599. V štúdiu budem citovať z tejto publikácie.

Do úvodnej časti Bocatius umiestňuje ďakovné verše Rudolfovi II. za udelenie laureátskeho titulu. Nasledujú prozaické listy mecénom Forgáczovi a Darholtzovi, niekoľkým šľachticom a čitateľovi. Ďalej uvádza skupinku epigramov, ktorými priatelia oslavujú jeho básnickú tvorbu. Jednotlivé knihy uvádza listom k čitateľovi, každý list je napísaný v próze a často končí elegickým distichom. Aj posledná časť knihy *Epistulae* (Listy), v ktorej sú zahrnuté rekomendačné básne a listy priateľov a známych, začína podobne – Bocatiovým listom k „láskavému čitateľovi“. Stručne sa v ňom informuje o náplni knihy a pohnútkach k jej napísaniu. Posledná časť má byť akousi prehliadkou kladných názorov vtedajšej inteligencie na osobu a diela autora zbierky.

V prvej knihe *Martialia vel belica* je protivojnová a protiturecká tematika spracovaná rôznymi spôsobmi. Stretávame sa v nej s enkomiami na veliteľov a významných politických činiteľov⁷ (Gratulujúce Uhorsko⁸), s lamentami: (Nárek Kristovej nevesty⁹), epigramami (Husári; Jeseň¹⁰), epickými básňami (Nebeská bitka¹¹; Turecké vojsko), občiansko-politickou poéziou (Celadon, Ecloga) a náboženskou poéziou (Modlitbička k Bohu; Na oslave božského Michala, arcivojvodu nebeského vojska¹²).

Básnik reaguje na závažné dobové udalosti (Ráb, stratený v roku 1594¹³), vyjadruje odpor voči tureckým invázorom (Solimanovi, voľakedy tureckému veliteľovi z Viedne¹⁴), ale pohoršuje sa i nad nedisciplinovanosťou habsburského žoldnierskeho vojska (Básnik Nemecku; Uhorsko posielala pozdrav Nemecku¹⁵). Oslavuje hrdinstvo šľachtických vojenských veliteľov (O Lazarovi Swendiovi; Rozumná odpoveď cisára Rudolfa¹⁶) a vyzýva k uzatváraniu protitureckých vojenských paktov a k podnikaniu vojenských obranných akcií (O posolstve najosvietenejšieho kniežaťa Transylvánie pána Žigmunda Bátoryho; Uhorsku¹⁷).

Tematika básní sa väčšinou dotýka udalostí pätnásťročnej tureckej vojny (1593-1608), pri ktorej nešlo o nepretržitú vojnu s vytvorenou súvislou líniou. Boje sa v tom čase obmedzovali na dobýjanie pevností či hradov alebo na jednotlivé vojenské výpravy proti nepriateľovi. Bocatius napríklad ospevuje vyrvanie

⁷ V štúdií pôjde o voľné preklady, ktoré majú informatívnu funkciu a v takomto prípade preklady umeleckých textov nebudú členené do veršov. V prípade umeleckých prekladov sa namiesto časomerného hexametra a pentametra použije prízvukný.

⁸ Hungaria gratulans

⁹ Querela sponsae Christi

¹⁰ Hussari; Autumnus

¹¹ Proelium celeste...; Agmen Turcicum

¹² Precatiuncula ad Deum...; In festo D. Michaelis exercitus coelestis archiducis,–

¹³ Iaurinum anno 1594 perditum

¹⁴ Solimano, Imperatori quondam Turcico de Vienna

¹⁵ Poeta ad Germaniam; Hungaria Germaniae salutem

¹⁶ De Lazaro Swendio...; Cordata Rodolphi Caesaris responsio

¹⁷ De legatione illustrissimi Transylvaniae principis d. Sigismundi Bathori...; Ad Hungariam

Filáková z rúk Turkov 27.11.1593 zásluhou cisárskeho veliteľa Krištofa Teuffenbacha z Košíc (O Filákově...¹⁸). Reaguje i na nepriaznivé udalosti, akou bola 28.8.1594 strata Rábu (Györu), dôležitej pohraničnej pevnosti, ktorá s pokladala za kľúč k nástupu na Viedeň, a preto sa jej obrane venovala z habsburskej strany veľká pozornosť (Ráb, stratený roku 1594¹⁹). V iných veršoch lamentatívne vyslovuje otrasenie zo skutočnosti, že Turci sa po desaťdňovom obliehaní 23.9.1596 zmocnili Jágru (O porážke Jágru 1596...²⁰). Strata tejto pevnosti mala tvrdo ovplyvniť osudy východoslovenského pohraničia, pretože poskytovala možnosť obnovenia tureckého panstva v tejto oblasti. Básnik ako vzdelanec a politicky rozhladená osobnosť si túto skutočnosť hlboko uvedomoval. Na príčine pádu Jágru bola okrem iného aj oneskorená pomoc cisárskych vojsk, ktoré viedol sám arciknieža Maximilián. Arciknieža Maximilián sa prihovril u cisára Rudolfa II. za Bocatiovo povýšenie do šľachtického stavu. Tento fakt nám poslúži k pochopeniu obsahu niektorých enkomických útvarov, kde básnik nešetrí chválami na Maximiliánove vojenské schopnosti, hoci ho historické pramene považujú za netalentovaného veliteľa, ktorý zapríčinil nejeden vojenský neúspech. (Blahoželajúce Uhorsko...; Najosvietenejšiemu a najjasnejšiemu kniežaťu a arcivojvodovi rakúskemu, pánu Maximiliánovi...²¹). Na tú istú udalosť básnik reaguje v epickej alegorickej básni s prvkami eposu Praelium celeste (Nebeská bitka), ktorá vo víťaznom boji anjelských zborov na čele so svätým Michalom proti Luciferovi má dodať nový elán k protitureckej ofenzíve. Epická báseň Praelium celeste predstavuje Michala Archanjela ako idealizovaný typ s vlastnosťami chrabrého hrdinu, vojaka – nie ako anjela či svätca – ktorý je istým spôsobom profanizovaný.

Alegorický zápas anjelov s diablami sa v podstate chápe ako alegorický zápas pohanského sveta so svetom kresťanským. Michal je statočný, udatný, poslušný, v boji hravo víťazí – Lucifer, predstaviteľ zla a symbol Turka je spupný, zlý, nešikovný, jeho strely mŕtvajú cieľ, čaká ho zaslúžený trest.

Báseň v závere obsahuje invocáciu svätého Michala archanjela s prosbou o pomoc a formu náboženských litánií prispôsobuje občiansko-politickému cieľu. V apostrofách Michala vynecháva epiteton „sancte“ – „svätý“ a miesto zaužívaného litániového imperatívu „ora pro nobis“ (oroduje za nás) vkladá vojensko-vlasteneckú prosbu: „pugna pro nobis“ – bojuj za nás²².

R. 1598 sa uhorským cisárskym vojakom po vedení Mikuláša Pálffyho podarilo za pomoci zvláštneho vojenského stroja petardy rozbiť bránu Rábu

¹⁸ De Fileco...

¹⁹ Iaurinum Anno 1594 perditum

²⁰ De Agrae clade 1596

²¹ Hungaria gratulans; Ad serenissimum et illustriss. Principem et Austriae Archiducem, D. Maxaemilianum...

²² Pro nobis pugna, Michael, charissime frater – Pro nobis pugna Michael, dulcissime frater... 80, 29; 81, 1-8

a obsadiť mesto. O tejto udalosti zložil Bocatius rozsiahlu báseň Iaurinum redidivum (Navrátený Ráb) a niekoľko enkomií na veliteľov: Schwartzemberga a Pálffyho.

Tematicky samostatnú časť prvej knihy tvoria verše, ktoré sa zaoberajú vojenským životom a kritizujú uvoľnenú disciplínu vojakov (O vojenskej disciplíne; Na strašné nehanebnosti vojakov²³) a vyvracajú ilúzie o pohodlnom živote v armáde (Neskúseným je vojna príjemná²⁴). Pozoruhodnou je i alegorická báseň o kohútích zápasoch, akási pedagogická vsuvka, ktorou pozýva prešovského pastora Sautera na verejné školské „exámeny“ (Mužovi ... Samuelov Sauterovi, prešovskému pastorovi²⁵).

Druhá kniha *Encomiastica*, ako to v prozaickom predhovore k nej sám autor hovorí, vychvaľuje dobrých ľudí a karhá zlých. Vychvaľuje predovšetkým formou enkomií, venovaných svojim priaznivcom (K pánovi Krišt. Teuffenbachovi²⁶) i priateľom, nadchýnajúci sa ich učenosťou a básnickým nadaním²⁷. Okrem toho oslavuje aj rôzne povolania, či už lekárske, kňazské alebo úradnícke (Chvála medicíny...; Múdremu ... Sebaldovi Artnerovi²⁸).

Váži si a obdivuje prírodné zvláštnosti krajiny (Smolník, alebo liečivé pramene uhorského mesta...; Pocestnému blízko tuhnúcej vody na Spiši²⁹), uhorské mestá a ich slávnych rodákov (Bratislava, Košice, Trnava), dokonca vyslovuje obdivné verše na vlastnosti jazdeckých koní (Pätnásť cností ušľachtileho koňa; Elógium na uhorské kone³⁰). Tematikou nadväzuje na Plínia Staršieho a Vergília, ktorí vo svojich dielach spomínali a dokazovali obľúbenosť tohto ušľachtileho zvieraťa v starovekom Ríme.

V druhej knihe sa vyskytuje i niekoľko gratulačných básní, ktorými básnik blahoželá priateľom a dobrodincom najčastejšie k dosiahnutiu vyznamenania, k nástupu do úradu (Sudcovský úrad...³¹), k uzdraveniu (Pre mecenáša, ktorý dosiahol zdravie...³²).

Hojne sú tu zastúpené karhajúce epigramy, najmä výsmešné – skóptické, napádajúce negatívne ľudské vlastnosti. Najviac útokov je určených neresti alkoholizmu, nemiernemu pitiu (Na opitých básnikov a spevákov; Na toho, čo má málo kníh a veľa pohárov; Sudcovi pijanovi³³) a nemravnej roztopašnosti (Lascívnemu a plesnivému starcovi; Zhýralému teológovi³⁴).

²³ De disciplina militari; In horrendas militum exsacrationes

²⁴ Dulce bellum inexpertis

²⁵ Viro... Sammueli Sautero Pastori Epperiensino

²⁶ Ad... d. Chr. Teuffenbach

²⁷ Rev. ... Ioanni Balogo; Doctiss. ... poetae Friderico Taubmanno

²⁸ Laus medicinae.; Prud. ... Sebaldo Artnero

²⁹ Smelnice, vel aqua oppidi Hungar. ...; Viatori propter aquam in Scepusio lapidescentem

³⁰ XV. Equi generosi virtutes; Ellogium Hungaricorum equorum

³¹ Munus iudiciale...

³² Valetudini Ob Mecoenatem. Christoph. Darhotz. etc. eluctatum ...

³³ In temulentos poetas et cantores; In paucos libros et multa pocula habentem; Iudici potatori

³⁴ Seni lascivo et decrepito; Theologo lascivo

Menší cyklus, ako sú protipijanské epigramy, tvoria epigramy odsudzujúce básnikových osobných nepriateľov, závistníkov, nevzdelaných básnikov a nespravodlivých kritikov, ktorých pomenúva: Taurus a Zoilus.

Okrem spomenutých enkomií, gratulačných básní a epigramov zahrnul Bocatius do knihy *Encomiastica* aj niekoľko reflexívnych a didaktických básní, v ktorých sa opäť zamýšľa nad škodlivosťou pitia (Antitéza opilstva a triezvosti...³⁵), ďalej nad chvályhodnosťou práce (Z práce sláva; Školské vinobranie³⁶), nad nutnosťou hodnotiť človeka podľa charakterových čŕt (Aj u nepriateľa je cnosť chvályhodná; Pôvod skutočnej vznešenosti³⁷).

Výnimočné postavenie zaberá zopár náboženských básní s vianočnou tematikou (Máriina uspávanka³⁸).

Do tretej knihy *Nuptialia* zahrnul autor epithalamiá, l'úbostnú lyriku a satirické básne – epigramy, ktoré sa väčšinou týkajú vzťahu muža a ženy. Epithalamiami blahoželá k sobášu (Sobášu Maximiliána Fabíniho...³⁹), pri čom chváli ženícha i nevestu, žela im šťastie v budúcom manželskom živote⁴⁰. Manželstvo však môže dopadnúť nešťastne, ak snúbenci do tohto stavu vstupujú nemúdro, nerozvážne alebo vypočítavo. Tento fakt pripomínajú satirické epigramy, občas poprepletané pomedzi epithalamiá (Na nerovnakých snúbencov; Ctihodnému ... Lukášovi Sprotanovi; Býkovi⁴¹). Lyrický cyklus tvoria l'úbostné básne adresované dvom básnikovým „láskam“: Rubelle a Elsule.

Štvrtú knihu *Miscellanea* venoval básnik viacerým žánrom, najmä gratulačným básňam, eucharistikám⁴², genethliakám⁴³, ale aj básňam nepríležitostného charakteru: reflexívnym a didaktickým básňam, sentenciám, epigramom a veršovaným anekdotám. Gratulačnými básňami sa obracia k priateľom, najčastejšie z príležitosti uzdravenia z choroby alebo z príležitosti narodenín⁴⁴ a eucharistikami k mecenášom⁴⁵.

Reflexívne a didaktické básne hovoria o základných morálnych otázkach humanistickej spoločnosti i o problémoch súvisiacich s učiteľským zamestnaním a jeho nedocenením (Mravy nášho storočia; Niekomu je osud ťažký; Školská práca⁴⁶). Zaujímavé je, že Bocatius sám seba predstavuje ako zarytého

³⁵ Antithesis Ebrietatis et Sobrietatis ...

³⁶ Ex labore gloria: Vindemia scholastica

³⁷ Etiam in hoste laudanda virtus; Origo verae nobilitatis

³⁸ Naenia Mariae

³⁹ Nuptiis Maximiliani Fabini...

⁴⁰ Epithalamion...Nicolae Gaebelio...: Epithalamium...Mikuláša Gebelia; Venerab. ...Adamo Scholcio: Ctihodnému... Adamovi Scholciovi.

⁴¹ In sponsos dispares; V. ... Lucae Sprotano; Tauro

⁴² Príležitostné d'akovné básne.

⁴³ Gratulačné básne z príležitosti narodenín.

⁴⁴ Viro ... Michaeli Wirt...: Mužovi ... Michalovi Wirtovi; In...Sebaldi Artneri, Cass. Not. Natalem: Na narodeniny Sebald Artnera, košického notára.

⁴⁵ Mecoenati: Mecenášovi; De mihi donata bombardā: O mne darovanej puške.

⁴⁶ Mores nostri seculi; Fortuna cuidam gravis; Labor scholasticus

nepriateľa tanca (Výrok božského Augusta: Lepšie je celý deň kopat' ako v sobotný deň tancovať; Prečo opití musia tancovať⁴⁷). Bocatius vložil do veršov svoj záujem o prírodu, o podivuhodné prírodné úkazy, ako sú liečivé termálne pramene, zatmenie Slnka, krásy Vysokých Tatier, ale aj hojná úroda hrozna⁴⁸. Oboznámil čitateľa aj so svojím vstupom do soľných baní pri Prešove v básni O zostúpení dolu do prehlbokých soľných priekop k Bohu⁴⁹.

Moralizátorské básne adresuje mladým študentom, obyčajne svojim žiakom či priateľom, a neraz formuluje krátke a výstižné sentencie (Sprievodné slovo na cestu ... mládencom Rudolfovi, Žigmundovi a Frederikovi, slob. barónom z Teffenbachu; Bohatstvá; Služobnosť je niekedy dobrá⁵⁰).

Epigramy vo štvrtej knihe Miscellanea udržujú si čo do počtu prevahu a zosilňujú výsmešný tón, ktorý však pomerne často prechádza v tón didaktický (Plný žalúdok nebýva vďačný⁵¹). Napádajú hlavne nemiernosť v jedení a pití, nevzdelanosť, nevkus pri hodnotení kvalít poézie i pri jej tvorení (Sluhovi⁵²), čo sa viackrát viaže na „obmedzenosť“ Bocatiovho osobného nepriateľa Bubala alias Taura⁵³.

Veršované anekdoty zachytávajú zábavné príbehy zo života katov (O katovi, čo v Prešove zmlátil palicami svojho učiteľa⁵⁴) a najmä zo života populárneho kráľa Matiaša (Prírodný žart kráľa... Mateja; Príslovie Mateja, kráľa uhorského; Nič nie je horšie ako syr...⁵⁵). Tri matiašovské anekdoty sú napísané podľa vzoru talianskeho vzdelanca Marzia Galeotta⁵⁶, ktorý bol istý čas vychovávateľom syna kráľa Mateja Korvína a svedčia o prepojení s európskym humanizmom.

Piata kniha Sepulcralia (Pohrebné básne) je vytvorená vo veľkej väčšine z epicedií – kondolenčných básní k úmrtiu a z epitafov – náhrobných alebo fiktívnych nápisov a epigramov. Najrozsiahlejšou básňou knihy je epicedium na smrť baróna Šimona Forgáča Musas parentales... (Rodičovské múzy...). Básnik k nemu pripája útešné básne synom zosnulého – Františkovi, Žigmundovi,

⁴⁷ Dictum d. Augusti: Melius est toto die foedere, quam saltare die Sabbathi; Cur ebrii saltare solent

⁴⁸ Ex aqua calida Trenchiniensis dioeceseos...: Z teplej vody Trenčianskej diecézy; De eclipsi solari ...: O zatmení slnka...; Ornatiss. v. Adamo Kunischio...: Veľaváženému mužovi Adamovi Kunischovi; Maximiliano Fabini collegae meo: Maximiliánovi Fabínimu, svojmu kolegovi.

⁴⁹ Sub descendendum in profundissimas solinares fodinas ad Deum

⁵⁰ Viaticum poeticum ... adolescentibus Rudolpho, Sigismundo et Friderico, Lib. Bar, a Teuffenbach; Opes; Servitus interdum bona

⁵¹ Plenus venter non erat libenter

⁵² Ad Famulum: *Chlapče, chod' a zapál' plameňom lucerien šesťsto!// Bocatiové spisy – zatúžil uvidieť Vól.*

⁵³ Bubalo: Bubalovi - Byvolovi; Ad Taurum: K Taurovi; Ad Bubalum: K Bubalovi; Tauro: Taurovi

⁵⁴ De carnifice, praeceptorem suum Epperiensini caedente ferulis

⁵⁵ Iocus physicus Regis... Matthiae; Matthiae...Hungariae Regis Proverbium; Nihil et peius a Caseo...

⁵⁶ De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Mathiae Regis, 1486.

Michalovi, Jánovi a priateľom zosnulého i uhorským občanom, ktorí oplakávajú skon baróna Forgáča. Podobne je viacero epicedií určených úmrtiu baróna Štefana Drugetha. Menej vznešeným osobám prislúcha zvyčajne len jedna alebo dve básne.

Epitafy stručne oboznamujú čitateľa, resp. „okoloidúceho“ s okolnosťami smrti a zásluhami pochovávaného (Epitaphium: Epitaf) a takýmto spôsobom si samotný autor zbierky zložil epitaf na svoj vlastný hrob, v ktorom stručne zdôrazňuje, že za života mu boli blízke iba zbožnosť a veda: Priatelia, na Bocatiov náhrobok dajte, ak si zaslúži, toto ⁵⁷.

Spoločným menovateľom epigramov z knihy Sepulcralia je v tejto knihe smrť alebo choroba, najčastejšie ako trest za nerozumnosť, a to hlavne nemiernosť a nemravnosť (Epicedium jednému, čo zomrel, lebo nemierne užíval vody života⁵⁸). Stretávame sa aj s niekoľkými príležitostnými básňami, v ktorých Bocatius prosí za navrátenie zdravia priateľom a odporúča im prostriedky, ako si v chorobe uľaviť (Modlitba za prinavrátenie strateného zdravia ... Šimona Forgáča; Môjmu chorľavému Fabriciovi; Pánu Michalovi Wirtovi, chorému na látku⁵⁹).

V kompozičnom prehľade sme mohli vidieť, že básne zbierky Hungaridos libri poematum V. sú napospol básňami príležitostnými, alebo dopĺňajú príležitostnú výpoveď iných básní - bez ohľadu na žáner. V ich názvoch sa okrem vlastnej témy poväčšine uvádza meno osoby, ktorej je báseň adresovaná, alebo pri akej príležitosti ju autor zložil ⁶⁰.

Netreba strácať zo zreteľa kultúrnu inštitúciu mecenátu, v tom čase na Slovensku rozvinutú, aby sme ľahšie pochopili, prečo v nadpisoch dominujú mená a tituly šľachticov a kniežat. Bocatius okrem toho venuje mnoho básní aj vzdelaným priateľom. Táto forma vzájomného venovania literárnych výtvorov slúžila rastu intelektuálneho sebavedomia meštianskych vzdelancov.

Pokiaľ ide o zastúpenie žánrov, najväčší priestor v zbierke zaberajú *enkomiá*, ktoré zahŕňajú v sebe širokú škálu problémov, lebo sa témou dotýkajú mnohých oblastí vtedajšieho života: oslavujú veliteľov, mecenášov, panovníkov, básnikov, lekárov, učiteľov, ale i mestá, hrady a pod.

V Bocatiových vojenských enkomiách ide väčšinou o chváloreč na veliteľa, ktorý spĺňa všetky predstavy vojakov a krajiny o udatnom bojovníkovi

⁵⁷ Amici, Bocatiano tumulo, si meretur, hoc superaddite.

⁵⁸ Epicedion mortuo ob immodicum vitae aquae usum.

⁵⁹ Votum pro valetudine recuperanda... Simonis....Forgacz; Fabricio meo aegrotanti; D. Micheli Wirtio podagrico.

⁶⁰ Vindemia Scholastica. Ad nob. gen. et ingenuos adulescentes, Georgium et Stephanum Hoffmannos meos, c. discip. iam in Vindemia versantes: Školská úroda. Urodzeným, vznešeným a ušľachtilým mládencom, Jurajovi a Štefanovi Hoffmanovcom, mojím drahým žiakom, ktorí sa už úrodu oberajú; Precatiuncula as Deum. Per puerum recitata, post stragem Agriacam: Modlitbička, ktorú recituje chlapec po páde Jágru; Ad... Maxaemilianum, Terium in Hungariam Sup. advenientem: Maximiliánovi tretíkrát prichádzajúcemu do Horného Uhorska.

a chrabrom hrdinovi. Veliteľ musí byť statočný, odvážny a musí vedieť udržať vo vojsku poriadok⁶¹. Vysoko sa hodnotia nedávne vojenské úspechy, striedmosť a sebaovládanie v pití, pochopenie pre umenie a finančné podporovanie básnikov⁶². Statočný veliteľ je hoden dôvery samého cisára - pod takým velením sú uhorskí šľachtici odhodlaní bojovať zo všetkých síl a radi mu sľubujú vernosť a poslušnosť⁶³.

Niekoľko enkomií básnik venuje chvále vojska, dobre opevnených miest, spokojnosti z úspešnej obrany miest pred útočnými Turkami (Ad Viennam...: Viedni...), ale aj triumfálneho dobytia miest cisárskym vojskom (De Fileco... Hungariae reddito: O Fiľakove ... navrátenom Uhorsku).

V reflexívne a didakticky ladených enkomiách autor podotýka, že nielen vo vojne sa muž stáva statočným a hrdinským človekom. Rovnako sa ním môže stať cnostným a zbožným životom, lebo cnosti si zasluhujú vysoké ocenenie, z nich najviac zdržanlivosť v jedle a pití a rovnako štedrosť u mecenášov (Ioanni Fabricio de Francisco et Sigismuno Mariassi...: Jánovi Fabriciovi a Žigmundovi Mariášimu;). Šľachetnosť si treba vážiť bez ohľadu na osobu, ktorá ju vlastní (Etiam in hoste laudanda virtus: Cnosť je chválitebná aj u nepriateľa). Básnik s obľubou vyzdvihuje svojich priateľov, mecenášov a známych, ovládajúcich umenie veršovať, umenie liečiť, chváli ich vzdelanie a akékoľvek zamestnanie, hodno uznania, ak sa k nemu pristupuje zodpovedne (Na svätú námahu⁶⁴). Niekoľko enkomií vzdáva hold prírodným krásam či liečivým prameňom a rôznym zaujímavým prírodným úkazom, taktiež podáva nadšenú oslavu na vtedajšie významné mestá (O Bratislave; Košiciam⁶⁵) i na ich význačných rodákov, akým bol napr. vynikajúci humanista Ján Sambucus z Trnavy (Per Tirnaviam iter faciens, anno 1592: Keď som išiel cez Trnavu v roku 1592). Enkomiá stoja zväčša ako samostatné básnické útvary. Stretáme sa však s nimi aj ako s prídavkami k veľkej epickej básni, napr. Iaurinum redidivum, ktorá opisuje dobytie Rábu uhorskými a nemeckými vojskami. Bezprostredne za „eposom“ nasledujú tri oslavné básne na veliteľov bojových oddielov. Samostatný cyklus enkomií, spolu s niekoľkými aforizmami, je určený oslave príchodu rakúskeho arcikniežata Maximiliána, cisárovho brata, do Horného Uhorska⁶⁶.

⁶¹ De Lazaro Swendio...; V. „, Simoni Forgacz...

⁶² Apostrophe ad Schwartzenbergium et D. Palffium: Oslovenie Schwarzenberga a pána Pálffyho; Ad... Ioannem Isdencium...: Jánovi Isdenciovi...; Aurem Vellus... Sigismundi Bathori: Zlatá zástava... Žigmunda Báthoryho; Hungaria gratulans... : Blahoželajúce Uhorsko...

⁶³ Hungarici Proceres as ... Rodolphum II. ...: Uhorskí šľachtici ...Rudolfovi II.; Ad...Principem et Austriae Archiducem, D. Maxaemilianum...: Ku ... kniežatú a arcivojvodovi Rakúska, pánu Maximiliánovi...

⁶⁴ In sacrum labore.

⁶⁵ De Posonio; Cassoviae ...

⁶⁶ Spectabili ... Francisco Dersfi ...: Osvietenému ... Františkovi Dersfimu...; Ad serenissimum ...Principem et Austriae Archiducem D. Maximilianum: Najosvietenejšiemu ... kniežatú

Najpočetnejšie sú zastúpené enkomiá na význačných jednotlivcov, čím sa potvrdzuje definícia humanizmu ako smeru antropocentrického, vychádzajúceho z vety sofistu Protagora „Človek je mierou všetkého“. Niekedy sa glorifikuje aj šľachticov vznešený pôvod, no v uznávaní jeho výnimočnosti nie je rozhodujúce zaradenie v hierarchickej feudálnej štruktúre, ale jeho vnútorná hodnota, udatnosť, charakter, vzdelanie (Mecenášovi ... Darholtzovi⁶⁷). Táto humanistickou filozofiou motivovaná skutočnosť podmieňuje aj vedomé zanedbávanie vonkajších znakov v opise či chvále oslavovaného a primárna orientácia na čin, cnosti, učenosť. Len v málo prípadoch sa stručne spomenie veliteľov biely kôň alebo biely záprah (O treťom návrate ...Maximiliána; Krištofovi Darholtzovi...⁶⁸).

Vymenúvaním hyperbolizovaných kladných konštantných vlastností a zásluh adresáta vzniká portrét, ktorého podoba sa nevymyká z rámca metódy idealizovaného typizovania. Pri jeho budovaní autor nezriedka využíva vedomosti zo starogréckej a starorímskej filozofie. V rozsiahlej príležitostnej oslavnej básni na arciknieža Maximiliána s didakticko-reflexívnym ladením : Ad ... Maxaemilianum Tertium in Hungariam Sup. advenientem⁶⁹ Rudolfov brat je vychvaľovaný pomocou piatich alegorizovaných cností vladára: Prudentia (rozumnosť), Iustitia (spravodlivosť), Clementia (láskavosť), Fortitudo (udatnosť), Temperantia (umiernenosť). Vzor dobrého panovníka býval častým predmetom úvah humanistických učencov i poetov, ktorí sami seba výslovne za učencov považovali. Ideálny panovník mal zlikvidovať vnútorný chaos, vyvolaný slabou kráľovskou mocou a veľkou svojvôľou šľachty. Zjednotenie síl v štáte bolo základnou podmienkou zdarného protitureckého odboja. Významný slovenský humanista Martin Rakovský v diele De magistratu politico (O svetskej vrchnosti, 1574), teda dvadsaťpäť rokov pred vydaním Hungaridos libri ... , podáva sedem cností vladára. K spomínaným piatim pridáva ešte Pietas (zbožnosť) a Munificentiu (štedrosť). Pri ich určovaní sa opiera o antických filozofov, predovšetkým o Aristotela, Platóna a Cicerona. Rakovský rozoberá sedem cností všeobecne z hľadiska filozofie štátu, Bocatius svojich päť povyšuje na božstvá, alegorizuje ich a zameriava sa na ich dôležitosť pre konkrétneho panovníka, resp. veliteľa v čase vojny.

O antickú filozofiu sa Bocatius opiera aj pri oslave Košíc ako autonómneho mesta, kde spomína sofrosyné (najmä ako vlastnosť Hoffmana), jednu zo štyroch cností (sofrosyné - umiernenosť, sofiá – múdrosť, andreiá – statočnosť, dikaiosyné – spravodlivosť) z Platónovej Ústavy (Politíaiá). Ak má byť štát

a rakúskemu arcivojvodovi p. Maximiliánovi; Vota: Želania; Ad Hungariam: K Uhorsku; De redivo tertio ... Ad Christophorum Darholtz ...: O treťom návrate Krištofovi Darholtzovi...

⁶⁷ Mecoenati ... Darholtzi.

⁶⁸ De redivo tertioMaxaemiliani -132,10; Ad ...Christophorum Darholtz ...,150,6-7

⁶⁹ Maximiliánovi, ktorý po tretíkrát prichádza do Horného Uhorska.

štátom, resp. mestom, spravodlivým a dokonalým, musí v ňom vládnuť sofrosyné⁷⁰.

Otázka harmonického rozvrstvenia obyvateľstva v štáte a jeho dokonalého vedenia zaujímala humanistov svetových (Niccolo Macchiavelli, Thomas Morus, Tomasso Campanella) i slovenských – (M. Rakovský). Bocatius sa tohto problému dotkol v porovnaní s Rakovským len okrajovo a dôsledne ho podriadil enkomickému žánru.

Bocatius zostavuje idealizovaný portrét najčastejšie priradovaním hyperbolizovaných konštantných vlastností glorifikovanej osoby. Za schematickými portrétmi adresátov sa len náznakovito vynára opis súvekeho politického stavu alebo spoločensky aktuálne a všeobecne platné názory, ktoré však bývajú vysunuté na tematický okraj básne a slúžia ako básnické pozadie na účinnejšie vystihnutie portrétnu. Stretávame sa i s prípadmi harmonického vzťahu týchto dvoch zložiek osnovy básne, kedy sa obe navzájom prelínajú a podmieňujú.

Inokedy portrét viac či menej ustupuje vešteckým predpovediam a želaniam napríklad víťazstva nad Turkami, ale aj rozmanitým didaktickým reflexiám.

Podstata samotného žánru a hlboko zakorenená metóda umeleckého zobrazovania pomocou idealizovaného typizovania dovoľujú uplatniť sa iba zárodočným individuálnym charakteristikám. Pokus o individuálnu charakteristiku badáme napríklad v rozsiahlejšom vojenskom enkomii na Bocatiovho priateľa Jána Thoraconyma A ... Ioannem Thoraconymum. Historické okolnosti opäť tvoria len zadnú kulisu pre vybudovanie a zvýraznenie obrazu oslavovaného vojska a diplomata v jednej osobe. Bocatius však v ňom upúšťa od všeobecných chvál, viac-menej šetrí i superláciami a buduje ho na prevažne na vymenúvaní konkrétnych, skutočných Thoraconymových úspechov pri dobýjaní hradov a vybavovaní dôležitých posolstiev. Portrét vyznieva hodnovernejšie, konkrétnejšie, ale menej poeticky.

Úsilie o zosubjektívnenie významu veršov sa prejavuje podčiarkovaním priamej súvislosti obsahu enkómia (napríklad spriazneného s epithalamiom) so skutočnosťou – konkrétnou udalosťou. Bocatius chváli mladoženíča, ktorý ho na svojej svadbe dobre pohostil, obdaroval, blahorečí hodine, v ktorej sa spoznal s mecenášom⁷¹. Často sa zmieňuje o „včerajšom“ stretnutí s adresátom (Joanni Fabricio ...; V. ... Sigismundo Mariassi etc. ...) a táto zmienka o reálnej situácii, ktorá básnikovi vlastne dala podnet k písaniu veršov, spôsobuje a zdôrazňuje príležitostný charakter básne.

Tak ako to býva u humanistov – enkomiá v Bocatiovej zbierke sa zvyčajne uspokojujú s používaním topických myšlienok, motívov a tém. Pomerne frekventovaný býva motív afektovanej skromnosti, ktorý má za úlohu zvýšiť

⁷⁰ *Vám sa tiež sluší, vládne komory, ktorým je zverené blaho / kráľovstva, rozvážne viesť sa múdrosťou starcových úst. / To nech náleží, Hoffman, úradu tvojmu a tvojim, / Sofrosyné ťa vedie, panna to zbožná a ctná...: Košiciam.*

⁷¹ *Ad ... Georgium Szabonem ...; Ad ... Georgium de Sinye.*

kontrast medzi predstieranou básnikovou nehodnosťou a vynikajúcimi kvalitami oslavovaného hrdinu, a tým ho ešte viac ovenčiť slávou. Afektovaná skromnosť je jedným z topických prostriedkov lichotenia adresátovi. Na jej rolu vhodne nadväzuje afektované uisťovanie o pravdivosti chvál, ktorými básnik postavu zahŕňa. Hojne je zastúpené v básni Vzneš. P. Gašparovi Francovi: *Vypočítavá chvála je mi vzdialená..., ... Naozaj ti nelichotím...*⁷².

Svoje zmýšľanie a cítenie Bocatius sprístupňuje odozvami na Ovídiovu Premeny a Vergíliovu Eneis⁷³, z veľkej časti využívaním antického obrazového inventára a antických reálií: želanie dlhého Nestorovho veku, prirovnávanie bojovníkov k Achillovi a pod. Kresťanským predstavám ich adaptuje pomerne málo, zato však existujú pokusy prispôbiť antické obrazy domácejmu prostrediu: *Bodrocides Nymphe (Nymfy Bodrogu: Clariss. ... Andreae Curtio ...: Najjasnejšiemu ... Andrejovi Curtiovi, 204,15).*

Kolektívne záujmy, záujmy krajiny treba uprednostňovať pred svojimi vlastnými a nemožno zaznávať ani poslanie umenia vo vojne. *Se quoque vel citara Mars ornat Apollinis: armis – Musica praeclarum saepe fuere decus* (Často Mars zdobí sa v boji nádherou Foibovej lýry, umenie básne je pre zbroj ozdobou najkrajšou z krás. Cassoviae, 150,41-42). Spomenuté vlastenecké motívy dokladajú existenciu svojrázneho prejavu uhorského vlastenectva, vyvolaného potrebou obrany krajiny pred Turkami.

Kompozičný pôdorys u enkomií býva tiež schematický, väčšinou trojčlenný (úvod, jadro, záver), pričom kompozičné časti i po obsahovej stránke predstavujú približne trojčlennosť: obraz, idea, vinš.

Pre úvod je zvyčajne charakteristická kumulácia apostrofických superlácií, ktoré hneď zo začiatku navodzujú slávnostnú patetickú náladu a podávajú idealizovaný obraz: *(Ty) Veľký muž, terajšou zásluhou a vzdelaním jediná okrasa krajiny! – Chránenec a hrdá ozdoba cisárskeho dvora!:* Jurajovi Hoffmanovi, atď.⁷⁴). Inokedy začiatok i koniec básne rámcuje veršový paralelizmus, ktorý je doplnený pôsobivými interrogáciami o výnimočnosti adresáta: *Akí ťa to len, Ladislav, akí rodičia zrodili? Kto by si nemyslel, že si zrodený z polobohov?*⁷⁵ Jadro v enkomiách pokračuje v priradovaní chvál, posilňuje ich a odôvodňuje viac či menej konkrétnym uvádzaním vynikajúcich činov a zásluh. Stáva sa, že zvlášť dynamické vymenúvanie chvál sa dosahuje pomocou fingovaného dialógu, ktorý vytvárajú kumulácie básnikových interrogácií a odpovedí Múzy⁷⁶, alebo sa dynamický účinok zvyšuje pomocou

⁷² Nob. V. ... Caspari Franco. *Mercenaria laus abesset a me*,... 284,18; *Non certe tibi blandior*..., 284,21.

⁷³ Hungaria gratulans...

⁷⁴ *Magne vir, huic merito et studiis flos unice terrae. – Ardua Caesarei cura decumque fori:* Ad ..., Georgium Hoffmanum, etc., 88,1-2.

⁷⁵ *Qui te, qui Ladislav, tamen genuere parentes? - Quis te semideis non putet esse satum?:* Gen. ... Ladislav Donai...: Vznešenému ... Ladislavovi Donaiovi ..., 233,17-18;234,15-16).

⁷⁶ In Senderoviam.

veršového paralelizmu⁷⁷. Samotné napätie v jadre rovnako spôsobuje kumulácia antitéz, ktoré sú nositeľkami kontrastu medzi „skvelým poetom“ Fridrichom Taubmanom a Bociom, opriadajúcim svoju osobu afektovanou skromnosťou a sebaponižovaním⁷⁸.

Z hľadiska kompozície sú enkomiá najjednoduchšie v obsahovej náplni záveru. Obvykle sa v ňom želajú dlhé roky života, s dlhým životom sa praje i nehynúca sláva, úspechy, predmet oslavy sa porúča do božej ochrany, ale aj do priazne celej plejády antických bohov, pri čom ide viac-menej o antonomázie.

Bocius rovnako ako jeho súčasníci písal príležitostné básne prevažne formou elegického disticha, pre enkomiá s epickými vložkami používal daktylský hexameter a nájdu sa aj komplikovanejšie metrické schémy ako falécky hendekasyllab, alkájska strofa, ba i združené rýmy – avšak všetko v menšine.

Jeho štýl sa prikláňa k strednému štýlu, reprezentujúcim konvenčnosť, stereotypnosť, ktoré sa prejavujú hlavne vo výskyte ustálených epitetonicko-substantívnych dvojíc: *Vir maxime, flos unice, virtus inclita, inclite victor, Martia castra, fortissima pectora, fortia corda, trux Turcus, trux Tartarus, Geta durus, pia numina, Deus omnipotens* a pod., alebo topických antitetických dvojíc: *foris atque domi, bello domique, pace sagoque, nocte dieque, vesper et ortus* a pod.

Pre vyjadrenie mnohých ustálených predstáv sa stali typickým konštrukčným princípom práve amplifikačné a kumulačné stylistické a jazykové prostriedky, veľmi často topické. Ich prítomnosť robí celý štýl – text výraznejšie rétorickým zvyšuje pátos a dokazuje učenosť humanisticky vzdelaného autora. K najtypickejším trópom v enkomiách patria epiteta, superlácie, hyperboly, personifikácie, antonomázie, synekdochy, metafory a symboly.

Ako zvláštnu časť príležitostných oslavných básní možno vyčleniť chudobnejšie zastúpené a v istom zmysle „praktickejšie“ a kratšie *eucharistiká* – príležitostné ďakovné básne, v ktorých Bocius okázalo prejavuje vďaka mecenášom za dar alebo finančnú podporu. V porovnaní s enkomiami u eucharistik ide o užšie zameranú tému, zrejme sú všetky napísané „ex tempore“, ako pri jednej z nich autor uvádza. Chápu sa ako bezprostredná odozva na preukázanú priazeň, napríklad často sa opakuje príslovka *nuper* (nedávno, pred časom). Konkrétnou však ostáva pohnútkou k vytvoreniu veršov, ostatné motívy ostávajú rýdzo literárne: sľub urobiť veršami mecenášovu povest' nesmrteľnou, želanie bohatstva a dlhého života a pod.

Epithalamiá patria k pomerne silne zastúpeným žánrom. Autor v nich gratuluje k sobášu priateľom a známym. Väčšinou chváli ženícha alebo nevestu pre ich krásu či mravné klady, vyzdvihuje prednosti manželského zväzku, snúbencom praje veľa potomkov, pripomína, že snúbenci sa budú môcť vyliečiť z lásky, na ktorú možno najst' liek len u nich samých.

⁷⁷ Musa refert ..., 186,17; 186,22;187,1

⁷⁸ Doctiss. ... Friderico Taubmano.

Literárne kliše a emocionálna schéma zakrýva v epitalamiách subjektívne city autora, ktorý si udržuje k predmetu nadosobný vzťah, i keď v skutočnosti ide o blízke priateľské zväzky.

Tematika je prevažne topická (gratulácia k sobášu), no často sa dostáva do centra básne aj osobnejší vzťah alebo všeobecnejší spoločenský problém: chvála lekárskeho umenia (Svadobná pieseň ... Ezechielovi Piperellovi ... doktorovi medicíny ... a Helene Zarrovej⁷⁹).

Idealizovaný portrét má síce v epitalamiách obyčajne pevnú pozíciu, ale málokedy sa mu ponecháva širší priestor. Často prvú časť básne vyplňa všeobecná, ale aj osobne ladená, pomerne stručná reflexia napr. o manželstve, ktoré má slabú nádej na šťastie, ak sa snúbenci navzájom klamú a predstierajú vzdelanie, dobré mravy, veľký majetok. V druhej časti básne sa pertraktovaná úvaha aplikuje na konkrétnu mladomanželskú dvojicu, napríklad s radosťou pripomína, že oslavovaní snúbenci vyhli takejto osudovej chybe a vo všetkom sú si roven (Svadobný pozdrav... Michalovi Treutlerovi⁸⁰), alebo sa narába s motívom zlomyseľných rečí, na ktoré netreba brať ohľad, zdôrazňuje sa nutnosť zakladať rodiny, aby nevymreli rody a národ, lebo v tureckej vojne zahynulo množstvo ľudí (Nuptiis Christophori Heranth et Susannae Thomae ...⁸¹).

Úsilie o vyzdvihnutie autorovho subjektívneho, citového vzťahu k adresátovi sa prejavuje podčiarkovaním priamej súvislosti epithalamia so skutočnosťou. Nejde tu len o samotný sobáš, ale Bocatius sa raz ospravedlňuje, že pre chorobu nemohol prísť na svadobnú hostinu. Veľmi ho to mrzí, ale posielal mladoženíchovi aspoň tieto verše. Báseň nadobúda podobu listu a jej príležitostný charakter sa zvyrazňuje, hoci citový schematizmus badateľne neustúpil.

Antika je v epitalamiách prítomná hlavne motívmi o víťazstve Venuše a Amora, o zajatí ženícha Amorom a v uvádzaní známych dvojíc z mytológie: Zeus a Danae, Apollón a Dafné.

Kresťanský pohľad na svet a ovplyvnenie biblickými motívmi možno pozorovať v mienke, že Boh riadi osudy každého, a teda privedie k sebe i dvoch vyvolených; v suspíriách ku Kristovi a v odvolávaní sa na svadbu v Káne Galilejskej i na stvorenie ženy z rebra⁸².

Autor pozná aj jeden z najvyužívanějších zdrojov ľúbostných motívov – Veľpieseň: parafrázoval obraz lásky ako ústup chladnej zimy a nástup jari, resp. ohriatie prírody slnkom

Výskyt antických a kresťanských motívov je približne rovnaký a prináleží im aj rovnaká vážnosť. Ilustrovať to možno napríklad na hromadení chvál okolo postavy nevesty, pričom básnik ju prirovnáva k hrdinkám starovekého antického

⁷⁹ Hymenaeus... Ezechielii Piperello... Medicinae Doctori... et Helenae Zarrae.

⁸⁰ Thalassio... Michaeli Treutlero...

⁸¹ Sobášu Krištofa Herantha a Zuzany Thomovej.

⁸² Nuptiis Maximiliani Fabini ...: Sobášu Maximiliána Fabíniho.

i kresťanského sveta: *Ore Venus, pietate Rebecca, pudore Susanna, - Divitiis Iuno, Penelopeque fide : Tvároui Venuša, zbožnosťou Rebeka, cudnosťou Zuzana – bohatstvom Juno a vernosťou Penelopa* (Epithalamiá Jánovi Crausiovi ...⁸³).

Autor, podobne ako pri enkomiách, jednému svadobnému páru venuje i viac básní, ktoré vytvárajú dlhšie cykly (Epithalamiá Jánovi Crausiovi ... atď.⁸⁴).

Ďalšie príležitostné žánre - *epicediá* v latinskej zbierke Jána Bocatia zaberajú popri fiktívnych epitafoch väčšiu časť piatej knihy Sepulcralia. Vyjadrujú sústrasť pozostalým, vychvaľujú dobré vlastnosti a zásluhy nebohého, zdôrazňujú jeho nenahraditeľnosť a utešujú smútiacich⁸⁵. Motívy majú zväčša topický charakter a s rétorickým pátosom umierneného stredného štýlu prinášajú dokumentárne i estetické posolstvo. Často sa uvádza krátka reflexia o neľútostnej smrti, ktorá je slepá pri výbere svojich obetí. Nedoje ju umenie, sláva, ani peniaze - neočakávane zasahuje do života každého človeka. Frekventovaným spôsobom, ako utešiť smútiacich, bývalo pripomínanie neblahej vojenskej situácie. Turci stále útočia na Uhorsko, básnika ťaží obava, že si ho podmania celkom: Nuž šťastný je ten, koho smrť vytrhla z takých neradostných pomerov.

V epicediách sa častejšie stretávame nielen s biblickými citátmi, no i s náboženskou filozofiou posmrtného života, ktorá mala spĺňať rolu útechy: pre čestného človeka môže byť smrť ziskom⁸⁶. Na druhej strane autor epicedia uznanie a chválu zosnulého neraz sústreďuje do svetských hodnôt. Týka sa to hlavne rozsiahlejších skladieb, v ktorých vystupuje do popredia panegyrizácia nebohého ako nevyhnutná zložka pohrebného žánru. Vyzdvihuje sa jeho život, cnosti, štedrosť voči básnikom, významné vojenské činy, uznanie, pocty. Vhodným prostriedkom útechy sa stáva vkladanie nádeje do potomkov, v ktorých otec alebo matka budú ďalej žiť a šíriť slávu na zemi.

V mimoriadne rozrastenom počte žánrových podôb latinskej príležitostnej poézie epicediá majú najsilnejší sklon k citovému reflektovaniu reálnej skutočnosti. V porovnaní napríklad s enkomiami, predstavujú emotívnejšiu a subjektívnejšiu poéziu, v čom im, hoci nevýrazne, v súbore príležitostných žánrov konkurujú iba epithalamiá.

⁸³ Epithalamia Ioanni Crausio ...307,9-10.

⁸⁴ Epithalamia... Ioanni Crausio... et Auphemiae Fabinianiae; Sponso; Epithalamion; Sponsae Euphemiae.

⁸⁵ Napríklad: Magnifice et generosissimo domine, d. Ioanni Forgacz, Lib. Bar. De Gyimes, etc.: Vznešený a najurodzenejší pane, pánovi Jánovi Forgáčovi, slobodnému barónovi z Jelenca, atď.; Funeri spectabilis magnifice et generosissimi domini, dm. Stephani Drugeth, lib. Bar, de Humenna, etc.: Na pohreb osvieteného, vznešeného a urodzeného pána Štefana Drugetha, slobodného baróna z Humenného, atď.; Epicedion doctissimo viro et theologo disertissimo, m. Samueli Sautero, Wittembergico, affini meo: Epicedion najučenejšiemu mužovi a najvýrečnejšiemu teológovi, magistrovi Samuelovi Sauterovi, môjmu susedovi.

⁸⁶ Ad... Antonium Scholcium... de suae coniugis obitu (Antóniovi Scholciovi ... o skone jeho manželky); In obitum...Ioannis Seldneri... (Na smrť Jána Seldnera...).

Podľa očakávania individuálnu citovosť a osobný zážitok u Bocatia z veľkej časti zatláča schematickosť v literárnom vyjadrovaní citov. V pozadí však vidíme autorovu skutočnú spoluúčasť na žiali pozostalých i jeho vlastný smútok za zosnulým. Ide totiž o konkrétneho adresáta, konkrétne miesto, konkrétnu udalosť, čo nijako nemení na fakte, že topika je očividne prítomná. Práve ona špecificky určuje identitu žánru, rešpektuje spoločenskú triedu adresátov i zosnulého, napr. v afektovanej zmienke autora, že pre žiaľ nie je schopný viac hovoriť: *Krutá bolesť mi nedovolí povedať mnoho – tak teda dost*⁸⁷. Za silnejšej pozície enkomickej zložky básnik pravidelne reaguje vo veršoch apelatívne, vyzýva k trúchleniu, neraz celé Uhorsko, popri tom bezprostredne zdôrazňuje didaktické či občianske ciele, ako potrebu mať udatných mužov v boji s Turkami.

Prevahu nad kresťanskými motívmi si udržujú motívy čerpajúce z antickej mytológie a vo väčšine prípadov nebývajú nositeľmi útechy. Podľa očakávania uprednostňujú bohov osudu, smrti a vojny: Parca, Mors, Libitina, Bellona. Spolu s príbuznými, priateľmi, celou krajinou trúchlia čiernoodeté Múzy, smúti Apolón, ba aj Bellona oplakáva svojho hrdinu ako samotného Achilla. Alegorické postavy uplakaných žien s rozpustenými vlasmi, v smútočných šatách nadobudli v súvislosti so žiaľom obľubu u slovenských humanistických básnikov, ako bol Martin Rakovský, Jakub Jakobeus i Ján Bocatius.

Okrem čiernych drsných oblekov Bocatius používa na znamenie smútku obraz posýpania hlavy popolom, všeobecne známy spôsob u starovekých národov: *Pod', chlapče, tu hľa leží, natiahni mi čiernu vrecovinu, pod' a posyp moju hlavu popolom!*⁸⁸

K zosilneniu pôsobivosti smútočnej výpovede ďalej slúžia rozpustené vlasy u žien, názvy stromov – cypru a tisu, prevaha čiernej farby, bitie do prs⁸⁹. Využíva prakticky všetko, čo ponúka Biblia a antika, dokonca neobvykle úctivý postoj k matke i materstvu vôbec, ktorý už môže mať korene v stredoveku, pokiaľ súvisí s mariánskym kultom, akcentujúcim vysokú hodnotu materstva⁹⁰.

Z príležitosti úmrtia význačnej osobnosti vytvoril Bocatius rozsiahlejšie cykly epicedií, napr. cyklus básní týkajúcich sa skonu mecenáša Šimona Forgáča, v ktorých opisuje žiaľ celého Uhorska, vyzýva obyvateľov k trúchleniu, prejavuje sústrasť synom a vyznáva sa zo svojho smútku priateľom a známym. Kvôli komplexnosti sa na konci pripájajú dva fiktívne epitafy a tieto uzatvárajú

⁸⁷ *nec atrox - Dicere me voluit plura /sat ergo/ dolor...: Funeri... Stephani Drugeth...: Na pohreb .. Štefana Drugheta..., 428 -433.*

⁸⁸ *I puer, ecce iacet, nigrum mihi porrige saccum, - I cinereis capiti protinus adde meo: Musae parentales....; Rodičovské múzy..., 411, 21-22.*

⁸⁹ Napríklad: RAKOVSKÝ, Martin. O skone urodzeného pána Juraja Rakovského. In Rakovský, Martin. *Zobrané spisy*. Pripravil a preložil Miloslav Okál. Bratislava : Veda, 1974, s. 209.

⁹⁰ *Ultimum vale Ursulae Edenphianae...Matronae, etc. (Posledné zbohom Uršuly Edenfianovej ... panej, atď., 399.*

bohatý reťazec epicedií s jednou témou⁹¹. Z uvedeného vyplýva, že rozsah a najmä počet epicedií venovaných jednej osobe úzko korešponduje s jej spoločenským postavením. Čím vyššie stojí v hierarchii humanistického spoločenského systému, tým bývajú básne rozsiahlejšie, zároveň však menej citovejšie a menej subjektívnejšie.

Bocatius pozná i motív jarných ruží, ktorý síce na recipienta pôsobí osviežujúco, avšak stretávame sa s obvyklou imitáciou antických básnikov, v tomto prípade Horatia a Ovidia, ktorí hovoria o sviežich kvetoch⁹².

Epicediá mávajú väčší výpovedný priestor ako *epitafy*, ktoré oslovujú pocestného, stručne podávajú správu o hlavných vlastnostiach pochovaného v hrobe a o smútku pozostalých a priateľov. Práve v epitafe ako rýchlej a základnej informácii absentuje obširnejšie rozpovedanie bolesti a báseň sa stáva akýmsi reprezentačným nositeľom autorovej poklony, smútku, uznania a v neposlednom rade básnickej šikovnosti pri tvorení rozličných slovných alúzií.

Za povšimnutie stojí a svojím spôsobom sa z pravidla vymyká rozsahom malá báseň (štyri elegické distichá): Epitafická bolesť Alexandra Darholca...⁹³. Ide o špecifický epitaf⁹⁴ „na hrob“ malého chlapčeka, ku ktorému sa básnik v apostrofách správa nadmieru nežne. Vo veršových paralelizmoch používa trikrát trojvýpočet kvetov: ruží, fialiek a ľalií, ako pozitívneho pólu antitézy smrti a detskej miloty⁹⁵.

Bocatius zaplavil motívom kvetov celú báseň, ktorej sa podľa nadpisu rozhodol dať pôdorys epitafu. Hovorí, že tak ako ruža, fialky, biele ľalie odumrú skôr než lopúchy, práve tak dobrý chlapec tu predčasne skonal. *No ruža, fialky, ľalie sú prospešné aj po smrti - lopúchy zanechajú po sebe škodlivé pichliače. Maličký, drahý, mladý, môj pôvabný chlapček! Poteší ťa to, keď sa narodí, ale ani nespôsobí škodu, keď odíde navždy. Ja, ako tvoj rodič – lebo som kmotor –*

⁹¹ In vexillo (Na zástavu), Aliud (Iná báseň).

⁹² *floribus vernis (sviežimi kvetmi, Carmina, II, 11), vernas rosas (čerstvé ruže, Fasti, V 140).*

⁹³ Dolor epitaphicus Alexandri Darhol/cii/. BOCATIUS, J. Ioannes Bocatius. Opera quae extant omnia. Poetica 1 - 2, s. 579.

⁹⁴ Epitafy možno tematicky priradiť k epicediám a niekedy bývajú veľmi podobné. Epitafy mávajú ustálenú obsahovú a kompozičnú schému, ktorú básnici obmieňajú: prihovárajú sa k okoloidúcemu, stručne ho upozorňujú na faktografické údaje zo života zosnulého, hlavne meno, rod, na okolnosti smrti a zmieňujú sa o zásluhách alebo pozoruhodných vlastnostiach.

⁹⁵ Netreba stratiť zo zreteľa, že v starom Ríme od 1. stor. n. l. sviatok ruží (*Rosalia*) oslavovali v kulte mŕtvych medzi 11. májom až 15. júlom a biela ruža v mnohých bájach a povestiach označovala smrť. V kresťanskej symbolike červená ruža predstavovala krv, ktorú preliat ukrižovaný Ježiš, a preto sa chápala ako symbol nebeskej lásky. V deň Pamiatky zosnulých, nazývaný v Ríme Dňom fialiek (*Dies violaris*), Rimania ozdobovali hroby fialkami. Ľalia v kresťanstve nie je iba znakom čistej panenskej lásky, ale napríklad pri cirkevných procesiách bola aj symbolom „bledej smrti“. Máme aj doklady o používaní „ruže“ ako atribútu bohyne Afrodíty v epithalamiách, prípadne ako slovnej hračky k menu nevesty Ružena: JAKOBEUS, Jakub..Urodzenému, najvznešenejšiemu pánu ženíchovi..., s. 200-202.

*k tebe ako ku svojmu, dovtedy horím láskou, kým ruža, kým fialky, kým ľalie pretrvávajú*⁹⁶.

Stretávame sa tu s Bocatiovým vydareným pokusom o duchaplné, formálne zaujímavé slovné obraty, prepojené s akcentovaním familiárneho vzťahu k umretému chlapčekovi – asi krstnému synovi. Láskyplné apostrofy a pohrávanie sa so symbolom i obrazom kvetov ako znakom nehynúcej spomienky, to všetko prezentované v humanistickej rovnováhe, zaujme neobvyklým, estetickým i symbolickým presahom z externého pozemského sveta do vnútornej osobnej subjektívnej atmosféry. Zo slovenských humanistov má Bocatius zrejme najbližšie k manierizmu a jeho techniku miestami možno považovať za predzvesť novej virtuozity, blížiacej sa k formálnej vyumelkovanosti manieristov.

S humanistickou zatiaľ „plochou“ invenčnosťou využíva veršové paralelizmy a kumuláciu názvov kvetov, a hlavne nežné oslovenia malého chlapčeka. V bezprostredne nasledujúcom, ešte kratšom epitafe Ajhl'a, pocestný⁹⁷, venovanom tomu istému adresátovi, naráža na meno Alexander a tvrdí, že deti svojou nevinnosťou vo vojnách dobyjú viac víťazstiev, ako sám Alexander Veľký.

Avšak akokoľvek bolo spojenectvo s antikou silné a hoci humanisti tejto kultúre oduševnene prejavovali svoje sympatie - medzi antikou a novovekom stála významná duchovno-kultúrna realita – kresťanstvo. K nemu sa taktiež niektorí obradne hlásili, už len z tej príčiny, že boli protestantskými duchovnými, alebo vcelku zbožnými predstaviteľmi vtedajšej inteligencie.

U Bocatia nachádzame i čisto kresťanské spracovanie témy, bez mixáže so starovekou mytológiou v básni Epitaphium, formálne spracovanej podobne, ako epitaf o malom chlapcovi: *Tu odpočívajú kosti Jána Seldnera, ktorý, čímkoľvek bol – so zbožnosťou tým bol: roľník, kráľ, vojak – obrábal, vládol, víťazil. Krista premohol srdcom, ducha strachom, Satana vierou. Všetko znášal, zlého sa hrozil, družnosť budoval. Márnymi pomínutelnými vecami pohŕdal, Boha miloval, pokoj mával.*⁹⁸ V popredí básnického záujmu napriek všetkému stojí človek – Seldner a jeho kvality, takže autor v rámci vtedajšej životnej filozofie

⁹⁶ *Sic rosa, sic violae, sic lilia candida lappas / Ante cadunt, infans ceu bonus hic cecidit. / Sed rosa, sed violae, sed lilia mortua prosunt: / Noxia post lappas spina manere solet. / Pumile! care, tener, mi pusio blandule natum / Te iuvat? Ablatum nec tamen esse nocet. / Me genitor tuus usque suum quia compater ardet, / Dum rosa, dum violae, lilia dum redeunt.*: BOCATIUS, J. Ioannes Bocatius Opera quae exstant omnia. Poetica 1 –2, s. 579.

⁹⁷ *Ecce viator.* In BOCATIUS, J. Ioannes Bocatius Opera quae exstant omnia. Poetica 1 –2, s. 579-580.

⁹⁸ *Seldneri recubant heic ossa sepulta Ioannis, / Qui quodcunque fuit, cum pietate fuit. / Cultor, rex, miles coluit, rexit, superavit, / Christum, animum, Satanam corde, timore, fide. / Cuncta, malum, socios, tulit, horruit, aedificavit: / Vana, Deum, requiem sprexit, amavit, habet.* BOCATIUS, J. Ioannes Bocatius Opera quae exstant omnia. Poetica 1 –2, s. 568. Voľne preložila autorka.

presadzuje antropocentrizmus, ktorý u humanistov naplno funguje aj za príklonu k náboženským kritériám.

Symbol kríža v antike nebol známy ako poetický motív a nakoniec predstavoval potupný nástroj popravy, ktorú podstúpili napríklad otroci po potlačení Spartakovho povstania (73-71 p.n.l.) na via Appia. Je pochopiteľné, že v humanizme bolo nevyhnutnosťou priblížiť sa k náboženskému významu tohto znaku, avšak s chápaním kríža ako symbolu utrpenia sa stretáme zriedka: *Je ochotný niesť svoj ťažký kríž...*⁹⁹ Táto symbolika však nie je o nič viac príznakovejšia ako napríklad symboly vtákov, pripomínajúce smrť: havran, vrana, sup, ktoré naplňajú čitateľa nepríjemnou predstavou a predtuchou.¹⁰⁰

Básnik srdcervúce výroky vkladá do úst mŕtveho, ktorý sa lúči so živými, a smerovaním k dialógu, hoci jednostrannému, uvoľňuje priestor pre istú autoreprezentáciu a lyrickosť. Vo fingovanej apostrofe pozostalých ide o dobový pokus subjektivizovať verše a aj o prvé kroky k deklaratívnemu vŕhovaniu čitateľa – recipienta do komunikačnej situácie.

Epigramom patrí v zbierke jedno z popredných miest čo do množstva i obsahovej rozmanitosti, pričom medzi nimi dominujú satirické útočné epigramy. Bocatius v satirických útočných epigramoch odsudzuje nemierne pitie, lebo vysokopostavený muž môže svojím opilstvom vzbudiť u ľudu pohoršenie (Na jedného, čo ho traja sluhovia šikovali z hostiny¹⁰¹). Opitý sudca alebo duchovný nie je hoden svojho úradu, nemá sa preto spolčovať s opitými darebákmi, ani v opitom stave vykonávať povinnosti a rozprávať o vážnych veciach (Sudcovi pijanovi; Na teológa hýrivca; Na toho, čo pri pohároch diskutuje o posvätných veciach¹⁰²). Je nepríjemné dívať sa, ako sa opilec tacká, počúvať ako tára. Taký človek sa nikdy nemôže stať učencom ani dobrým básnikom - celý jeho zjav je nesympatický a odpudzujúci. Netreba ho ľutovať pre chudobu, lebo do biedy upadol len vďaka holdovaniu vínu. Opitosť, nemravnosť vojakov a uvoľnená disciplína cisárskych žoldnierov nedávajú veľkú nádej na oslobodenie Uhorska od Turkov (Na opitého vojaka...; O vojenskej disciplíne¹⁰³). Ba práve Turkov možno napodobňovať v zdržanlivosti, lebo napodobňovať čnosti nie je nikdy hanbou. Nemiernosť v jedení a pití častokrát zapríčinila chorobu i smrť nemravníka, nepatrí sa teda slúžiť džbánu ako bohu, ani nútiť priateľa, aby pil viac, ako znesie (Epicedium mŕtvemu, ktorý nemierne užíval vody života; Na toho, čo núti priateľa vyprázdňovať poháre¹⁰⁴).

⁹⁹ *Quem suus hoc duram vult superare crucem: Reverendo ...Ioanni Fabricio...*

¹⁰⁰ *In obitu....Ioannis Seldneri....; (Na smrť...Ján Seldnera..., 395).*

¹⁰¹ *In quendam, a tribus famulis ex convivio ductum.*

¹⁰² *Iudici potatori; In Theologum helluonem; Ad pocula de sacris rebus disputanti.*

¹⁰³ *In Militem ebrium...; De Disciplina militari...*

¹⁰⁴ *Epicedion mortuo, ob immodicum vitae aqua usum; Ad amicum pocula exhausta postulatem.*

Svojho osobného nepriateľa (Bubalus, Taurus, Zoilus) básnik napáda vo viacerých satirických a útočných epigramoch a tu sa najviac blíži k svojmu starorímskemu vzoru Martialiovi. Vysmieva jeho chvastavosť, závisť, zbabelosť, nevzdelanosť, nestálosť povahy, luhárstvo, nečistotu, zamračenú tvár a predpovedá mu pekelné zatratenie. Ostrie satiry prenáša aj na úhlavného nepriateľa krajiny – Turka (Turca: Turek), častuje ho opovržlivými menami: thrax canis, trux bestia (trácky pes, ohavné zviera) a praje mu to najhoršie.

Lúboštná poézia – stojí za zmienku z viacerých príčin, z ktorých prvá tkvie vo fakte, že sa téma niektorých týka reálnej osoby: Alžbety Belsiovej, Bocatiovej skutočnej snúbenice a neskôr manželky. Ďalej pri analýze unikátneho lúboštného cyklu o Rubelle a Elsule sme narazili na autorovo úsilie vyvážiť fiktívnu a reálnu zložku, vycentrovať lyrickú a príležitostnú orientáciu, a tak prezentovať svoju autorskú i občiansku spoločensko-etickú lojálnosť. Rubella - fiktívna milá, básnika sklame, a ten o svojom rozčarovaní básnickým jazykom rozpráva priateľovi Jánovi Belsiovi, čiže Elsulinmu otcovi, svojmu budúcemu svokrovi. O radosť z toho, že našiel novú a skutočnú lásku v Elsule, sa delí so Samuelom Sauterom, prešovským duchovným, ktorý má dvojicu neskôr zosobášiť. A hoci ospevuje Elsulu a jej cnosti, priamym adresátom zostáva Sauter a Belsius, nie snúbenica, ktorej odmietnutá a zrejme fiktívna Rubella robí akési kontrastné, negatívne pozadie.

Popri Rubelle, ktorá vďaka úlohe zápornej postavy, pripadá nášmu súčasníkovi „charakterovo“ viac presvedčivá, básnik práve z Elsuly - v súkromí Alžbety Belsiovej, svojej neskoršej manželky - vytvoril obdobu stredovekého, „imago virtutis“. Keďže predstavovala „vzor cnosti“, nezmieňoval sa napríklad o jej vonkajšom výzore, ktorý v Rubellinom prípade bol stredobodom básnikovej pozornosti a stojí za zmienku, že Alžbete venoval oveľa menej básní ako zápornej Rubelle. Vyratúvané Elsuline kladné vlastnosti predstavovali idealizovaný typ podľa etiky, ktorá stojí v konformnom vzťahu k univerzálnym morálnym pravidlám, ale z veľkej časti reprezentujú humanistickú meštiansku etiku. Oscilácia medzi umeleckou fikciou, imitačnou metódou a humanistickou snahou o faktografickú presnosť dokumentuje osamostatňovanie autorskej pozície a nové vnímanie napätia medzi priamou realitou a medziliterárnym prostredím¹⁰⁵.

¹⁰⁵ Stojí za porovnanie Bocatiovo vyznanie manželke v roku 1612: *Mi thesaure, meum cor, en, fidissima consors, /Pono quoque in chartis te quod, Elisa meis, / Ista tibi referens te ipsam, sacratur imago/ Parvola. Tu vincis coniugii omne decus./Vive diu, mea Penelope, mea vive corona: / Rastra solo norint nos etiam, astra polo. Meae Elisabetae (Môj poklad, moje srdce, ach, najvernejšia družka! Aj Teba vkladám Eliza, do mojich básní, lebo tentohl'a maličký obraz o tebe samej hovoriaci - tebe venujem. Ty prevyšuješ každú ozdobu manželstva. Ži dlho, moja Penelopa, ži moja koruna! Na zemi nás budú sprevádzať ťažkosti, na nebi hviezdy. Mojej Alžbete).*

Básnická tvorba J. Bocatia je poznačená autorovou širokou kultúrnou rozhladenosťou, dobrými základmi v antickej, kresťanskej i súdobej humanistickej literatúre (Galeotto). Bol priekopníkom pokrokových názorov v pedagogike, mal široké styky s vtedajšími slovenskými, nemeckými i českými básnikmi a vzdelancami. Zapájal sa do okolitého politického diania a dlhoročnú tureckú inváziu umelecky skomentoval v mnohých svojich básňach. Okrem aktualizácie témy je jeho tvorba zaujímavá najmä z hľadiska vývinu žánrov príležitostnej poézie, žánrového preformovania a z hľadiska vyhaňovania sa niektorých druhov nepríležitostnej poézie.

J. Bocatius predstavuje básnickú osobnosť, ktorá má nemalé slovo v kontinuite vývoja slovenskej literatúry.

Summary

Ján Bocatius, originally called Bock (1569 Wetschau, Germany – 1621 Uherský Brod. Bohemia) was a Latin humanistic poet and pedagogue. He studied in Dresden and in Wittenberg, and most probably in the year 1592 he settled in Prešov as a teacher, later as the rector of an evangelical school. After 1599 he worked in Košice as rector, notary and finally as the mayor of the city. He joined the Anti-Habsburg rebels of Bocskay and Bethlen. He was a pioneer of progressive views in pedagogy and had relationships with the intellectuals of his time. His poetry has good fundamentals of antic, Christian and contemporary humanistic literature. (M.Galeotto). His most significant anthology of poetry is *Hungaridos libri poematum V. (Five books of Hungarian poems, Bardejov 1599)*. He dedicated it to Kaiser Rudolf II. as a form of gratitude for being awarded the title of *poeta laureatus caesareus*, which promoted him to nobleman. In this work, which is divided into five parts, the most numerous poems are “encomia” – occasional poems celebrating influential noblemen, commanders, anti-Turkish fighters, friends, benefactors, as well as architectural memorials, cities (Trnava, Bratislava, Košice), natural peculiarities, etc. Lyrical elements can be found in numerous epithalamia – congratulatory poems written for weddings. Within these “Nuptialia” (wedding poems) we find the unique love cycle dedicated to Rubella and Elsula – the future wife of Bocatius. In his epigrams the poet partly follows the Roman epigrammatist Martial, however he uses a significantly declaratory approach to the satire. He attacks undisciplined soldiers, drunkards, uneducated people, unjust literary critics, etc. A strong impression of sensitivity is evident in “epicedia” – condolence poems, often accompanied by epitaphs. However the emotional approach is often suppressed by the high social position of the deceased himself or his family and the epicedium takes the signs of “encomia.” Besides making the topics of poems up-to-date, the Bocatius’s work is interesting mainly for its development of the genre of Latin occasional poetry and for defining some types of non- occasional poetry in Slovakia.

Použitá literatúra

- BOCATIUS, J. *Ioannes Bocatius Opera quae exstant omnia. Poetica*
1 –2. Ed. Csonka, F. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990.
- KERULOVÁ, Marta. *Nahliadnutia do staršej slovenskej literatúry*. Nitra : FF
UKF, 1999. 187s. ISBN 80-8050-218-8.
- KERULOVÁ, Marta. Bocatius Ján. In *Slovník slovenských spisovateľov*.
Bratislava : Kalligram : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2005. ISBN 80-
7149-801-7. s. 94-95.
- KUZMÍK, Jozef. *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za
humanizmu*. Martin : Matica slovenská, 1976. 2 zv.

Lužica - domov Jána Bocatia

Doc. PhDr. Ľudovít Petraško, PhD.

Inštitút germanistiky, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Náhodného návštevníka zvyčajne prekvapí, ak na okolí Cottbusu na juhu Brandenburska či Bautzenu na východe Saska, na území dlhom zhruba sto a širokom 40 km natrafí na dvojazyčné tabule. Označujú stovku obcí Dolnej a 58 obcí Hornej Lužice po oboch brehoch Šprévy, kde dnes spolu s Nemcami žijú Lužickí Srbi. Už poldruha tisícročia je Lužica, čo v ich jazyku znamená bažina či kaluž, teda územie bohaté na vodu, ich domovom.

Na severe ohraničená nivami a vresoviskami prechádza smerom na juh do pahorkatiny. Inak ju tvoria polia, lúky a lesy, kameňolomy, potoky a jazerá, v plochej krajine oko dlho hľadá oporný bod. Lužickí Srbi sa tu usadili v čase putovania národov okolo r. 600. Kraju, ktorý dodnes nesie znaky pôvodného slovanského osídlenia, dominuje lužný les Spreewald. Špréva sa tu rozvetvuje do troch stovák ramien a plavba na plti patrí medzi turistické atrakcie takmer pred bránami Berlína.

V dôsledku nemeckej expanzie na východ, ktorá sa začala za vlády Henricha I. v 10. storočí, Polabských Slovanov vykynožili alebo germanizovali, odolali iba Milceni či Miliči okolo Budišina a Lužici okolo Cottbusu. Slovanov na území Nemecka v 11. a 12. storočí aj pokresťančovali pomocou meča. Začlenenie Lužice do meissenského biskupstva r. 968 na jednej strane zabránilo, aby si jej obyvatelia vytvorili vlastnú cirkevnú organizáciu, nebodaj lužickú štátnosť, ale na druhej im christianizácia umožnila účasť na kultúrnom vývine stredo-európskej civilizácie. Tá prebehla vcelku pokojne, čo je zásluha biskupa Benna z Meissenu (1010-1106), Nemca, ktorý hlásal evanjelium po lužicky. Lužičania ho uctievali ako svojho apoštola, aj vďaka nemu smeli až do r. 1500 slobodne používať svoj jazyk. V 14. storočí sa o ich územie podelilo Prusko so Saskom, odvtedy žijú Lužickí Srbi s Nemcami v osudovom spoločenstve.

Hoci prvé písomné pamiatky Lužických Srbov pochádzajú už zo 14. storočia, sociálna a národná degradácia Slovanov spôsobila, že sa ich národný vývin spomalil. Reformácia pripísala osobitný význam kázni a spoločnému spevu. Pod jej vplyvom sa v 16. storočí začala lužická srbčina, ktorá spolu s poľštinou, češtinou a slovenčinou patrí do rodiny západoslovanských jazykov, vyvíjať do spisovnej podoby. Hoci jej oblasť siahala v tých časoch až po Wittenberg, samotný Luther sa nazdával, že reč ani nie o sto rokov zanikne. Nielenže sa tak nestalo, ale Lužickí Srbi si dovolili dokonca „luxus“ dvoch spisovných jazykov, presnejšie dvoch variantov toho istého jazyka. Hornolužičtina, ktorá vzišla z budyšínskeho nárečia, pripomína češtinu, dolnolužičtina, bližšia poľštine, zasa z nárečia, akým sa hovorilo v Spreewalde. Obe si uchovali veľa osobitostí praslovančiny, napríklad duál.

R. 1548 preložil Miklawš Jakubica Nový zákon do dolnolužického nárečia. Vydať tlačou ho však nemohol, tým sa definitívne znemožnil vývin smerom k jednotnému spisovnému jazyku. Prvá tlačená lužickosrbská kniha, Lutherov Spevník a Malý katechizmus od magistra Albina Mollera, v dolnolužickom nárečí, vyšla r. 1574. V budišinskom nárečí vyšiel r. 1597 Lutherov katechizmus, zato prvý preklad Biblie do hornej lužičtiny sa vydania nedočkal: „...primalá bola hřstka katolíckych Lužičanov“. Iba desatina, okolo pätnásťtisíc ich zotrvalo za reformácie pri katolíckej viere. Pomoci sa im dostalo od pápeža i Habsburgovcov, do r. 1922 mali v Prahe vlastný kňazský seminár.

Krásna spisba sa zrodila z úsilia osvietencov dokázať rovnocennosť lužickej srbčiny, vychádza z tradície ľudového písomníctva. Z ľudovej slovesnosti odvodzoval jedinečnosť národnej literatúry i jej zakladateľ Handrij Zejler (1804-1872). Ku kultúrnemu rozmachu došlo v prvej polovici 19. storočia v čase národného obrodzenia, iba v rokoch 1849-1865 vydala Mačica serbska 282 kníh. Nové duchovné podnety vzišli v poslednej štvrtine 19. storočia z Mladolužického hnutia. Jakub Bart-Čišinski (1856-1909) obohatil národnú literatúru o nové žánre román, epos, historickú drámu, v lyrike nadviazal na európsku modernu. Z tých čias pochádza jeden z prvých dokladov záujmu o Lužických Srbov z našej strany. V Orle uverejnil r. 1879 Ján Emanuel Dobrucký pod pseudonymom Bohoľubský preklad lužickej ľudovej piesne: Povedz mi, dievčatko,/ čo sa mi to stalo,/ keď sa moje oko/ v tvoje zadívalo?//

Uchovať si národnosť prostredníctvom výuky v ľudovej škole a bohoslužieb v materinskom jazyku mohli skôr Horní Lužičania. V tolerantnejšom Sasku neboli vystavení takému germanizačnému tlaku ako Dolní Lužičania v Prusku. Vnútorný tlak vyžadoval upevňovať vonkajšie, medzislovanské vzťahy. Horná Lužičtina nachádza oporu v českých krajinách, Dolnolužičania sa zbližujú s poľskou kultúrou a jazykom, prekážku tu však predstavovala odlišná náboženská príslušnosť. Na obranu pred nemeckým šovinizmom vznikla r. 1912 Domowina, strešná organizácia srbských spolkov.

Jednako sa od polovice 19. storočia začalo pôvodné slovanské osídlenie rozpadávať. Prebytočné obyvateľstvo odchádzalo do stredísk priemyslu, kde sa muselo prispôbiť, naučiť sa po nemecky a na svoj pôvod onedlho zabudlo. Zvlášť kruto doľahol na Lužických Srbov nacizmus. R. 1937 im zakázali akýkoľvek prejav národného života, r. 1943 bola na príkaz gestapa zničená knižnica Mačice serbskej. Nacisti mali dokonca v úmysle vysídliť „aktívnych podporovateľov venédstva“.

Pomery sa radikálne zmenili počas nasledujúcich štyridsiatich rokov. NDR sa usilovala uchovať jazyk aj kultúru Lužických Srbov, dodnes o tom svedčia práve dvojjazyčné tabule. Vybudovalo sa školstvo, zriadilo sa rozhlasové vysielanie, vychádzala periodická tlač. Takto sa demonštrovali úspechy „leninskej národnostnej politiky“.

Pravda, vládnuca SED očakávala za túto podporu oddanosť, ktorá by sa dala propagandisticky využiť. Príznačný je výrok aparátčika Hermanna Axena:

„Lužickí Srbi budú žiť ako Lužickí Srbi, dokiaľ budú sami chcieť“. Sedem festivalov v rokoch 1966-1989 dokumentovalo dovtedy nevídaný rozmach, zároveň kamuflovalo, ako vyzerá odvrátená tvár oficiálneho forsírovania: subtilný tlak, drobné kolízie v bežnom živote, nedostatočne potláčané predsudky na nemeckej strane. Tie zas vyvolávali komplexy v samotných Lužičanoch.

Aj relatívna autonómia, ktorú bola NDR ochotná poskytnúť Lužickým Srbom, umožnila nevídaný rozvoj literatúry. Od r. 1958 ju vydáva Ludowe nakladnistwo Domowina, beletriu pôvodnú aj prekladovú, knihy pre deti, vedeckú literatúru po lužicky i po nemecky, domácu klasiku. Vychádza tu aj tlač: hornolužický denník Serbske Nowiny, dolnolužický týždenník Nowy Casnik, kultúrny mesačník Rozhlad, mesačník pre deti Plomjo/Plomje, štvrťročník pre mládež Pawčina, svoje periodikum majú katolíci aj evanjelici.

Sorabistika sa dá študovať na univerzite v Lipsku a Postupime, na katedrách slavistiky sa vyučuje napríklad v Saarbrückene, Hamburgu, Regensburgu, Prahe, Varšave či Ľvove. Pre zahraničných slavistov usporadúva Srbský inštitút v Budišine každé dva roky jazykový kurz.

Keďže v Nemecku sa národnosť stotožňuje s občianstvom, počet Lužických Srbov sa zisťuje nie azda pri sčítaní obyvateľstva, ale formou dotazníkov. V nich sa uvádza, ako sa rozpráva v rodine, a to na škále od „výlučne“ po „občas“. Z nich vyplynulo, že Venédov, totiž Dolných Lužičanov je okolo päťtisíc, Hornolužičanov desaťnásobok. Ešte koncom 19. storočia ich všetkých bolo o stotisíc viac. Nadarmo prosil bard Bart Čišinski v 19. storočí: „Božo, budž mily, zdžerz strowy a čily do skónčenj časow mój serbski lud!“ (Milostivý Bože, až do skončenia vekov udržuj v zdraví a čulosti môj srbský ľud!).

Dnes žijú na juhu dnešnej spolkovej krajiny Brandenbursko a na východe Saska, asi na desatine niekdajšieho územia. Kam siahalo pôvodne, na to poukazujú miestne mená: Lipsko, po nemecky Leipzig, pochádza zo slova lipa, Jüterborg z Jutrobog (Ranný boh), slovanského pôvodu sú mená zakončené na -itz. Lužickí Srbi sa stali menšinou vo svojej pôvodnej vlasti.

Historicky, v závislosti od prírodných podmienok, sa Lužica roz-čleňuje na päť oblastí, ktoré sa odlišujú architektúrou, krojom i náboženskou príslušnosťou. Jadro hornolužického osídlenia je ohraničené trojuholníkom Budišín, Kamenica a Wojerce (Hoyerswerda), ramená sú dlhé okolo tridsať kilometrov. Lužičania tu naďalej tvoria väčšinu obyvateľstva, ich reč počuť na verejnosti, prevažne sa ňou hovorí v rodinách, škole i materskej škôlke. V plochej krajine už zďaleka vidno kostolné veže, početné kaplnky a kríže svedčia o tom, že ateizácia, vari jediné, čo sa voľakedajšej NDR podarilo uskutočniť, nenašla v Lužici živnú pôdu. Katolíkov je vyše 15 000, vďaka druhému vatikánskemu koncilu sa lužičtina stala liturgickým jazykom. K protestantstvu sa hlási okolo 50 000 Lužičanov, zato bohoslužby v lužičtine sa konajú iba ojedinele.

To, čo nedosiahli šikanovaním pruská byrokracia a či otvorenou perzekúciou nacisti, to sa podarilo migrácii vyvolanej industrializáciou. Hneď po vojne

narušil kompaktné slovanské osídlenia prílev utečencov z Východu. Od polovice 50. rokov sa kraj Cottbus začal pretvárať na energetické centrum NDR. Likvidovali sa dediny, bezuzdnej ťažbe hnedého uhlia padlo za obeť 80 lokalít a 45 miestnych častí, z 30 000 presídlencov tvorili Lužickí Srbi celú tretinu. Zároveň sa prudko zvýšil prílev nemeckých pracovných síl. Navyše obyvatelia bývalej NDR dodnes spájajú obe centrá Lužických Srbov s najobávanejšími väznicami v Cottbuse a najmä Bautzene, kde si odpykávali tresty politickí previnilci.

Hneď po zjednotení deklarovala nemecká vláda záujem zachovať túto menšinu. Lužickí Srbi majú zastúpenie v Európskom parlamente, v snemovniach oboch spolkových krajín aj na komunálnej úrovni, v Brandenburgu pôsobí Rada pre lužickosrbské záležitosti. K rozhlasovému vysielaniu pribudla televízia, vďaka satelitu či internetu môžeme magazíny v lužickej srbčine na staniciach MDR a RBB sledovať aj my.

Vzhľadom na svoju autochtónnosť Lužickí Srbi nepovažujú seba samých za národnostnú menšinu. Pri pohľade na dvojazyčné tabule poskočí síce srdce každému expertovi z Európskej únie, jednako asimilačné, ponemčovacie tendencie pretrvávajú v subtílnejšej podobe. Ignorujú sa špecifické problémy menšiny bez materskej krajiny, skadiaľ by sa dočkali aspoň morálnej podpory.

Malý národ, nútený používať aj v úradnom styku štátny jazyk, je zvlášť vystavený asimilácii. Napriek zdanlivej veľkorysosti, akou je existencia profesionálneho folklórneho súboru či divadla v Budišíne, v Nemecku jediného, kde sa hrá dvojazyčne, sa lužická srbčina dá v bežnom živote uplatniť iba obmedzene. Administratívna jednota sa nedosiahla, v dôsledku územnej reformy sa Lužickí Srbi skoro všade ocitli v menšine. Okliešťujú sa subvencie, krátia sa financie, zatvárajú sa školy – nie z nepravosti, a pre nedostatok žiakov, protesty sú zvyčajne márne. Na svoje problémy upozorňujú občas nezvyčajným spôsobom: petíciou sa obrátili na predošlého pápeža, vlani usporiadali v Berlíne protestný pochod, sčasti v krojoch.

Dve elektrárne na hnedé uhlie spôsobili, že v časoch NDR patrili tieto končiny k najviac zamoreným územiám v Európe. Po ich odstavení Lužicu síce trápi nezamestnanosť, ale krajina sa zotavuje. Vracajú sa sem bociany, obrovské vybagrované jamy sa naplňajú vodou. Riedko osídlenú krajinu i dnes ešte preorávajú oceľové opachy a hľadajú to, „čo schoval čert“, ako sa spieva v jednej piesni, prekliatie menom hnedé uhlie. Kultúra a umenie profitujú z hospodárskej prosperity, ibaže mladí odchádzajú za prácou, a tá sa najskôr nájde na západe krajiny.

Pravdaže, spolu s jazykom sa stráca i etnická identita. V pluralistickej demokracii ju síce môžu jej nositelia voľne rozvíjať, ibaže v konkurencii s atraktívnejšími lákadlami je ohrozená viac ako kedykoľvek predtým.

Relatívne najpevnejšie sa udržiava prostredníctvom folklóru. V sivej a fádnej NDR poskytoval vďaka osvieženie pre oko kroj, ktorým Lužičanky dávali najavo svoj pôvod. Staršie ženy, azda posledná generácia, ho nosia denne, no

najmä do kostola, dievčatá a mladé ženy aspoň na slávnosti a procesie. Kroje sa odlišujú podľa vierovyznania, šijú sa zo súkna, kvalitnej vlnenej látky a hodvábu v tmavých farbách, slávnostný kroj, bohato vyšívajú, hýri farbami.

Najmä na Veľkú noc Lužičania dôsledne zachovávajú zvyky. V nedeľu sa vyše tisíce mužov v dlhých sakách a cylindroch (v posledných rokoch sa medzi nimi nájde i dievča) vyberie na vyzdobených koňoch v deviatich procesiách od svojho kostola do sídla farnosti, aby so zástavami, krížom a soškou Krista na čele, spevom a modlitbami zvestovali, že Kristus vstal z mŕtvych. Prvá písomná zmienka o tomto zvyku pochádza z r. 1490.

U detí sa teší obľube vtáčia svadba 25. januára. V predvečer sviatku postavlia na okennú dosku alebo pred dvere taniere a druhého rána na nich nájdu vtáčky z cesta a cukru, poďakovanie, že sa v zime starali o operencov. Toho dňa prechádza dedinou krojovaný svadobný sprievod detí v predškolskom veku a mladších žiakov.

Na Valpurginu noc 30. apríla upaľujú bosorky, stavajú i zhadzujú sa máje, ľudové a kostolné zbory už vyše sto rokov udržiavajú tradíciu zborového spevu. V Crostwitz sa od r. 1995 koná folklórny festival so zahraničnou účasťou. Pri slávnostných príležitostiach veje popri nemeckej zástave a zástave spolkovej krajiny aj ich modro-červeno-biela.

Špecifická úloha zasadzovať sa za zachovanie etnickej identity pripadla spisovateľovi. „Podľa lužickej tradície má literatúra za úlohu udržiavať v národe živé povedomie seba samého,“ konštatuje Kito Lorenc, dnes jeden z jej najvýznamnejších predstaviteľov. „Táto idea sa zrodila z tisícročnej duchovnej poroby najnešťastnejšieho zo slovanských zvyškov v Nemecku, o ktorých Herder vo svojich Úvahách o filozofii histórie ľudstva napísal, že sa ich osud podobá tomu, čo urobili Španieli z Peruáncov,“ totiž Indiánov.

Ani lužickosrbská literatúra neodolala tlaku socialistického realizmu. Tohto bremena sa aspoň v jeho hrubozrnnej podobe začala zbavovať až v 60. rokoch, najskôr v lyrike. Zvrat spôsobil Kito Lorenc (1938, v slovenčine vyšiel výber z lyriky) debutom *Nowe časy, nowe kwasy* (Nové časy, nové svadby, 1961). R. 1967 mu vyšla vôbec prvá dvojjazyčná zbierka v lužickosrbskej povojnovej literatúre *Struga. Wobrazy našeje krajiny. Bilder einer Landschaft* (Obrazy nášho kraja).

Generácia, ktorá teraz vstupuje do literatúry, si uvedomuje nevyhnutnosť tvorivo sa konfrontovať v európskych súradniciach. Na začiatku 70. rokov sa mení pomer k tradícii, oneskorene, o to intenzívnejšie sa recipuje lyrika Jurija Chěžku (1917-1944), jedného z najväčších domácich modernistov. Zvyšuje sa záujem o slovanské literatúry, prekladá sa napríklad česká a slovenská literatúra pre deti a mládež.

V próze zásadne utváral charakter lužickosrbskej literatúry Jurij Brězan (1916-2006). Písal po lužickosrbsky i po nemecky, jeho autobiografická trilógia z rokov 1958-1964 (šťasti preložená do slovenčiny), román o Krabatovi (1976, takisto preložený do slovenčiny), moderná variácia na legendárnu postavu

lužickosrbskej ľudovej slovesnosti, majú miesto v oboch literárnych kontextoch.

Vďaka politickému obratu, ku ktorému došlo r. 1989, sa zmenili aj vonkajšie podmienky pre literatúru. Definitívne sa rozlúčila so vzormi platnými po desaťročia. Dvojdomí autori suverénne ovládajú lužickú srbčinu i nemčinu, žijú a tvoria v obidvoch kultúrach: Jurij Koch (1936, po slovensky vyšiel jeho román *Návrat snov*), Kito Lorenc (1938,), Benedikt Dyrlich (1950). Roža Domašcyna (1951) vytvára z oboch jazykov akoby tretí, najmä jej expresívna erotická lyrika odкрýva priestory v domácej literatúre dlho tabuizované. Poetka Marja Krawcec (1948) publikuje výlučne vo svojej materinčine, vytvára vlastný, nezameniteľný jazyk. Požiadavku jednoduchosti a zrozumiteľnosti programovo ignoruje Angela Stachowa (1948) vo svojej experimentálnej próze.

Aj v 90. rokoch určoval ešte podobu prózy nestor J. Brězan, ktorý r. 1994 vydal druhý román o Krabatovi. Ak bola témou prvého premena sveta na humánnejší, v druhom ide o jeho uchovanie pred ekologickou katastrofou. Prekračuje šablóny socialistickej literatúry, do rozprávania kreatívne integroval mytológiu. Inovačné tendencie badať i v dramatickej tvorbe. R. 1995 uviedli monumentálnu drámu K. Lorenca *Die wendische Schifffahrt* (Venédská plavba) s podtitulom *lužická hra v nemčine*. Keďže podľa autora si tradíciu treba osvojovať aktívne, odmietol vydať hru aj po lužickosrbsky.

Slovensko oddeľuje od Lužice Poľsko a Čechy, na rozdiel povedzme od Japoncov by sme sa s Lužičanmi ani nemohli dorozumievať pomocou spoločného slovníka (japonsko-lužický vyšiel v štvrtisícovom náklade). Napriek tomu nás s najmenším slovanským národom spája viac, ako sa nazdávame: príbuzný jazyk aj historická skúsenosť, v našom prípade život v mnohonárodnostnej monarchii. Podľa sprievodkyne v Lužickom múzeu v Budišine práve slovenčina je pre nich jazyk relatívne najzrozumiteľnejší. Možno nie náhodou patrí do ich piesňového repertoáru aj náš Boleráz, boleráz. Akurát spevníky ho uvádzajú ako „česki hlós“.

Slovensko-lužické vzťahy mali napriek tomu skôr kultúrno-politický charakter. Prvé správy k nám odtiaľ priniesli exulanti, ktorí sa tu uchýlili pred náboženským prenasledovaním. Až koncom 16. storočia zavialo do Horného Uhorska Jana Boka, rodáka z dolnolužického Větošova, aby pod básnickým menom Johannes Bocatius (1569-1621) vstúpil do našich dejín. Rektor mestskej školy v Prešove, neskôr v Košiciach, kde ho zvolili za mestského sudcu a richtára zohral významnú úlohu ako diplomat v službách vodcov protihabsburských povstaní. Donútený okolnosťami nielen taktizoval a uzatváral kompromisy, ale kedy-tedy prejavil aj morálnu labilitu.

V jeho rodisku Větošove, dnešnom Vetschau, kde prišiel v rodine kupca na svet, sa v septembri 1999 konalo sympóziu, ktoré zorganizoval Förderverein Wendische Kirche. Z rozličných uhlov sa na ňom osvetlil jeho pohnutý život, rozsiahle literárne dielo (41 titulov) i zástoj v politickom živote. Odbornú záštitu prevzal inštitút slavistiky na Univerzite Potsdam, ktorého riaditeľ Peter Kosta

zhodnotil Bocatiovo latinské dielo. Bocatiovej nemeckej lyrike venovala pozornosť sorabistka Madlena Norbergová, inak aj moderátorka podujatia, výsledky svojho biografického bádania prezentovala Doris Teichmannová z Berlína. Tri príspevky sa týkali jazykových a historických pomerov v dolnej Lužici za Bocatiových čias: Dolná Lužica v 16. a 17. storočí (P. Kunze, Budišín), Reformácia a Dolnolužičania (H. J. Beeskow, Berlín), Zaniknuté znaky lužickej srbčiny vo Větošove (H. Fasske, Budišín). Historický obraz pomerov v hornom Uhorsku na 16. a 17. storočia podal Ľ. Petraško (Prešov), slovenského prezidenta R. Schustera zastupoval riaditeľ mestského archívu v Košiciach J. Kirst.

Na múre kostola, inak jedinečnej stavebnej pamiatky – dve lode sa delia o spoločnú vežu – odhalili významnému rodákovi v rámci nejubilejnej pripomienky pamätnú tabuľu. Vnútri sa konala nemecko-lužická evanjelická bohoslužba a na koncerte odznali rekonštruované skladby s Bocatiovými textami.

Od polovice 20. storočia vie každý Lužický Srb po nemecky. Aby si zachoval i jazyk a etnické povedomie, tomu slúži projekt Witaj podľa bretónskeho vzoru, podľa neho sa s dvojjazyčnou výchovou začína už v materskej škôlke. Vďaka tomu ožíva dnes lužická srbčina i tam, kde ju dlho nebolo počuť - ktovie, azda dôvod na aspoň opatrný optimizmus.

Summary

Wends, the smallest (western) Slavonic nation, survived as the only Slavonic nation on the territory of Germany. The result of historic development is that their language exists in two variations as upper and lower Wend language. Their centres are Bautzen and Cottbus in the federal counties of Sachsen and Brandenburg. For hundreds of years they were exposed to persecution, the last one was during the era of national socialism. They could not avoid assimilation even in time of the German Democratic Republic, they were limited only to cultural development. The mining of brown coal on the territory of Lužice caused the elimination of compact Wend population. The most significant character in Wend-Slovak relations is the humanist poet Johannes Bocatius (Jan Bok, 1569-1621), born in lower-wend Vetschau, municipal judge and mayor in Košice, and ambassador in the services of the leaders of the Anti-Habsburg uprisings.

Použitá literatúra

Literarna čítanka 11./12. lětnik – 1.džěl (Literárna čítanka pre 11. a 12. ročník, 1. diel). Zost. Dr. Christiana Piniekowa a Jurij Krawža. Budišín : Ludowe nakladnistwo Domowina , 1991.

Kleine Information zu den Sorben/Wenden in Deutschland. (Krátka informácia o horných a dolných Lužických Srboch v Nemecku).

- Bautzen : Sorbische Kulturinformation, 1994.
- KUNZE, Peter. *Kurze Geschichte der Sorben – ein kulturhistorischer Überblick in 10 Kapiteln*. (Krátke dejiny lužických Srbov – kultúrohistorický prehľad v desiatich kapitolách). Domowina-Verlag, 1997.
- Postupimske pšinoski k sorabistice -Reflexionen zur sorbischen/wendischen Sprache, Kultur und Literatur*. (Postupimské príspevky k sorabistike – reflexie o hornej a dolnej lužickej srbčine, kultúre a literatúre). Zost. Madlena Norbergowa a Peter Kosta. Potsdam : Universität Potsdam, 2003.
- BJEŇŠ, Handrij. *Chronika serbskich stawiznow* (Kronika lužickosrbských dejín). Budyšin : Ludowe nakladnistwo Domowina , 2007.

Ján Bocatius a vydávanie jeho diel

Doc. PhDr. Gabriela Žibritová, PhD.

Bratislava

Úvod

Keď sa človek dostane do kontaktu s básnickým i prozaickým dielom Jána Bocatia, zákonite nadobudne dojem, že autor bol vlastníkom akéhosi rohu hojnosti, z ktorého plným priehrštím sypal svoje básne, charakteristiky, epigramy, gratulácie i nekrológy, listy, poznámky, márnотratne tak rozdávajúc plody svojho génia.

J. Bocatius bol Lužičan, narodil sa r. 1568, dostal sa do Uhorska a väčšinu svojho tvorivého života prežil v Prešove a Košiciach. Poznal aj iné časti Slovenska, čo dokumentuje i jeho literárna tvorba. Bol však Európan – študoval v Nemecku, poznal Európu, cestoval. Poznal tlačiarenskú prax dobovej západnej Európy, včas bol európsky poučený o tom, aké dôležité je pre autora publikovať svoje diela. Kníhtlačiarstvo sa v jeho dobe na území Slovenska udomáčňovalo veľmi pomaly, jeho zvláštnosťou bolo, že sa etablovalo najmä na východnom Slovensku. Tým vznikla pre Bocatia výnimočná šanca na publikovanie, často hneď po napísaní niektorého diela.

Podľa našich doterajších poznatkov väčšina jeho literárnych diel vyšla práve v Bardejove a Košiciach. Štúdia sa zaoberá predovšetkým otázkami vydávania a tlače Bocatiových prác v uvedených mestách. (1)

Tlačiari Bocatiových diel

Bardejov

J. Bocatius vydal 27 samostatne vytlačených diel, o 17 prácach vieme zo sekundárnych prameňov, časť jeho prác zostala v rukopisoch (Bocatius, 1990), nové výskumy odкрývajú ďalšie, najmä drobné tlače s Bocatiovým autorstvom. Okrem samostatne vytlačených prác veľa Bocatiových básní, gratulácií, epigramov vyšlo ako súčasť vydaných prác iných autorov. (2)

Svoje prvé dielo *Celadon...* (Čaplovič, 1972, zázn. 54, Régi magyarországi nyomtatványok – v ďalšej časti ako RMNY, 1971, zázn. 739) vydal J. Bocatius r. 1594 v Bardejove. Vyšlo bez uvedenia roku vydania i tlačiara. Roku 1594 sa oženil s dcérou Johana Belsia Alžbetou a tento fakt uvedený na titulnom liste štvorstranovej tlače slúži i na datovanie vydania. V roku vydania v Bardejove pôsobil iba Dávid Gutgesel a tak niet prečo pochybovať o tlačiari. Na preplnenom titulnom liste tlače sú početné venovania...dedicata et scripta a Ioanne Bocatío... a autor takto začína sériu venovaní nachádzajúcich sa vo všetkých jeho dielach. Do roku 1599 z Bocatiových 10 kníh iba 2 vyšli vo Wittenbergu, ostatné v Bardejove. V Bardejove využíval obe tlačiarne, najskôr Gutgeselovu, neskôr i Klösovu, niekedy nie je tlačiareň uvedená vôbec.

Vydania Bocatiových diel do konca 16. storočia sú rozsahom veľmi rozmanité, niekedy iba niekoľkostranové. Ale 6 – stranová *Ungaria gratulans...* (Čaplovič, 1972, záz. 55, RMNY, 1971, záz. 758), kde je na titulnom liste uvedené *Carmen heroicum a Ioanne Bocatío...* oslavujúca arciknieža Maximiliána pri príležitosti jeho prešovskej návštevy a roku 1595 vytlačená *Gutgeselom mala za následok, že v Siracides...* vytlačených vo Wittenbergu o rok neskôr už Bocatius podpisuje úvod ako *Poeta Laureatus*, ale aj ako *Magister*. Titul mu bol udelený práve vďaka oslavovanému Maximiliánovi. Zdá sa, že odmeňovanie básnikov oslavujúcich mocných tohto sveta titulmi laureátov má u nás oveľa dlhšiu tradíciu, než by sme si mysleli. Bocatiovi slúži ku cti, že po rokoch hrdenia sa týmto titulom, keď ho pripájal k svojmu menu pri všetkých príležitostiach, v druhej polovici života ho prestal celkom používať. V každej vytlačenej knihe je uvedené i jeho postavenie v čase vydania, jeho životná púť sa dá priamo sledovať až po skromné ...*Joannes Bocatius, Poeta und Historicus des Bethlen Gabors...* v tlači z roku 1620 (Régi Magyar Könyvtár, 1991, záz. 6085).

Vyvrcholením prvej etapy Bocatiovej literárnej a vydavateľskej aktivity boli *Hungaridos...* vytlačené r. 1599 J. Klösom v Bardejove (Čaplovič, 1972, záz. 87, RMNY, 1971, záz. 846). *Hungaridos...* sú akýmsi „súborným“ dielom J. Bocatia. Majú viac ako 500 strán a sú aj najrozsiahlejším vydaním Bocatiovho diela.

V akom náklade *Hungaridos...* (Bocatius, 1599) vyšli, nevieme. Mnohé Bocatiove diela sa zachovali veľmi medzerovito, niektoré sa nezachovali vôbec. Pri starých tlačiach je ťažké predpokladať priamu úmeru medzi výškou nákladu a počtom doteraz zachovaných exemplárov. Z *Hungaridos...* (Bocatius, 1599) evidujú bibliografie a katalógy najviac zachovaných exemplárov, práve z *Hungaridos...* vychádzajú literárni historici píšuci o Bocatiovi. Možno predpokladať, že *Hungaridos...* (Bocatius, 1599) vyšli vo vyššom náklade a to im aj zabezpečilo dlhšiu a väčšiu životnosť. (3)

Bardejov – Košice

Nevieme presnejšie popísať, ako prebiehala spolupráca básnika s tlačiarom. J. Bocatius sa roku 1599, keď vyšli *Hungaridos...*, presťahoval z Prešova do Košíc. V Košiciach pracovala Fischerova tlačiareň až od roku 1610, takže jeho diela naďalej tlačil J. Klös v Bardejove.

Treba brať do úvahy komunikačné možnosti prelomu 16. a 17. storočia a pozeráť sa triezvo na možnosti častého kontaktu básnika a tlačiaru. S najväčšou pravdepodobnosťou to bol tlačiar, v tomto prípade J. Klös, ktorý rozhodol o úprave textu v tlači, aj o typografickej realizácii. Od roku 1610, keď býval v Košiciach a pracovali pre neho košickí tlačiaru.

Prvá šťastná a plodná etapa Bocatiovho života skončila roku 1606, keď ho uväznili z politických dôvodov a až roku 1610 sa mu podarilo z väzenia v Prahe ujsť. Vo vydávaní jeho diel vznikla veľká medzera.

Po návrate z väzenia roku 1611 košický J. Fischer vytlačil *Solatium conjugale, id est ein tröstliches Sendschreiben... Per Ioan. Bocatium. Jetzo zum ersten in Druck verfertiget*. Kompletná tlač bola dlho neznáma, roku 1995 ju objavili v knižnici evanjelického zboru v Miškolci. (Bližšie Szelestey, 1995, s. 427 – 431), autor neuvádza oficiálny názov knižnice). (4) Dielo obsahuje autorove úvahy a texty náboženských piesní, ktoré zložil zrejme vo väzení. Bocatiové diela sú takmer vždy v latinčine, táto tlač je výnimočne v nemčine.

Ale podstatné je, že autorkou úvodu a zrejme aj vydavateľkou je Elisabetha Bociatiusin. Predhovor datovaný v Košiciach 5. júna 1611 je podpísaný takouto formou mena. Venuje sa v ňom čiastočne útrapám pražského väzenia, ale má aj istý feministický podtón. Roku 1611 nebolo na území Slovenska veľa žien, ktoré by sa boli angažovali vo vydavateľskej činnosti. Nemožno sa čudovať, že Bociatius venoval svojej Elisabeth krásne verše, nazývajúc ju okrem iného Penelopou, mein Schatz.

Dlho bolo známe iba torzo tohto diela bez titulného listu – v súčasnosti uložené v Knižnici Maďarskej akadémie vied v Budapešti (5) – a tento fakt bol zdrojom mnohých literárnohistorických a bibliografických problémov, ktoré sa nájdením úplného exemplára posunuli do inej roviny (pozri pozn. 4).

Roku 1612 sa Bociatius vrátil k bardejovskému J. Klösovi a dal u neho vytlačiť asi najpôvabnejšie typografické dielo I. polovice 17. storočia z územia Slovenska, 38 – stranové *Hexasticha votiva* (Bociatius, 1612). (6) Obsahuje verše venované osobnostiam vtedajšieho Uhorska, najmä Slovenska, akési medailónky. Niektoré sú ilustrované obrázkom zvieraťa, tento má korešpondovať s vlastnosťami osoby, ktorá je predmetom veršov. F. Csonka (1985, s. 227 – 228) zdôrazňuje, že Bociatius v *Hexasticha votiva*... venoval verše tým pánom, mešťanom, cirkevným činiteľom, vyslancom, podporovateľom, ktorí finančne alebo potravou pomohli jemu a jeho manželke, ďalej vyzdvihuje tých, ktorí mu priamo pomohli ujsť z väzenia. Je to rozhodne veľmi zaujímavý a básnika hodný spôsob prejavovania vďaky.

Oratio Dominica Polyglottos.... (Košice 1614) je jednoduchá, osemstranová tlač so samostatným titulným listom, ktorej obsahom je otčenáš v 25 jazykoch: Hebraice, Syriace vel Chaldiaice, Arabice....Illyrice vel Croatiaice, Bohemice, Polonice, Vandalice, Livanice. (Podrobný popis poznámka 7) Okrem toho tlač obsahuje úvodnú dedikáciu a záverečný verš.

Tlač nebola v odborných prácach doteraz celkom neznáma, avšak autori opakovali niekoľko preberaných údajov. Dôvodom bola i nedostupnosť tlače na Slovensku. (8)

Autor

Tlač je anonymná, nie je na nej uvedený žiadny autor. Ako sa dozvedáme z latinskej dedikácie, tvorcom tlače – nemôžeme použiť termín autor - je Melchior Bociatius, syn básnika Jána Bocatia a venuje ju svojmu nevlastnému mladšiemu bratovi Melchiorovi-Reinerovi. V dedikácii sa obracia na mladšieho

brata a píše: “Otec mi prikázal, aby som Ti túto 25-jazyčnú myšlienku (Ideam) slávnostne venoval, aby sme dostali chuť už v tomto detskom veku, prípadne aj s inými, ktorí v tom nachádzajú záľubu, učiť sa rôzne jazyky a pre nás najužitočnejšie (predovšetkým latinsky, nemecky, maďarsky a Sclavonicam), ktoré sú tu používané, aby sme si ich obľúbili a naučili sa ich.”

Melchior Bocatius sa narodil 7. januára 1602 (Bocatius, 1990, s. 17), v čase tvorby textu mal iba 12 rokov a je malá pravdepodobnosť, že je jediným tvorcom textu. Jeho brat, ktorému je tlač venovaná, mal iba dva roky. Uvedené popisy považujem za potrebné uviesť kvôli vysvetleniu dôvodov vzniku tlače.

V roku 1614, kedy tlač vyšla, bol básnik Ján Bocatius v Košiciach sudcom i rektorom a na prvý pohľad nie je na tlači nijako zainteresovaný. Dedikácia podpísaná Melchiorom Bociom je jediným zdrojom, z ktorého sa dozvedáme o dôvodoch vytvorenia textu. Okrem vecného vymenovania dôvodov vzniku textu dedikácia obsahuje aj takrečeno lyrické pasáže, keď Melchior píše, „...nech nás pán dlho zachová pre našich rodičov a ich pre nás“ a na záver želá bratovi, aby žil šťastne a stal sa z neho veľký človek. Je podpísaná „v otcovskom dome 25. februára 1614“, v závere Melchior píše bratovi, ako veľmi ho má rád. Tieto „rodinné“ detaily dokumentujú nepochybnú kooperáciu pri tvorbe textu.

Obsah

Obsahom tlače je otčenáš v uvedených jazykoch, vždy ide o niekoľko riadkový text. Bol to asi najuniverzálnejší text, hádam aj najjednoduchšie dostupný. V súvislosti s ním nevyvstal problém autorského práva, ktoré v dobe vzniku textu ešte ani nebolo kodifikované. Autori zaoberajúci sa tlačou (bližšie Žibritová, 2008) uvažovali o tom, že Melchior mohol pracovať na základe tlačí, ktoré mal v dispozícii v otcovej knižnici. Pohybujeme sa v rovine predpokladov, bližšie správy o Bociových knihách máme z roku 1606 a zmienime sa o nich neskôr. Presnejšie zdroje a spôsoby Melchiorovej excerpcie sa nedajú určiť.

Jazyk

Použité jazyky sú zaujímavé z rôznych dôvodov. Jednu skupinu tvoria exotické jazyky, texty v nich sú publikované na území Slovenska po prvýkrát a pri mnohých jazykoch možno uplynuli aj storočia, kým sa nejaký text v takomto jazyku nanovo publikoval.

Všimneme si zvlášť jazyky používané na našom území. Ako sme už uviedli vyššie, Melchior Bocatius v úvode píše o Latinam imprimis, Germanicam, Hungaricam et Sclavonicam. Zo slovanských jazykov je otčenáš vytlačený v chorvátčine češtine, poľštine a v jazyku, ktorý je nazvaný vandalice. Je to tiež slovanský jazyk, dokonca miestami veľmi evokuje podobnosť s textom v slovenčine „...twoia wola se stani jako na Nebo i tu na zemi....“ – citujem z otčenáša vo vandalice. Podľa odborného posúdenia je tento text v lužickej srbčine. (9) Zaradenie otčenáša v tomto jazyku je veľmi pravdepodobne

podmienené lužickým pôvodom Jána Bocatia. Zrejme po prvý krát vyšla tlač v lužickej srbčine na našom území.

V češtine je to klasický text, ktorý poznáme Otce náš jenž jsi w nebesých...Ďalším slovanským jazykom je poľština. Sú to zaujímavé údaje, podľa ktorých sa v roku 1614 ako samozrejmé chápalo používanie slovanského jazyka, resp. jazykov.

Nateraz sa jazykovým a pravopisným rozborom segmentu textu zaoberal iba I. Gál (1959, s. 151), ktorý skonštatoval pri analýze anglického textu, že jeho tvorca, kopírovateľ textu nemal ani základné znalosti a uvádza konkrétne chyby, ktoré sa v texte vyskytujú. Fakt, že po prvýkrát vyšiel anglický text v Uhorsku už roku 1614, však považuje za pozoruhodný.

Tlač

Oratio Dominica Polyglottos...vyšlo tlačou roku 1614 v košickej tlačiarni Jána Fischera. Nepoznáme odpoveď, prečo dal Ján Bocatius takúto „hračku“ svojho syna aj vytlačiť.

Vytlačenie textu vo vyššie uvedených jazykoch bol z tlačiarskeho aspektu zložitý problém, na ich vytlačenie by bolo bývalo potrebné exkluzívne kníhtlačiarske vybavenie. Fischerova tlačiareň nepatrila k mimoriadne kvalitne vybaveným tlačiarniam a mimoriadne kvalitné neboli ani jej typografické produkty. Aj v Oratio je namiesto Litvanice nad textom modlitby veľkými písmenami vytlačené Livanice. Úlohy vytlačiť Oratio... sa zhostila bez väčších rozpakov. Celú tlač vytlačili z 2 verzií písma – antikvou texty vo všemožných jazykoch a gotickým písmom texty v poľštine, češtine a vandalice, ďalej nemecky, islandsky a flandersky. vytlačenie Nemáme k dispozícii žiadny údaj, v akom počte tlač vyšla.

Deväť riadkov *českého textu otčenáša* – nad textom je označenie BOHEMICE - je významnou pamiatkou aj z aspektu tlačiarskej činnosti na území Slovenska. Prvý text v češtine vytlačili na území Slovenska v Bardejove roku 1581. Druhú tlač, katechizmus z roku 1612, podľa nových výskumov netlačili na území Slovenska. Český text otčenáša je tak druhou tlačou, ktorá vyšla na území Slovenska v češtine. O používaní, charaktere a význame češtiny, jej vzťahu k slovenčine i používania Slováckmi v tomto období na území Slovenska existuje bohatá odborná literatúra, o ktorej sa nebudem zmieňovať.

Súhrnne možno o Oratio... konštatovať, že je výsledkom veľmi zaujímavého spôsobu učenia i ušľachtilej zábavy. Oratio...možno malo byť povzbudením pre Bocatiovho 12 - ročného syna, bola to akoby hra, prirodzená cesta k znalosti jazykov.

Napriek obsahu ide o pedagogický text, zrejme ho používali na výukové účely i v širšom kolektívne, to mohol byť i jeden z dôvodov vytlačenia. Na poslednom liste tlače conrector G. K. Sepsinus latinským veršom povzbudzuje svojich žiakov. Aj tieto verše dokazujú, že text vznikol pre potreby žiakov.

Tlač vznikla v *multikultúrnom a mnohojazykovom prostredí dobových Košíc*. Rodina básnika Jána Bocatia, nepochybne veľmi vzdelaného a európsky rozhl'adeného, žila intenzívnym intelektuálnym životom. Básnik je obdivuhodný, ako sám ovládajúci mnoho jazykov, viedol i svoje deti k ich poznávaniu. Jeho snaha podčiarkuje fakt, že znalosti jazykov boli v dobovej spoločnosti nevyhnutné. Je i autentickým dobovým svedectvom o používaní slovanských jazykov.

Nakoľko jeho synovia využili nadobudnuté vedomosti, nevedno. S menom Melchiora Bocatia sme sa v biobibliografických ani bibliografických prácach nestretli, bohužiaľ, dejiny o Melchiorovi Bocatiovi už mlčia.

Tlač Qui quae vult, dicit, quae non vult, audiet..1613

J. Fischer bol síce Bocatiovým tlačiarom až do roku 1614, ale spolupráca nebola asi celkom idylická. Roku 1613 vyšiel anonymný spis brutálne utočiaci na Bocatia: *Qui quae vult, dicit, quae non vult, audiet* (RMNY, 1983, záz. 1035a). Predpokladaným autorom bol niekto z okruhu Petra Pázmáňa. Tlač vyšla anonymne, no typografický rozbor urobený v súčasnosti ukázal, že je to košická tlač, jediný tlačiar bol v tom čase J. Fischer. Tlačiar urobil všetko, aby nebol identifikovateľný. Veľmi skromný titulný list tlače obsahuje len názov, obrazne povedané pôsobí dojemom, ako by ho bolo tlačilo dieťa. „Spoločnosť“ robí Bocatiovi Peter Alvinci, – Alvinczi hereticus, blatero, Bocatius idem... Alvinczi Stygius lupus est, Bocatius idem. F. Csonka (1985, s. 221) upozorňuje, že útok bol namierený predovšetkým proti Bocatiovi. Či vedel Bocatius, kto je tlačiarom nevedno, ale jediný zachovaný exemplár tlače v OSzK v Budapešti (10) bol zrejme Bocatiov, pretože na poslednej strane sú jeho vlastnoručné poznámky pod nadpisom *Ad huius Pasquilli autorem...* i s jeho podpisom. Ján Fischer tlačil pre Bocatia ešte i r. 1614, po ňom ďalší tlačiar pôsobiaci v Košiciach, J. Festus a M. Moller. Keď bol historikom Gábora Betlena, roku 1620 vyšla v Levoči 8-stranová tlač *Mercurius vel prodromus...* (Čaplovič, 1984, dodatky, záz. č. 753a, RMNY, 1983, záz. 1227) obsahujúca Betlenovo nariadenie rôznym zložkám spoločnosti, aby zapožičali tlačené i rukopisné dokumenty J. Bocatiovi. Tlač v druhej časti obsahuje Bocatieve básne

Verše J. Bocatia venované východoslovenským tlačiarom

J. Bocatius časť svojej tvorby venoval rôznym osobnostiam a veršami poctil aj svojich tlačiarov. Bardejovský D. Gutgesel bol jeho prvým tlačiarom, Bocatius mohol mať so svojim tlačiarom tesný kontakt, báseň však nevenoval tlačiarovi, ale jeho synovi. Publikovaná je vo 4. časti *Hungaridos...* (Bocatius, 1599, s. 387 – 388) v podkapitole *Provincia scholastica*. Básnik v nej upozorňuje Gutgeselovho syna na ťažkosti učiteľského povolania, na ktoré sa tento zrejme chystal. Je pozoruhodné, že Bocatius, v čase vzniku básne prešovský rektor, píše: *Hovorím skúsene: omnoho ťažšie je vládnuť nad úbohými žiakmi, ako v mlyne a vo väzení....*

Avšak ešte pozoruhodnejšia je trpká veta z tejto dlhej básne:
Nie je to predsa prvýkrát, keď si všetko urobil ako otrok
a tvojim knihám sa nedostala žiadna vd'ačnosť. (11) (Preložila M. Poriezová).
Vyššie uvedené riadky vyznievajú zvlášť, pretože podľa dovtedy vydaných kníh, titulu laureáta i miesta rektora pôsobí Bocatiov život v tejto etape veľmi úspešne.

Už sme uviedli vyššie, že J. Bocatius postupne prešiel v Bardejove ku Klösovi ako tlačiarovi svojich diel. Ich spolupráca bola dlhoročná. Je samozrejmé, že medzi „zveršovanými“ je aj Klös a Bocatius mu v Hexasticha votiva ... (Bardejov, 1612) venoval nasledovné verše:

Ó Klös, šťastný tlačiar mojich novoročných (vinšov),
nech mi je dovolené, aby som preklínal ukrutnosť tvojej choroby (podagry).
Ihneď odíď od tohto muža, zlá Beštia,
kde ležíš, choď na iné nohy (končatiny),
totiž Klösa zároveň chce bardejovská zbožnosť zdravého,
Ty, Pane, tiež chci. (Preložila M. Poriezová).

V Hexasticha votiva... sú mnohé básne venované jednotlivým osobnostiam ilustrované medailónikmi zvierat. J. Klösovi sa už obrázok asi neušiel alebo nemal ilustrovateľné vlastnosti? Možno škoda, že sa Bocatius nezaoberá v básni nejakou Klösovou duchovnejšou stránkou, no iste aj to prispieva k obrazu tlačiara. (12)

Aj košickému tlačiarovi Jánovi Fischerovi venoval báseň v 16-stranovej Militia vel Ordo Sancti Ioannis, vydanej bez uvedenia tlačiara, ale vytlačenú zrejme Fischerom roku 1612 (Čaplovič, 1972, tlač nepozná, RMNY, 1983, záz. 1033). Jediný exemplár tlače je zachovaný v Herzog August Bibliothek vo Wolfenbütteli.

Skúsenému (odborníkovi) a pracovitému mužovi (tak oslovuje Fischera)
Sú dve veci Fischer, ktoré Ti želám z najhlbšieho srdca,
aby si bol zdravý a mal veľa peňazí,
toto i ono dal by som Ti, ak by som mal tú moc.
Pán nás všetkých vytvoril pre svoju záľubu.
Nie je bez nádeje dôvery, čokoľvek pán prijal,
Sotva, ale nie sľúbenými nádejami vykonáva človek. (Preložila M. Poriezová).
Pozoruhodné je, že tlač je veľmi neporiadna, ešte aj v názve Cossov je chyba a Fischera nectí.

Nenašli sme žiadnu stopu, že by Bocatius bol venoval verše aj neskorším košickým tlačiarom svojich diel. Pravdepodobne vzťah medzi ním a jeho neskoršími košickými tlačiarimi už nebol taký priateľský a intenzívny.

Život ešte nie, ale Bocatiove šťastné a úspešné roky sa už chýlili ku koncu. Roku 1618 definitívne odišiel zo školských služieb a r. 1621 sa dielom Historica parasceve, ktoré napísal v službách Gabriela Betlena jeho dielo definitívne uzavrelo.

Vydavatelía a mecéni

Bocatiovo dielo je mimoriadne rozsiahle a je aj mimoriadne zaľudnené. Patril k vydávaným autorom. Fakt, že žil na východnom Slovensku a v blízkosti tlačiarov by pravdepodobne nebol stačil na tlačenie jeho kníh. J. Bocatius napísal iba málo veršov, ktoré by neboli dedikované, podobne nevydal hádam ani jednu tlač, ktorá by nebola dedikovaná. Venovania sú rôzne – od venovania priateľom - Meo Ioanni Balogo (Bocatius, 1599, s. 136) až po venovania s uvádzaním titulov, poďakovaní, oslavnej nabubrelosti. Medzi množstvom osobností uvedených v dedikáciách má hlavné miesto Krištof Darholcz. Šľachtic, sám skromne literárne činný (všetky diela, na ktorých sa podieľal, vyšli v Bardejove, bližšie Kuzmík, 1976, s. 173); je stálicou Bocatiových venovaní. Majú rôznu formu – Ad mecenatem Gen. Egr. Dominum, Christophorum Darholtz de Fyntha, (Bocatius, 1599, s. 131), Mecenati meo Generoso, Egregio, Nobilissimo Domino... (Bocatius, 1599, s. 251). O to je prekvapivejší fakt, že medzi autormi pohrebných veršov vydaných pri príležitosti smrti K. Darholcza Epicedia... a vytlačených u Klösa v Bardejove roku 1602 (Čaplovič, 1972, zázn. 106, RMNY, 1983, zázn. 882) J. Bocatius chýba. K. Darholcz nepodporoval iba Bocatia. Ako šľachtic si to zrejme mohol dovoliť a zvláštnym spôsobom nakoniec vstúpil do literatúry ako mecén, najmä Bocatiov a jeho meno zdobí stránky mnohých literárnych diel.

Mecénmi J. Bocatia boli zrejme i Forgáčovci (Slovenský biografický slovník, 1987, s. 109 – 111). Rôznym členom rodiny dedikoval Bocatius verše, napríklad Michalovi Forgáčovi (Bocatius, 1599, s. 292), ale nezdôrazňuje pri každej príležitosti ich mecénstvo. Mecénovi – tentoraz nemenovanému – venoval v Hungaridos... (Bocatius, 1599, s. 387) aj šesťriadkový verš.

J. Bocatius zrejme prejavoval svojim mecénom a priateľom i pozornosť. J. Klös v Bardejove roku 1598 vytlačil Novus annus. Vota pro felici... 1599, v ktorom sú pozdravné verše k novému roku venované rôznym osobnostiam i východoslovenským mestám, ktoré uvedeným rozoslal (bližšie Čaplovič, 1972, zázn. 75, RMNY, 1971, zázn. 818). Jediný exemplár tlače sa zachoval v Rumunsku. Na reprodukcii titulného listu tlače v RMNY možno vidieť veľmi jednoduché typografické prevedenie na rozdiel od ostatných troch Bocatiových diel vytlačených v tom istom roku v Bardejove. Možno je tlač taká skromná preto, že ju financoval sám Bocatius ?

Možno to nebolo jediné novoročné želanie, pretože vo verši venovanom J. Klösovi, ktorý uvádzame vyššie, píše: Ó, Klös, šťastný tlačiar mojich novoročných vinšov..., ale iné novoročné verše zatiaľ nepoznáme.

Podporovanie mecénmi a mocnými vtedajšieho sveta malo aj iný, nielen finančný aspekt. Hungaridos... (Bocatius, 1599) sú venované Žigmundovi Forgáčovi a Krištofovi Darholczovi, čo je výrazne vytlačené na začiatku úvodu. Hneď v tomto úvode Bocatius píše, aké je v tomto čase nebezpečné niečo vydať, podľa neho to dostatočne vyskúšali tí, ktorí spievajú ódy, básne, alebo niečo hodnotné. Dnes je taká hlúposť široko-dáľeko rovnako u vzdelaných i

nevzdelaných, že tí, ktorí sami nič nemôžu, tí, ktorí snívajú sami o sebe, že sú niečím, závidia iným i svetlo očí, vysmievajú sa im a blednú od závisti. Ďalej vysvetľuje, aké má poézia ťažké podmienky, lebo autori sú obviňovaní, zakazovaní, pritom ale podľa neho (Bocatia) nie je nič úžasnejšieho ako poézia. Obaja mecéni mohli slúžiť aj ako istá ochrana, zaštitenie básnika, pretože Žigmund Forgáč patril k najmocnejším mužom Uhorska tej doby. V tejto súvislosti treba upozorniť i na ďalšieho, zrejme vplyvného muža – šľachtica Krištofa Tieffenbacha, kapitána hornouhorských hradov, (Slovenský biografický slovník, 1994, s. 63 – 64), ktorému Bocatius venoval básne a uverejnil listy, ktoré si vymieňali.

Ako presne fungoval proces podporovania a mecénovania vydávania kníh, nevieme. K poznaniu celkovému mechanizmu by v budúcnosti iste prispelo štúdium archívnych dokumentov, najmä korešpondencie. Z údajov, ktoré nám poskytujú vydané knihy je zrejmé, že na tlačenie kníh i vtedy boli treba peniaze. Ak by sme použili dnešný termín, J. Bocatius prejavoval najmä v prvej etape svojho života, počas svojich plodných a šťastných rokov „manažérske“ schopnosti a bez podceňovania jeho básnického génia možno konštatovať, že i vďaka ním bol jedným z najvydávanejších autorov svojej doby na území Slovenska.

Život s knihami

Ján Bocatius mal univerzitné vzdelanie, bol básnikom, predpokladáme, že bol i čitateľom. Nemáme veľa prameňov na podloženie tohto tvrdenia, predsa sa zachoval zaujímavý dokument využiteľný i v tejto súvislosti. Ján Bocatius sa pridral na stranu Štefana Bočkaia, počas cesty do Nemecka ho 26. februára 1606 zatkli v Nordheime a na príkaz vrchnosti urobili súpis jeho majetku. Bol publikovaný v dvoch podobách – ako súpis celého spísaného majetku (Bocatius, 1992, s. 467 – 481 ... Inventaria), ďalej bol z tohto súpisu publikovaný iba súpis písomností, rytín, kníh (Magyarországi magánkönyvtárak, 1986, s. 78 – 87). Kompletne publikovaný súpis je intímny pohľadom do básnikovho majetku, vstupujeme až do akejsi osobnej intimity, sú spísané peniaze, topánky, šaty, lieky, ale predovšetkým je v tomto súpise majetku zapísaných veľa kníh, rukopisov a rytín. Z vlastných kníh mal Bocatius so sebou exempláre Hungaridos... . Medzi početnými rukopismi bol i zapečatený list Wentzesslausovi Lobovi, kníhkupcovi vo Wittenbergu, i rukopis Jána Filického (Bocatius, 1992, s. 473). (13) Ale Bocatius si niesol na cesty aj knihu vydanú v Antverpách 1564, ďalšiu knihu z Antverp z 1569 (Catullus, Tibullus, Propertius), knihy vydané v Mohuči 1605, v Leydene 1603, vydanie Ex officina Plantiniana Anno 1599. Boli to knihy dobrých autorov, z dobrých európskych kníhtlačiarskych dielní a najmä doba medzi ich vydaním a získaním Bocatium nebola dlhá. (14)

Knihy a rukopisy mu boli zvláštnym spôsobom aj osudné. Palatín Juraj Turzo, osobne zainteresovaný do pokusov o Bocatiovo oslobodenie z pražského

väzenia, písal svojej manželke 2. júna 1607: „Bocatiovu vec sa tu ani neopovážim spomenúť, je vo veľkej nemilosti u cisára, keďže v jeho bedni našli veľmi zlé spis, proti cisárovi“ (Bocatius, 1992, 488).

Záver

Roku 1621 sa Bocatiovo literárne dielo uzavrelo košickým vydaním *Historica parasceve...* (Čaplovič, 1972, záz. 497, RMNY, 1984, záz. 1245). Medzi jeho nezvestnými dielami sú uvedené dve, o ktorých sa predpokladá, že boli vytlačené vo Viedni, jeho diel vyšli i v Prahe. Ak by sa tieto predpoklady potvrdili, dokumentovali by, že Bocatius tlačiarensky presiahol východné Slovensko. Otvorili by sa nové pohľady na Bocatiové kontakty a tlač jeho diel.

Ale môžu pribudnúť ďalšie a ďalšie diela. Ako som zistila, v databáze VD 17 je zaregistrovaná doteraz neznáma 1-listová Bocatiova pohrebná kázeň nad Susanou, manželkou košického nemeckého kazateľa Juraja Fabricia (Bocatius, 1614), ktorý sa angažoval v procese Bocatiovho omilostenia po prepustení z väzenia (Csonka, 1985, s. 217 – 219). Bola vytlačená roku 1614 v Košiciach Jánom Festom.

Ján Bocatius bol zrejme charizmatická osobnosť a charakter humanistického básnictva umožňoval vytváranie zvláštnej komunity. Básne boli často adresné, adresát na ne často odpovedal – vytváralo sa zvláštne prepojenie, intelektuálna blízkosť, priateľské spoločenstvo.

K tomu ale bola potrebná tlačiareň a tie boli v Bocatiovom prípade po ruke. Nemožno podceňovať jeho obrovský talent, úžasnú pracovitosť, ale súčasne treba obdivovať jeho schopnosť pochopiť funkciu tlačiarne pre sprístupnenie svojho diela.

Bocatiove dielo veľmi pravdepodobne nepoznáme v úplnosti. Okrem diel publikovaných samostatne napísal nespočetné verše, charakteristiky, epigramy, gratulácie publikované v dielach iných autorov doma i v cudzine. Niektoré jeho diela nenájde na Slovensku, mnohé jeho diela si literárna história doteraz nevšimla.

Ján Bocatius a jeho dielo je naďalej otvorený problém – ako literárno-historický, tak i vydavateľsko-tlačiarenský, ale i heuristický a bibliografický a to všetko mu dodáva zvláštnu prítlačivosť.

Summary

Poet Bocatius was well oriented in Europe. He studied in Germany, travelled a lot, and was familiar with the printing practise in Europe. There is no doubt about his great talent and hardworking personality. He understood the significance of printing for the dissemination of poetry and made maximal use of it.

The works of J. Bocatius were printed by D. Gutgesel and J. Klös who worked in Bardejov. The work *Hungaridos..*(1599) by Bocatius ranks among the most important prints of the printing house of Klös. From 1610 the poet's works were

printed by J. Fischer working in Košice, after 1614 by other Košice printers J. Fest and M. Moller. Most probably the printers decided about the adjustment of text in print and typographic design.

J. Bocatius was apparently in personal contact with the printers of his works and dedicated verses to them containing their personal characteristics.

Oratio Dominica Polyglottos..(1614) includes the Lord's Prayer in 25 languages and it is a remarkable work picturing language teaching in the family of J. Bocatius.

The works of Bocatius contain numerous dedications to various personalities. The Forgáč family and K. Darholz ranked probably among the most influential Maecenases of the poet. It is apparent from Bocatius's introduction to *Hungaridos* that the function of Maecenas meant possible financial support as well as a certain security for the poet.

J. Bocatius was apparently a charismatic personality and the characteristic medium of humanistic poetry enabled him to create a specific community, an intellectual fellowship also due to the accessibility of his works in printed form.

Poznámky

- 1 Pozri: Žibritová, 2004.
- 2 Vzhľadom na medzerovité zastúpenie Bocatiových diel v slovenských inštitúciách som okrem originálov použila súborné 3-zväzkové dielo obsahujúce prepisy plných textov Bocatiových diel vydané Maďarskou akadémiou vied v rokoch 1990 – 2 (Bocatius, 1990, Bocatius, 1992).
- 3 Slovenský biografický slovník, (1986, s. 269) v hesle Bocatius paradoxne konštatuje o *Hungaridos*..., že je zatiaľ nezvestné.
- 4 V súvislosti s nálezom Solatium... bude nutná revízia niekoľkých bibliografických záznamov. Autorom Bocatius redivivus... nie je Bocatius, ale jeho priatelia a obsahuje verše, ktoré napísali po jeho prepustení z väzenia, vytlačili roku 1611 v Košiciach a v tom istom roku aj v Debrecíne. Tlač je v súčasnosti nezvestná a k dispozícii je iba zmienka o nej v Bocatiovom liste z roku 1611 (bližšie Szelestey, 1995, s. 427, Čaplovič, 1972, zázn. 454). Bocatiova práca *Olympias carceraria* zostala v rukopise. Po Bocatiovej smrti na Betlenov príkaz Bocatiove spisy prevzal Peter Alvinci, zrejme aj *Olympias*... Ako sa od neho dostala do Holandska, neskôr do Ženevy, kde je rukopis uložený v súčasnosti, je vecou ďalšieho výskumu (Csonka, 1985, s. 232).
- 5 Sign. RMI r II. 474.
- 6 Podrobne sa touto tlačou zaoberám v príspevku Významný slovacikálny konvolút v Herzog August Bibliothek vo Wolfenbütteli (Žibritová, 2004a)
7. Záznam tlače:
Oratio Domenica Polyglotoss vel Pater Noster etc. In XXV liguis: Hebreica, Syriaca vel Chaldiaca, Arabica, Aethiopica, Graeca, Latina et

ex hac natis: Italica, Rhetica, Gallica, Hispanica, Sardonica oppidana et communi, Valacchica,, Germanica cum aliquot dialectis: Belgica, Islandica, Anglica, Flandrica, Britanica, Ceculica vel Scythica et Hungarica, Turcica, (Arabica, Persica, Tartarica), Illyrica vel Croatica, Bohemica, Polonica, Vandalica, Litvanica per Melchiorem Bocatium Cassovien in lucem edita et dedicata nobili et optimo spei puero Melchiori Reinerio F.Cassoviae, typis Joannis Fischer anno MDCXIV.

8. Prvý krát ju pravdepodobne registrovala bibliografia Régi Magyar Könyvtár II, 1885, záz. 337. Tlač registruje Čaplovičova bibliografia (Čaplovič, 1972, záz. 470), aj moderná bibliografia Régi magyarországi nyomtatványok, (1983, záz. 1067).

Jediný kompletný exemplár tlače Oratio Dominica Polyglottos ...sa nachádza: Cluj (Rumunsko) - Biblioteca Academiei, fond Colegiul Reformat, sign. RMK265a. – V súčasnosti je k dispozícii ešte jeden exemplár tlače, torzo uložené v Knižnici Akadémie vied v Budapešti. Silne poškodený exemplár je doplnený a zreštaurovaný na základe exemplára z Klužu.

Pravdepodobne na základe príspevku I. Gála (1969) napísal J. Kuzmík heslo Melchior Bocatius do svojho Slovníka autorov slovenských....(1976, s. 113-114.

9. Vyjadrenie prof. PhDr.M. Dudoka, DrSc., z Katedry slavistických filológií na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave zo dňa 30. 10. 2007.
10. Országos Széchényi könyvtár, sign.: RMK II 2048a.
11. Preklad celej básne v štúdiu Žibritová, 2004.
12. O podagre napísal aj báseň (Bocatus, 1599, s. 382).
13. Zápis: Item uf einen halben Bogen Papier 11 geschriebene disticha Joannis Filiczky, Farkasfalvanus Scepusius, a(nn)o Christi 1605, VIII. Calend(as) Mar(tias) dedicatum D(omi)nis Joachim Magdeburger et Valent(ino) Penewanger, cives legatosque urbis regiae Cassoviens(is).
14. Uvedený súpis kníh si vyžiada zvláštnu analýzu, obsahuje zápisy, ktoré môžu priniesť nové poznatky o vytlačených knihách na území Slovenska.

Zoznam bibliografických odkazov

BOCATIUS, J. 1599. M. *Ioannis Bocatii poetae laureati caesarei Hungaridos libri poematum* V... Bartphae : (Klöss, 1599).

Bocatus redivivus. 1611. [Košice) : Fischer, 1611].

BOCATIUS, J. 1612. *Hexasticha votiva, vel strena poetica*. Bartphae : Klez, 1612.

BOCATIUS, J. 1614. *Lessometria. In Pietissimum ad plures abitur...*

Cassoviae : Festus, 1614. Plný záznam dostupný na internete: <http://www.vd17.de/cgi-bin/webcon/vd17>.

- BOCATIUS, J. 1990. *Ioannes Bocatius Opera quae exstant omnia. Poetica 1 – 2*. Ed. Csonka, F. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990.
- BOCATIUS, J. 1992. *Ioannes Bocatius Opera quae exstant omnia. Prosaica*. Ed. Csonka, F. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1992.
- ČAPLOVIČ, J. 1972. *Bibliografija tlači vydaných na Slovensku do roku 1700. Diel 1*. Martin : Matica slovenská, 1972.
- CSONKA, F. 1985. *Bocatius János. Öt év a börtönben (1606 – 1610)*. Budapest : Európa Kiadó, 1985.
- GÁL, I. Az első Magyarországon nyomtatott angol nyelvű szöveg. In *Magyar Könyvszemle*, 85, 1969, s. 149 -151.
- KUZMÍK, J. 1976. *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu. I*. Martin : Matica slovenská, 1976, s. 113-4.
- Magyarországi magánkönyvtárak*. 1986. Magyarországi magánkönyvtárak. I. 1533 – 1657. Budapest ; Szeged, 1986.
- Qui quae vult, dicit, quae non vult, audiet*. 1613. b. m., b. r.
- Régi magyar könyvtár*. 1991. Régi magyar könyvtár. III-kötet. Pótlások, kiegészítések, javítások. 2. füzet. Budapest : OSZK, 1991.
- Régi magyar könyvtár*. 1885. Budapest, 1885
- Régi magyarországi nyomtatványok ...1971*. Régi magyarországi nyomtatványok 1473 – 1600. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971.
- Régi magyarországi nyomtatványok...1983*. Régi magyarországi nyomtatványok. 1601- 1635. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1983.
- Slovenský biografický slovník. I. zv.* 1986. Martin : Matica slovenská, 1986.
- Slovenský biografický slovník. II. zv.* 1987. Martin : Matica slovenská, 1987.
- Slovenský biografický slovník. IV. zv.* 1994. Martin : Matica slovenská, 1994.
- SZELESTEY, L. 1995. Bocatius János 1611 – ben Kassán megjelent műveiről. In *Magyar Könyvszemle*, 1995, 111. évfoly., č. 4, s. 427 – 431.
- ŽIBRITOVÁ, G. 1999. Multilingvizmus v knižnej kultúre na Slovensku. In *Knižničná a informačná veda 18*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1999, s. 135 – 145.
- ŽIBRITOVÁ, G. 2004. Ján Bocatius a východoslovenskí tlačiar jeho diel. In *Kniha 2003-2004*. Martin : SNK, 2004, s. 51-61.
- ŽIBRITOVÁ, G. 2004. Významný slovacikálny konvolút v Herzog August Bibliothek vo Wolfenbütteli. In *Kniha 2003-2004*. Martin : SNK, 2004, s. 178 – 182.

Ján Bocatius vo fonde SNK

Mgr. Klára Komorová, PhD.

Oddelenie slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie.

Národný bibliografický ústav Slovenskej národnej knižnice v Martine

Vykreslenie životných osudov, biografického portrétu a peripetíí, cez ktoré prešiel Ján Bocatius, by si žiadalo pomerne veľký časopriestor a zároveň sa venovať jeho literárnej tvorbe by zaplnilo viac strán monografie. Táto však sa v slovenskej historiografii zatiaľ neobjavila, a preto je na mieste, aby sa slovenskí historici, literárni historici i knihovníci patričnou mierou venovali tejto významnej osobnosti slovenskej kultúry, literatúry, priekopníkovi reformácie na východnom Slovensku, učiteľovi, ktorý sa vo svojej pedagogickej činnosti snažil výchovu detí zamerať v prvom rade na praktický život. Tým, že roku 1598 bol povýšený do šľachtického stavu a od Rudolfa II. získal ocenenie „*poeta laureatus caesareus*“, vidno, ako bol vysoko cenený už vo svojej dobe. Ján Bocatius je autorom najmä oslavných, spomienkových a príležitostných básní, ktoré vznikali na oslavu dobrodincov, mecénov, priateľov a pri rôznych príležitostiach. Podľa dostupných bibliografií prvé svoje dielo *Celadon* Ján Bocatius vydal v Bardejove roku 1594 u Dávida Gutgesela. Túto krátku elégiu (má 8 strán) v humanistickom duchu napísal v období svojho pôsobenia na prešovskej škole. Viaceré jeho literárne práce vyšli v Bardejove a Košiciach, prípadne v zahraničí vo Wittenbergu. Vo svojom príspevku chceme upriamiť pozornosť na prezentáciu diel Jána Bocatia v Slovenskej národnej knižnici, pričom sa budeme venovať len tým prácam, ktoré sú v origináli. Pretože Slovenská národná knižnica v snahe dobudovať národný slovacikálny fond v rámci dopĺňovania získala viaceré diela Bocatia v kópiách a nakoľko tieto nemôžu dokladovať vlastnú provenienciu knihy, príchod diela do našej knižnice, týmto nebudeme venovať našu pozornosť.

Slovenská národná knižnica od roku 1984 vlastní najrozsiahlejšie Bocatiovo dielo *Hungaridos libri poematum V. (M. Ioannis Bocatii Poëtae Laureati Caesarei. Hvngaridos Libri Poematum V. I. continet Martialia vel bellica. II. Encomiastica. III. Nuptialia. IIII. Miscellanea. V. Sepulcralia. Ad... Sigismvndvm Forgacz, L. Baronem de Gymes, etc. Et ad... Christophorvm Darholtz de Fyntha, etc. Bartphae. Excudebat Iacobus Klöss. Anno 1599. 8°. [16], 505, [6] s. – Čaplovič, č. záznamu 87, RMNy I/846)*, ktoré roku 1599 vytlačil Jakub Klös v Bardejove. Dielo je zbierkou príležitostných básní a listov, možno ho rozčleniť na dve časti: príležitostné básnické práce Bocatia a jemu adresované listy a jemu venované básne. Dielo autor dedikuje svojim mecénom – Žigmundovi Forgáčovi a Krištofovi Darholcovi, ktoré je zrejmé hneď z titulného listu. Na rube titulného listu krátkou básňou Bocatius vyslovuje poďakovanie Rudolfovi II. za udeleniu titulu *poeta laureatus caesareus* a za šľachtický titul slovami „*Gratias agit autor pro Laurea & Nobilitari titulo*“. Na

d'alších 6 stranách je dedikácia Forgáčovi a Darholcovi signovaná v Košiciach 1. júla 1599, v ktorej sa Bocatius podpisuje ako „*Poeta L. Caesarius, Scholae Cassoviensis Rector*“. Na ďalšom liste je venovanie magnátom, zemanom Uhorska a čitateľovi. Do zbierky sú zaradené krátke latinské pozdravné gratulačné epigramy Bocatiov k vydaniu jeho diela od domácich i zahraničných pisateľov, ktorých mená sú uvádzaní v Čaplovičovej bibliografii, a preto ich nebudeme menovať. Vlastná básnická tvorba Bocatia obsiahnutá v tejto zbierke je rozdelená do 5 oblastí. Sú to: básne vojenské – „*Martialia, vel bellica*“, oslavné – „*Encomiastica*“, svadobné – „*Nuptialia*“, rôzne – „*Miscellanea*“ a pohrebné – „*Sepulcralia*“. Bocatius do tejto zbierky včlenil aj básne, ktoré už boli aj pred tým vydané v domácich, resp. zahraničných tlačiarňach, ba dokonca sa predpokladá, že aj také, ktorých predchádzajúcich samostatné vydania sa nám nezachovali. Adresátmi básní sú rôzne osoby, s ktorými Bocatius udržiaval styky a pravdepodobne i priateľstvá. Od strany 441 nasledujú listy a básne adresované Bocatiov, resp. jeho oslavujú. Exemplár Slovenskej národnej knižnice tejto Bocatiovej zbierky je konvolútom, ktorý obsahuje 4 ďalšie tlače. Tu musíme tiež podotknúť, že celý konvolút je zle zviazaný, pretože samotné Bocatiovo dielo je predelené týmito štyrmi tlačami a koniec diela je voviazaný na záver knihy. Prvá tlač konvolútu je neidentifikovateľný zlomok pravdepodobne tlače zo 16. storočia. Druhou tlačou je doteraz neevidovaná žilinská tlač z roku 1705 (Krman, Daniel: *Speculum Judicum, In Onomasteriis Generosi Nobilissimiq; Domini, Dn. Eliae Jelenii, Judicis Solnensis... Solnae, in Typograpia Dadaniana per Wenceslaum Krolop, A. 1705. 8°. [2] s.*) a posledné dve sú wittenberské tlače z officíny Veita Kreutzera z roku 1546 (Cantagießer, Kaspar: *Disputatio De Matrimonio Contra Legem Pontificiam de coelibatu. Autore M. Caspare Cantagiser Saxonici Collegij apud Erphordiam Decano. Cum praefatione Philippi Melanthonis. Vitebergae. (apud Vitum Creutzer) Anno. M.D.XLVI. [=1546]. 8°. A₈ [=8] l. – VD 16 neeviduje; Malvenda, Pedro da: Propositiones Petri Malvendae Propositae In Colloquio Ratisponensi. Anno 1246. His Oppositae Propositiones uerae disputatae Vitebergae a M. Maximiliano Mauro Vitebergensi docente Euangelium in aula Illustrissimi Ducis Saxoniae Iohannis Ernesti etc. Die Martij duodecimo. Vitebergae (apud Vitum Creutzer. 1546). 8°. A₈ [=8] l. – VD 16 M/408). Celý konvolút okrem rukopisný záznamov, ktorý informuje, že rektorom košickej školy bol Albert Grawer a Ján Bocatius, má vlastnícku pečiatku „Báró Radvánszky Könyvtára Radván“ a na titulnom liste je rukopisný záznam „Ex libris Joan. De Radván“. Na dvoch miestach konvolútu nachádzame ďalší posesorský zápis „Sum possessor huius libri per me Georgius Bazilius Anno Domini 1633“. Zaoberať sa týmito vlastníkmi momentálne nie je našim cieľom. Väzba konvolútu je dobová, pomerne dobre zachovaná a predstavuje ju hnedá bravčová koža s ornamentálnou slepotlačou a dvomi sponami. Predmetom nášho skúmania bol ďalší konvolút z fondu SNK, v ktorom sa nachádzajú diela Bocatia a tiež tlače, v ktorých sú jeho príležitostné verše, príp.*

dedikačné rukopisné záznamy. Prvý príväzok tohto konvolútu predstavuje gratulačnú báseň Daniela Murovia, kazateľa twardawskej cirkvi (*Carmen Gratulatorium. Ad Illustrem Et Magnificum Dominum D. Gvilielmum Ab Oppersdorf, ... de Filio Bernhardo Gvilielmo, nato X. die Martij & XXVII. Aprilis, sacro Baptismatis fonte initiato, Anno M.D.XCIII. Scriptum à Daniele Mvrovio, Ecclesiae Tvvardauiensis Pastore. [S.l., t.] Anno M.D.XCIII. 4°. A₄ [=4] l.*), ktorá je venovaná Wilhelmovi Oppersdorfovi, barónovi z Aichu, Friedsteinu pri príležitosti narodenia syna Bernharda Wilhelma dňa 10. marca roku 1594, ktorý bol pokrstený 27. apríla toho roku. Tlač je bez uvedenia miesta vydania a mena tlačiara. Najnovší nemecký súpis tlačí 16. storočia – VD 16 – eviduje vo svojej databáze dodatkov (VD 16/ZV 11278) jediný existujúci exemplár tohto vydania v Sächsische Landes- und Universitätsbibliothek v Drážďanoch. Na spodnej časti titulného listu je rukopisný záznam „*Cl. Viro D. M. Joanni Bocatío Epperiensis Scholae Rectori fideliss. ignoto ignotus amico...*“ To jest, že niekto, spodná časť rukopisného záznamu pri previazaní konvolútu bola odstrihnutá, knihu venoval Bocatíovi. Druhým príväzkom je zbierka smútočných básní (*Mvsae Parentales Spectabilis, ... Domini Simonis Forgacz, Liberi Baronis de Gyemes, ... 20. Septemb. Anno M.D.XCVIII. demortui. Conscriptae & dedicatae filiis eiusdem A M. Ioanne Bocatío P.L. Epperiensinae Scholae Rectore. Bartphae. Imprimenat Iacobus Klös. [1598]. 4°. A₄ – B₄, C₃ [=11] l.* – Čaplovič, č. záznamu 74, RMNy I/817), ktorá vznikla pri príležitosti úmrtia Šimona Forgáča – zomrel 20. septembra 1598. Na rube titulného listu je autorova dedikácia nitrianskemu biskupovi, Františkovi Forgáčovi, a synom Šimona Forgáča, bratom Žigmundovi, Michalovi a Jánovi Forgáčovi, ktorú Bocatius signuje ako rektor prešovskej školy. Za samotnou smútočnou básňou je kondolenčný list Bocatia Michalovi Forgáčovi, napísaný v Prešove 21. septembra 1598, ďalej sú básne venované Františkovi Forgáčovi, nitrianskemu biskupovi, Žigmundovi Forgáčovi, Michalovi Forgáčovi, Jánovi Forgáčovi, Krištofovi Darholcovi, obyvateľom uhorských miest, ktorým bol Šimon Forgáč patrónom a krátky epigram adresovaný Jánovi Fabriciovi. V poradí tretím príväzkom konvolútu je elégia na počesť Žigmunda I. Bátoriho (*Elogium In Honorem Serenissimi Atque Bellicosissimi Herois, D.D. Sigismvndi I. Dei Gratia Ducis Transylvaniae, Moldaviae, ... nec non Sacri Romani Imperij Principis, ... Adiectae Elegiae De Bello Necessario Movendo contra Turcas, & omnino continuando. Scriptum à Ioanne Aqvilio Torqvato D. post Iaurinum occupatum. Bartphae, [Jakub Klös, 1597]. 4°. *₄ [=4] l.* – Čaplovič, č. záznamu 71, RMNy I/797). Dielo bolo napísané deň po obsadení Győru, t.j. 29. septembra 1594 a je pravdepodobne neúplné, pretože nie sú v ňom obsiahnuté elégie o vojne proti Turkom avizované na titulnom liste. Autorom práce je Johannes Torquatus Aquilius. Meno autora a jeho príslušnosť doteraz nie je ozrejmená, avšak mal pravdepodobne styky s Jánom Bocatíom, pretože na titulnom liste je rukopisný záznam, ktorý nasvedčuje, že on sám venoval dielo svojmu priateľovi: „*Cl^{mo} Viro: integritate Doctrinarum studijs Et Linguarū*

noticia poll^{mo} Do Joannj Boccatio Poëtae Laureato et Magistro 3: in Gymnasio Eperiessensium Rectori solertisso Domino et Amico suo honorando mp.“ V poradí šiestym príväzkom je súbor pohrebných veršov (*In Obitvm Piae, Honestae, Pvdicae, Verisq. Matronalium virtutum ornamentis Praestantissimae Foeminae Dominae Catharinae Pap, Charissimae Coniugis Generosi Domini Georgii Zabo de Göntz, quae cum filiolo tum primùm nato, anno aetatis suae 25. salutis 1598. nouo Stylo 7. Febr: hora 4. vespertina piè & placidè in Christo obdormiuit. Bartphae Daud Gutgesel excudebat. M. D. XCVIII. [=1598]. 4°. A₄ – C₄ [=12] l. – Čaplovič, č. záznamu 82, RMNy I/825), ktorý vznikol pri príležitosti úmrtia Kataríny Papovej, manželky Juraja Saba z Göncu. Katarína Papová zomrela vo veku 25 rokov 7. februára 1598 o 4. hodine poobede po narodení prvého syna, čo sa dozvedáme z údajov na titulnom liste. Dielo na svoje náklady dal vytlačiť Krištof Darholc, ako sa uvádza v úvodnej dedikácii venovanej Jánovi Balogovi farárovi cirkvi v Malom Slivníku a Demjate. Ako prvého autora v tomto súbore nachádzame Jána Bocatia, uvedeného ako rektora prešovskej školy. Ďalšími autormi básní ospevujúcich zomrelú manželku Saba sú: Krištof Darholc, Melchior Roháč (z Turca), Ján Balog, Andrej Mudroň, Mikuláš Erhard (s prírmením Dalhemius, rektor bardejovskej školy). Ján Bocatius roku 1596 obhájl na wittenberskej univerzite titul magistra filozofie pod vedením dekana fakulty Antona Evonyma. Pri tejto príležitosti vo Wittenbergu v oficíne Georga Müllera vyšiel tlačou súbor gratulačných básní na jeho počesť, ktoré napísali priatelia (*Gratvlationes Pietate, Ervditione Ac Doctrina Ornatissimo Viro, Domino Iohanni Bocatio P.L. scholae Epperiensis in Hungaria superiore Rectori dignissimo, cum ei summus in Philosophia gradus, Decano spectabili & clarissimo Dn. M. Antonio Evonymo ad tertium Calendas Aprilis Anno 1596. decerneretur. Scriptae ab Amicis. VVitebergae, Typis M. Georgij Mulleri 1595. 4°. A₄ – B₄ [=8] l. – VD 16 neuvádza). Autormi veršov sú: Abraham Christiani (podpísaný ako „pastor Ecclesiae Crucensis“), Mikuláš Erhard Dalhemius (podpísaný ako rektor gymnázia Gregora Horváta v Strážkach a datované 26. januára 1596), Ján Rhau (ako rektor levočský), Daniel Láni (kazateľ spišských miest), Martin Brechtel (obyvateľ košický), Štefan Ostrožič (uvedený ako „Ungarus“), Krištof Unterbaum (člen Spišskej komory), Ján Gerstman („scholae Bartphensis collega primarius“), Maximilián Fabinus (*Sepusius Collega Epper. Scholae*), Adam Kunischius („collega docentium in schola Cassowiensi moris & amoris ergo F.“), Štefan Peregius („Amicitiae Script: à Stephano Peregio Cassovien.“), Martin Rosenman („Carponensis“), Andrej Mudroň (z Nemeckej Ľupče), Juraj Hoffman („junior Pannonius scripsit Praeceptoru suo fidelissimo“), Martin Rausch („Leutschowiensis, Discipulus“), Štefan Telegdy (uvádzaný ako „Stephanus Thelegdius Vngarus“), Jakub Egerer („gratitudinis ergo“), Jakub Manilius („discipulus“), Mikuláš Hrabec, Ján Kalinka („Rosenbergius Pannonius“). Predstavená plejáda autorov gratulačných básní ukazuje, kto všetko mu pri tejto príležitosti blahoželal a vychvaľoval jeho cnosti. Ďalšia tlač konvolútu je**

zaujímavá rukopisným dedikačným záznamom. Autor Leonhard Engel svoju metrickú báseň o potope (*D.O.M.A. Leonhardi Angeli VVinshemio-franci Poëtae Coronati Oratio Metrica De Cataclysmo Primae Vi Mvndi vniversali Recitata VVitebergae ad diem 17 Novemb: Anno 1600. VVitebergae Typis Zachariae Lehmanni. 1600. 4°. A₄ – D₄ [=16] l. – VD 16 E/1210* – registruje jediný exemplár zachovaný vo Wolfenbütteli) venuje vlastnoručným zápisom v spodnej časti titulného listu Jánovi Bocatiovi: *Ampliss: & Chariss: Viro Dn. M. Johanni Bocatio P.L. & Notario publ: Cassovi: Jurato ddt Autor. Roku 1599 vyšla tlačou u akademického tlačiara Antona Bertrama v Štrasburgu* dišputa na Aristotelovu logiku, ktorú verejne predniesol na pôde štrasburskej akadémie Daniel Fabinus z Prešova (... *De Natvra Logicae: Ex Aristotelis Organo Congesta: Ac Secundum quatuor Apodicticarum quaestionum genera digesta: Quam D.F.E.V.S. In Scholis Philosophorum Inclytae Argentoratensium Academiae: Svb Praesidio Clarissimi... Viri, Dn. Iohannis Lvdovici Havvenrevteri, Philosophiae & Medicinae Doctoris: Publici Exercitij gratia discutiendam proponit Daniel Fabinvs Epperiensis Pannonius. Mense Nouembri. Argentorati, Excudebat Antonius Bertramus, Academiae Typographus. M.D.IC. [=1599]. 4°. A₄ – C₄ [=12] l. – VD 16 H/830* – registruje jediný exemplár zachovaný vo Wolfenbütteli). V spodnej časti titulného listu sa nachádza rukopisný dedikačný záznam: *Charis. & Doctiſ. viro: eruditione virtvte & doctrina pstantiſ: Dn. (meno Jána Bocatia je preškrtnuté, avšak sa dá identifikovať) in Scepusio fideiſ. Dn. ac Fautori suo honorando: hanc de nă Logicae synthesis ddt Autor & Respondens*“. Čiže zápis nám udáva, že tento študent Jána Bocatia nazýva svojim podporovateľom, prívržencom a mu daroval túto tlač. Je pravdepodobné, že Daniel Fabinus mohol byť v príbuzenskom vzťahu s Maximiliánom Fabinom, ktorý prispel do vyššie spomínanej zbierky gratulačných básní pri príležitosti Bocatiovho dosiahnutia magisterského titulu na wittenberskej univerzite. Ako predposledná tlač daného konvolútu, ktorý obsahuje 23 príväzkov, sú gratulačné básne, elégie Jána Bocatia a Jána Baloga (*Elegiae Dvae, Altera M. Ioannis Bocatii P.L. altera P. Ioannis Balogi Th. Amicis lectoribus exhibendae. [Bartphae, David Gutgesel], (1598). 4°. A₄ [=4] l. – Čaplovič, č. záznamu 72, RMNy I/819*). Balog ako protestantský kazateľ bol v kontakte s viacerými súdobými literátmi, najmä s Jánom Bocatiom. Dokladom priateľských vzťahov sú aj tieto básne. Na titulnom liste tlače sa nachádza venovanie čitateľovi, ktoré podpisuje P.I.B.Th. (*Poeta Ioannes Balogus Tholnensis*), na rube titulného listu sa začína prvá báseň dedikovaná Jánovi Balogovi, farárovi v Malom Slivníku a Demjate signovaná v Prešove „*secunda feria Paschatis nostri*“ a podpísaná ako „*Balogo Filobokatios*“, čiže Ján Bocatius. Druhá báseň je dedikovaná – „*Viro Clarissimo Dn. M. Ioanni Bocatio P.L. Gymnasiarchae Epperiensi dignissimo: & mihi amicissimo*“ a signovaná „*Ioannes Balogus 4. Cal. Aprilis. Anni 1598*“. Tlač je bez impresorských údajov, avšak typy písma, ozdobné iniciálky, vineta a linky dokladajú tlačiarenskú oficínu Dávida Gutgesela v Bardejove. Ako poslednú tlač z daného konvolútu,

ktorá je vzťahovo k Jánovi Bocatíovi, predstavíme zbierku epithalámíí, ktoré vznikli pri príležitosti svadby vranovského evanjelického farára, Andreja Mednenského a Kataríny Károlíovej, dcéry Gašpara Károlího, seniora abovského dištriktu (*Torvs Reverendissimi Et Doctissimi Viri, D. Andreae Mednenski,... Varnowij Pastoris vigilantissimi, Sponsi: Et Pvdicissimae... Virginis Catharinae Caroliae, Reuerendi doctissimiq; Viri, Casparis Carolii Senioris Ecclesiarum Districtus Abbauiwariensis, filiae, Sponsae. Conscriptus ab Andreae Mudronio Teutolypscheñ. Rectore Scholae Varonowiensis. Bartphae. [Jakub Klös], M.D.XCVII. [=1597]. 4°. A₄ – B₄ [=8] l. – Čaplovič, č. záznamu 69, RMNy I/795). Zbierka obsahuje štyri gratulačné básne rektora vranovskej školy, Andreja Mudroňa, pôvodom z Nemeckej Ľupče. Na rubre titulného listu je epigram Jána Bocatia, ktorým oslavuje snúbencov. Tlač je bez uvedenia mena tlačiaru, avšak typologický rozbor nasvedčuje na tlačiareň Jakuba Klösa st.*

Ako posledné spomenieme záverečnú prácu filozofických téz, ktoré predniesol na verejnej obhajobe v ilavskej evanjelickej škole 30. septembra 1642 Michal Gotz za predsedníctva Jána Durea (*Deo Duce Decades Dvae, Philosophiae Naturam, Atqve Usum In Theologia concernentes, juxta analysis havtenus publicè traditam in Schola Illaviensi de Philosophiâ adornatae,... Publico Literariae Reipublicae commodo, placide examinandas subicit. Johannes Duraeus, Ejusdem Scholae Praeses. Respondente, Michaele Gotzio. Ad diem 30. Septembr. horis solitis... Trenchinii, Typis, Dorotheae Vocalianae, relictæ Viduae. 1642. 4°. A₄ – B₂ [=6] l. – Čaplovič, č. záznamu 1740, RMNy III/1961). Ján Duraeus podľa RMSz a Kuzmíka (ktorý ho uvádza ako Ján Duraeus-Tvrдый, resp. Durus) sa narodil v Pruskom ako syn evanjelického farára. Študoval v Bytči, Bratislave, Csepregu, Kőszegu a Levoči, potom na univerzite v Königsbergu. Po návrate z univerzitných štúdií pôsobil v rokoch 1642 – 1646 ako rektor na známej evanjelickej škole v Ilave a potom bol farárom v Dovalove na Liptove. Tlač, ktorú vlastní Slovenská národná knižnica je zaujímavá rukopisným záznamom na poslednej strane tlače:*

„Aes, aqua, flamma, oleũ, lac, mel, sal, vena, farina

Sunt hominum auxilio, singula nata Deo.

Grando, fames, ignis, gladius, mors, bestia, [...]

Sunt hominum species exitiosa malis.

M. Johannis Bocatij Vetschavieñ P.L. Scholae Epergieñ Sch. R.“

Kto a prečo napísal tieto slová a ich podpísal menom Jána Bocatia, sa už asi nikdy nedozvieme.

Záverom by sme chceli len skonštatovať, že osoba takého rozmeru, ako bol Ján Bocatius, by si zaslúžila väčšiu pozornosť slovenských literárnych historikov i bádateľov v oblasti dejín knižnej kultúry Slovenska, aby o ňom vznikla rozsiahla monografická práca, resp. vyčerpávajúci monografický zborník.

Summary

The author focused in her article on the proportion of the works of Ján Bocatius in the Slovak National Library in Martin. She considered only works owned by SNK in original, because many works of this humanistic poet were acquired as copies within supplementation of slovacical fund. This study analyzes the works of Bocatius from the content, typographic and provenance angles. The most extensive work of Ján Bocatius, his *Hungaridos libri poematum* V., is in convolute with other four prints, while the second of these prints, the work of Daniel Krman, *Speculum judicum* has not been registered by bibliographies published to date. In the following part of the article there is a detailed analysis of the convolute, which contains not only the works of Bocatius himself, but also prints with his occasional poems dedicated to friends, acquaintances or the press, where we can find handwritten dedication records intended for Bocatius. These records picture the personal relationship of the poet with intellectuals of his time and with students studying in foreign schools who frequently called Bocatius their “Maecenas.”

Použitá literatúra:

- ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700. Diel 1., 2.* Martin : Matica slovenská, 1972, 1984. 2 zv.
- Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. – 16. storočí. Red. L. Holotík a A. Vantuch.* Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967. 508 s.
- KUZMÍK, J. *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu. Zväzok 1. A – M.* Martin : Matica slovenská, 1976, s. 192.
- RMNy I – *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473 – 1600.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971. 928 s.
- RMNy III – *Régi Magyarországi Nyomtatványok. Harmadik kötet. 1636 – 1655.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 2000. 1117 s.
- RMSz – WIX, Györgyné. *Régi Magyarországi Szerzők (RMSz). I. A kezdetektől 1700-ig. Szerk. és befejzte P. Vásárhelyi Judit.* Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 2008, s. 209.
- Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě.* Praha : Academia, 1966 – 1982. 5 zv.
- VD 16 – *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienen Drucke des XVI. Jahrhunderts.* Stuttgart : Anton Hiersemann, 1983 – 1995. 22 zv. + přístupné na internete: <http://www.vd16.de/>

Ján Bocatius a jeho pražské tlače ¹

Mgr. Angela Škovierová

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v Bratislave

Obdobie medzi rokmi 1540 – 1620 sa u nás považuje za obdobie rozkvetu humanistickej literatúry, ktorý sa prejavil v poézii, próze i dráme. Toto obdobie je v našich podmienkach charakterizované postupným udomácnovaním sa reformácie i protireformačnými tlakmi, neustálou hrozbou tureckého nebezpečenstva, stupňujúcim sa sociálnym útlakom, rebéliami, nepokojmi a povstaniami. Napriek tomu, ale nastáva práve v tomto období prudký rozvoj školstva, a to najmä latinského a v súvislosti s rozvojom humanistickej vzdelanosti a pôsobením reformačných myšlienok sa zakladajú, i keď oproti európskemu vývinu pomerne oneskorene prvé tlačiarne. V 16. storočí sa školstvo u nás rozvíjalo nielen počtom, ale zvyšovali sa aj požiadavky na obsah a rozsah vzdelávania. Na mestských školách sa zavádzali novšie organizačné formy vyučovania, mestá sa snažili získať pre ne kvalitných a vzdelaných učiteľov a bohato podporovali aj študentov na zahraničných univerzitách.² Dobrá úroveň prešovskej latinskej školy, na ktorej sa vyučovalo podľa zákonov bardejovskej školy, vypracovaných Leonardom Stöckelom, bola zrejme tiež dôvodom, ale aj výsledkom zverenia rektorského úradu v nej Jánovi Bocatiov.

Ak sa v súlade so zásadou použitou pri tvorbe Slovenského biografického slovníka - základného historiografického diela, ktoré je založené na teritoriálno-etnickom princípe považujú za slovenské osobnosti tie, ktoré pôsobili doma alebo v zahraničí, ako aj príslušníci iných národností, ktorí na Slovensku žili alebo zo Slovenska pochádzali, na jeho území pôsobili a zohrali tu významnú úlohu, potom je takouto osobnosťou aj Lužický Srb Ján Bocatius.³

Prvým pôsobiskom tejto významnej osobnosti spojenej s kultúrnymi a politickými dejinami východného Slovenska bol Spiš a pravdepodobne aj Banská Štiavnica, neskôr pôsobil Ján Bocatius ako učiteľ a rektor v Prešove, po čase prijal miesto rektora školy v Košiciach, stal sa členom mestského senátu

¹ Táto štúdia je doplnenou a prepracovanou verziou štúdie Ján Bocatius a jeho pražské tlače uverejnenej v zborníku Kniha 2003 – 2004. Ed. Miroslava Domová. Martin : Slovenská národná knižnica, 2004. s. 70 – 74.

² AJCIK, P. Školstvo, študijné a školské poriadky na Slovensku v XVI. storočí, s. 16.

³ U nás zatiaľ neexistuje podrobné monografické spracovanie života a celého diela Jána Bocatia a žiaľ teda ani úplná personálna bibliografia, alebo akékoľvek sumarizačné dielo venované tvorbe tohto autora. Najpodrobnejšie biografické údaje poskytuje úvod ku kritickej edícii Ioannes Bocatius. Opera quae exstant omnia. Poetica 1 – 2. Edidit Franciscus Csonka. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990. Životopis (Vita Ioannis Bocatii) je na s. 5 – 28. Ďalšie životopisné údaje použité v príspevku som čerpala z dizertácie Marty Kerulovej Ján Bocatius. Príspevok k problematike slovenskej humanistickej poézie a Márie Ferenciovej Metrický rozbor básní Jána Bocatia.

a notárom. Vo veľkej miere prispel k rozvoju slovenskej humanistickej príležitostnej poézie. Považuje sa za jedného z najvýznamnejších vzdelancov svojej doby u nás a pokiaľ ide o množstvo vydanej poézie, aj jedného z najplodnejších. Vydávanie jeho diel je u nás spojené s dvoma tlačiarňami – košickou a bardejovskou. Jeho najvýznamnejším dielom vytlačeným v Bardejove roku 1599 je básnická zbierka *Hungaridos libri poematum quinque*, ktorá patrí vôbec k prvým súborným dielam v Uhorsku. Prevzal do nej (znovu vytlačil) básne, ktoré uverejnil už v deviatich iných bardejovských tlačiach a niektorých zahraničných, ba pravdepodobne aj v nejakých iných dnes už neznámych, nezachovaných príležitostných drobných tlačiach.⁴ Vzhľadom na bardejovskú a košickú⁵ provenienciu Bocatiových tlačí, niet pochyb o ich slovacite. Bocatia nemožno považovať za osobnosť s okrajovou slovacitou aj keď sa na Slovensku nenarodil. Jeho tvorba aj politická činnosť presiahli regionálny charakter. Ako osobnosť teda zodpovedá objektívnym hodnotiacim a hodnotovým kritériám pre určenie slovacity. Možno, ale za slovacikálne považovať aj niektoré iné jeho tlače, ktoré vyšli mimo územia dnešného Slovenska?

Z Bocatiovho životopisu sa možno dozvedieť i to, že sa zapojil do povstania Š. Bočkaja a po jeho korunováci roku 1605 odišiel k nemeckým protestantským kniežatám, aby ich získal pre Bočkajove úmysly. Na ceste po Nemecku bol však zajatý. V auguste roku 1606 ho previezli do Prahy a uväznili v Bielej veži na Hradčanoch. Bol obvinený z urážky cisárskeho majestátu a odsúdený na smrť. Z milosti cisára mu bol trest zmiernený na doživotné väzenie. O jeho vyslobodení z väzenia vzniklo viacero legend. Isté je však to, že v novembri 1610 Bocatius z väzenia, pravdepodobne nie bez cudzej pomoci ušiel a do Košíc sa vrátil v januári 1611. Reflexiou Bocatiovho pražského pobytu vo väzení je latinský rukopis básnického diela *Olympias carceraria* (Väzenské štvorročie), ktorého existencia bola spočiatku známa len z Bocatiovej korešpondencie a dodnes je v opise zachovaný len jeden exemplár v Ženeve. No zaujímavé je aj to, že podľa kritickej edície Ferenc Csonku *Ioannes Bocatius: Opera quae exstant omnia. Poetica 1 – 2*.⁶ v Prahe vyšli dve Bocatiove diela – latinské *Cordificium* v roku 1604 a české *Naříkanj plačlivé křestianův...* v roku 1614. Možno predpokladať, že obe reflektujú historické a kultúrne dianie v období reformácie na Slovensku. Na rozdiel od iných Bocatiových tlačí alebo ich torz, ktoré sa u nás zachovali v relatívne hojnom počte, z latinskej tlače *Cordificium* sa zachovali len odpisy básne, ktorá bola pravdepodobne jej súčasťou. Fotokópiu tlače *Naříkanj plačlivé...* označenú signatúrou RMK 1158a

⁴ ČAPLOVIČ, Ján. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700. 1 zv., s. 76.

⁵ Niektoré z Bocatiových tlačí vyšli aj vo Wittenbergu a vo Viedni. Tým sa tento príspevok nevenuje.

⁶ BOCATIUS, J. *Ioannes Bocatius Opera quae exstant omnia. Poetica 1 – 2*, s. 29-30.

s poznámkou, že originál je uložený v SNK vlastní aj Országos Széchenyi könyvtár v Budapešti.

Skutočnosť, že v Prahe vyšli dve Bocatiove diela, nie je ničím výnimočná, keďť tesné a hojné kontakty s českým a najmä pražským kultúrnym prostredím vďaka jeho územnej a etnickej blízkosti, i konfesionalnej príťažlivosti sa ponúkali ako prirodzené riešenie aj pre takých humanistov európskeho formátu ako bol Ján Jessenius, Peter Fradelius a iní pôvodom slovenskí vzdelanci, pre ktorých Praha neostala iba prechodnou stanicou na ich životnej púti, ale stala sa trvalým miestom ich kultúrnej aktivity. Zaujímavejšie je, že ani jedna z oboch pražských tlačí nevyšla medzi rokmi 1606 – 1610, teda v období keď bol Bocatius uväznený v Prahe.

O okolnostiach vzniku prvej tlače je známe, že Bocatius napísal žalobnú báseň,⁷ keď bol vyslaný do Prahy k cisárovi Rudolfovi II. na čele delegácie protestujúcej proti násilnému odňatiu chrámu sv. Alžbety protestantom v roku 1604. Cisár delegáciu síce neprijal, ale Bocatius sa v Prahe i tak zdržal niekoľko mesiacov a nadviazal styky s tunajšími českými a nemeckými humanistami. V básni, ktorá bola pravdepodobne súčasťou tlače *Cordificium* a zachovala sa len v odpisoch sa zmienil o okolnostiach jej vzniku, i o tom kde bola vytlačená:

„... ipse Bocatius hoc carmine querebatur:
Caesaris ad curiam sedeo noctesque, diesque,
Nec datur ingressus, quo mala fata quaerent
Teutones ire Duces, et nostro nomine saltem
Dicite praeclusi Praesidis ante pedes:
Si nequeo placidas astari Caesaris aures,
Saltem aliquis veniat, qui mihi dicat: alii
Cumque nec hoc ratione aliquid impetrasset, nec
etiam ut saepius instabant, domum redire permetterentur,
in his angustiis BOCATIUS constitutus,
contra immanitatem ministrorum, Aude imperatoris,
suum conscripserat Cordificium, atque

⁷ Odpis básne sa zachoval napr. v jednom z rukopisných exemplárov použitých pri tvorbe Gymnaziológie. Je uložený v Lyceálnej knižnici v Bratislave pod signatúrou 213, báseň je na s. 22 – 24. O tom, že Bocatiovo dielo neostalo bez povšimnutia ani v radoch jeho katolíckych odporcov svedčia slová neznámeho jezuitu pripojené za odpisom básne:

*Cui contra verba erit melius quibus pro symbolo Bocatius,
uidam Jesuit hic scripsit:
Occasione statum cernens Bocatius cumquae
Est bene, non potuit dicere, dixit: erit
Dixit et evenit: nam mox volat aquila biceps,
et catervas noctis pepulit illa vicus
Per catervas autem, homo impius, Ecclesiae ministros
Cassovia eiectos intelexit“*

in officina Ottmariana Pragrae imprimis curavit, sic Sonatus:

*Conscia mens recti cor alacre primumque. Secunda
Sperat, et adversus nulla expanet auria vestris
Lusorum de more, ausum omne periculum intrare
Fossor humo, naucterus aquis, bona suscitus agris
Friga Diis confisia tulit potiora cursus
Ille procellas iste, trucem hic aquilona triumphans
Frontibus et lixa introstium quoque regulus exit
Nun equitans, mendicato olim pane fuit stirps
mostifer aut veter, aut Christo duce scandit ad astra:
Sume animos in forte mareis portiora leonisque
Adversis bona succedent, metioraque votis:
Tandem erit hic melius: si non hic restat olympus“*

V pražskej tlačiarni Jána Othmara Dačického, o ktorom české dejiny kníhtlačiarstva zaznamenávajú len toľko, že bol absolventom Karolínskej univerzity a so svojím otcom, taktiež pražským tlačiarom Jánom Jakubom Dačickým mal časté spory,⁸ vyšli v roku 1603 dve knihy českej gramatiky *Grammaticae Bohemicae* od Vavrinca Benedikta Nedožerského. I keď diela slovenských vzdelancov etablovaných v Prahe vychádzali v tomto období až v 16 rôznych tlačiarňach,⁹ z produkcie tejto tlačiarne – možno aj pre nečakané úmrtie tohto tlačiarja, ktorý bol zavraždený 13.4. 1609,¹⁰ nie sú známe iné, ktorých autormi by boli osobnosti pochádzajúce zo Slovenska. Druhá pražská tlač, ktorú Ferenc Csonka pripisuje Bocatiovi, vyšla v tlačiarni Jana Vaška Stříbrského, ktorý sa zaslúžil o vytlačenie diel aj iných slovenských autorov, napr. Daniela Basilia, Petra Fradelia, Martina Monkovicena a Juraja Tesáka Mošovského. Vydanie spisu nazvaného *Nařikanj plačlivé Křestianův Uherskych kterjžto yak na pomezých tak take y mezy Turky obydenj sva magi. Aneb psanj učinené od Pawla Thury správce Sskoly Cholenský k swým milým přátelům a známým. Nynj pak k výstraze a politovanj wsseho křestianstwa Od M. Jana Bokacya Správce Kolege a spolu Radnjho w Měste Kossycých wůbec* vydané. léta M. DCXIII. ***Wytisstené neyprwe Latinu w Měste Kossycých v Jana Fischera a nynj Česky v Jana Střjbrského*** súvisí pravdepodobne s trendom začínajúcim v už v 90. rokoch 16. storočia, keď sa pri tlači neperiodických novín prinášajúcich spravodajstvo o tureckej problematike

⁸ HEJNIC, Josef – MARTÍNEK, Jan. Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. N – Ř, s. 83; VEČEŘOVÁ, Petra. Každodennost pražských tiskařů v 16. a na počátku 17. století. CHYBA, Karel. Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860, s. 200.

⁹ Dielami autorov pochádzajúcich zo Slovenska sa bližšie zaoberám vo svojej diplomovej práci: Vydávanie slovenských tlačí (autorov Slovákov) v Čechách do roku 1800.

¹⁰ HEJNIC, Josef – MARTÍNEK, Jan. Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. N – Ř, s. 83; VEČEŘOVÁ, Petra. Každodennost pražských tiskařů v 16. a na počátku 17. století.

(samozrejme pod rozličnými názvami) presadili pražské kníhtlačiarske oficíny, a doviedli ho k rozkvetu, ktorý v Európe nemal obdobu.¹¹ Ján Bocatius sa ako predstavený košického gymnázia zrejme len postaral o tlač, resp. o pražské vydanie a preklad latinskej košickej tlače *Idea Christianorum Hungarorum In Et Sub Turcismo. Epistola quondam A Paulo Thurio Rectore Scholae Thurensis ad Amicos perscripta. Nunc opera Ioan: Bocatii consularis R. P. et Gymnasiarchae Cassovien: In lucem edita et Impressa. Cassoviae Calkographo Ioanne Fischero. Anno FIDE seD CVI VIDE*.¹² Autorom tejto tlače z roku 1613, ako vyplýva z titulného listu originálu i prekladu bol evanjelický kňaz Pavel Thurius z Veľkých Túroviec v Levickom okrese, žiak Filipa Melanchtna, rektor školy v Tolne a autor príležitostných veršov v dvoch vydaniach gramatiky Gregoria Molnára *Elementa Grammaticae Latinae*.¹³ Vzhľadom na miesto jeho pôvodu i pôsobenia, je pravdepodobné, že jeho spravodajstvo bolo aktuálne a formou zodpovedajúce neperiodickým novinovým správam. Ján Bocatius, vďaka niektorým svojim básňam uverejneným v básnickej zbierke *Hungaridos libri poematum quinque* známy aj ako horlivý odporca tureckej expanzie, sa zaslúžil o posmrtné vydanie (celej) tlače Pavla Thuria, a bol autorom iba jej predhovoru, napísaného formou venovacieho listu Krištofovi Thurzovi. Latinská verzia listu je datovaná v Košiciach 24. októbra 1613. V Prahe táto tlač vyšla v jazyku zrozumiteľnom ľudu, ktorým v tom čase bola v tlačených knihách čeština (predpokladá sa, že s istým stupňom slovakizácie) v roku 1614, teda v období, keď už Bocatius po návrate z pražského väzenia bol opäť prijatý za občana mesta Košíc. Na ďalšiu cestu smerom do Čiech sa Bocatius podujal ako historik Uhorska až keď bol roku 1620 Gabriel Bethlen zvolený za uhorského panovníka a mal sa stretnúť v Mikulove s cisárom Fridrichom II. Na jeseň roku 1621 však zomrel a pochovali ho v Uherskom Brode. Bocatius sa teda približne od roku 1610 do Prahy nedostal. Tak ako v latinskom predhovore, aj v predhovore prozaického útvaru vytlačenom v národnom jazyku – venovacej reči datovanej 29. júla 1614 venovanej „*Panu Krystoffowi Thurzymu hraběti a hlawnjmu pánu krage Spisského...*“ a podpísanej samotným Jánom Bocáciom, autor vysvetľuje, že sa rozhodol vydať toto dielo, pretože zhrozený pozoruje ako sa mnohí ľudia v Uhorsku pod tlakom biedy obracajú k Mohamedovmu učeniu. Vo svojej reči chce upozorniť na biedu Uhorského ľudu i na násilie, ktoré na ňom páchajú Turci. Obdobie vzniku a rozširovania kníhtlače je zároveň obdobím, v ktorom diachrónna jazykoveda zaznamenáva ústup latinčiny v prospech národných jazykov. V kníhtlačiarskej praxi možno tento trend pozorovať vo vydávaní dvoj a viacjazyčných tlačí, pričom latinčina je v nich kombinovaná s jedným alebo

¹¹ VEČEŘOVÁ, Petra. Každodennost pražských tiskařů v 16. a na počátku 17. století.

¹² ČAPLOVIČ, Ján. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700. I. zv., záznam č. 467.

¹³ REZIK, Ján – MATTHAEIDES, Samuel. Gymnaziológia. Slovenský biografický slovník. VI. zväzok T- Ž, s. 58 – 59.

viacerými národnými jazykmi. Časté bolo tiež pretláčanie latinských tlačí do národných jazykov alebo z jedného národného jazyka do iného, ako aj vydávanie rôznych jazykových mutácií, prekladov a pod. Historická úloha latinčiny ako jazyka transferu ideí v kultúrnom európskom priestore je nesporná. Šírenie správ v latinčine neznamenal iba rozšírenie informácií v medzinárodnom meradle, ale zároveň bolo aj výrazom zväčšenia ich významu a obohatenia príbehov prostredníctvom latinčiny. S latinčinou sa spájala európska vzdelanosť, preto, okrem toho, že pôvodné texty boli povýšené na literárne vyššiu úroveň,¹⁴ vďaka latinčine sa mohla s tureckou problematikou oboznámiť aj širšia európska vzdelanecká komunita. Preto je logické, že pôvodná tlač vyšla u košického tlačiara Jána Fišera v latinčine.

Podľa G. Žibritovej¹⁵ v rokoch 1612 – 1618 možno identifikovať skupinu tlačí, ktoré vyšli v Prahe v dobovej podobe slovenčiny a ich autori, resp. prekladatelia pochádzali z územia dnešného Slovenska. Na inom mieste G. Žibritová hovorí o existencii tlačí vytlačených v Čechách pre slovenských odberateľov.¹⁶ Takými sú napr. niektoré kázne, apologetické diela a diela praktickej teológie, ktorých latinské verzie vznikali na Slovensku, no verzie v „jazyku zrozumiteľnom ľudu“ boli vytlačené v Čechách, pričom autor latinskej a českej verzie nemusel byť totožný.¹⁷ Jedným z dôvodov tlačenia „slovenských“ kníh v Prahe, resp. Čechách, podľa G. Žibritovej bola skutočnosť, že domáci tlačiari nemali v sledovanom období gotické písmo. Antikva umožňovala tlačiť v latinčine a v maďarčine, ale nie v nemčine a „slovenčine“. Problém s písmom, konkrétne s gotickými fraktúrovými typmi, ktoré domáci slovenskí tlačiari nemali, resp. nemali v kompletných sadách, je teda tiež jednou z príčin toho, že noviny zamerané na turecké spravodajstvo vychádzali v niektorých pražských tlačiarniach aj súbežne v dvoch jazykových verziách – nemčine a češtine.¹⁸ Domáci tlačiari zrejme ani nepredpokladali dostatočný odbyt pre tlače, ktoré by sa tlačili v „slovenčine“ a tak sa zdalo výhodnejšie takéto tlače dovážať z Čiech a Moravy.¹⁹ Nepriamo o tom svedčí aj už citovaný titulný list Bocatiom vydaného diela *Naříkanj plačlivé...*

Je teda pravdepodobné, že i toto „Bocatiovo“ bolo jednou z tlačí vytlačených mimo územia Slovenska aj pre slovenských recipientov. Ján Bocatius ako autor (resp. vydavateľ) tejto tlače asi považoval tematiku tlače za natoľko závažnú, že

¹⁴ WALLISCH, Robert. Lateinische Entdeckerbriefe. Analyse einer Kultur-Bilingue, s. 85.

¹⁵ ŽIBRITOVÁ, Gabriela. Vzťah češtiny a slovenčiny v dejinách knižnej kultúry na Slovensku, s. 30.

¹⁶ ŽIBRITOVÁ, Gabriela. Najstaršie slovenské katechizmy – vydavateľsko-tlačiarska problematika, s. 377.

¹⁷ Je známa napr. latinská kázeň Izáka Abrahamidesa nad hrobom grófa Juraja Thurzu, ktorej verzie v „ľudovom jazyku“ vyšli v tom istom čase v Prahe a ich autormi boli Alexander Socovský a Eliáš Láni.

¹⁸ VEČEŘOVÁ, Petra. Každodennost pražských tiskařů v 16. a na počátku 17. století.

¹⁹ ŽIBRITOVÁ, Gabriela. Najstaršie slovenské katechizmy – vydavateľsko-tlačiarska problematika, s. 377.

využil svoje kontakty v českom prostredí a postaral sa o jej vydanie v jazyku, ktorému by rozumel väčší okruh recipientov ako len latinskej verzii. Zásluha Jána Bocacia, ktorý pridaním úvodného venovacieho listu, podobne ako to urobil aj v jednotlivých častiach svojej básnickej zbierky piatich kníh uhorských básní, vtlačil dielu *Naříkánj plačlivé...* svoju pečať, takouto formou podporil a vyzdvihol (hoci až posmrtné) svojho možno menej známeho a menej populárneho kolegu, vyjadril svoj negatívny postoj k tureckej rozpínavosti a zasadil sa za obranu kresťanskej viery v stredoeurópskom priestore.

Summary

Wend Ján Bocatius contributed to a great extent to the development of Slovak humanistic occasional poetry. His poetry reflects the historical period which can be characterized under our circumstances by gradual expansion of reformation and anti-reformation pressure, continuous threat of the Turkish menace, intensified social depression, rebellions, unrests and uprisings. According to critical edition of *Ioannes Bocatius: Opera quae exstant omnia. Poetica 1 – 2.*, two works of Bocatius – the Latin *Cordificium* in the year 1604 and the Czech *Naříkánj plačlivé křesťanův...* in the year 1614 were published in Prague. It can be presumed that both of them reflect historic and cultural events in the period of reformation in Slovakia. The elegy which was most probably a part of the print *Cordificium*, suggests that this piece was issued in the Prague printing house of Ján Othmar Dačický. However it was only preserved in copies. The second Prague print of Bocatius was issued in the printing house of Jan Vašek Stříbrský. Its photocopy is marked by signature “RMK 1158a” with a note that the original is stored in SNK, and is owned also by Országos Széchényi könyvtár in Budapest. The minimal and incomplete preservation of both prints does not enable us to find out, how far and if at all, the Prague prints of Bocatius are well-spread and well-known in Slovakia.

Zoznam bibliografických odkazov

- AJCIK, P. *Školstvo, študijné a školské poriadky na Slovensku v XVI. storočí*. Bratislava, 1955.
- BOCATIUS, J. 1990. *Ioannes Bocatius Opera quae exstant omnia. Poetica 1-2*. Ed. Csonka, F. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990.
- ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*. 1 zv. Martin : MS, 1972.
- FERENCIOVÁ, Mária. *Metrický rozbor básní Jána Bocatia* [diplomová práca]. Bratislava : FF UK, 1997.
- HEJNIC, Josef – MARTÍNEK, Jan. *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. N – Ř*. Praha : Academia, 1973, 6 zv.
- CHYBA, Karel. *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do*

- roku 1860. 1 – 18/19. Praha : Strahovská knihovna, 1966 – 1983/1984. 573 s.
- KERULOVÁ, Marta. *Ján Bocatius : príspevok k problematike slovenskej humanistickej poézie* [dizertačná práca]. Bratislava : FF UK, 1978.
- MINÁRIK, Jozef. *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : SPN, 1985.
- REZIK, Ján – MATTHAEIDES, Samuel. *Gymnaziológia*. Bratislava : SPN, 1971.
- Slovenský biografický slovník. VI. zväzok T- Ž. Martin : Matica slovenská 1994, 659 s.*
- ŠKOVIEROVÁ, Angela. *Vydávanie slovenských tlačí (autorov Slovákov) v Čechách do roku 1800*. Bratislava : FF UK, 1997.
- ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava, 1997.
- VAJCIK, P. *Školstvo, študijné a školské poriadky na Slovensku v XVI. storočí*. Bratislava : 1955.
- VEČEROVÁ, Petra. Každodennost pražských tiskařů v 16. a na počátku 17. století. [online] In *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska : sborník z 15. odborné konference Olomouc, 22. – 23. listopadu 2006*. [Ed.]: Krušínský, Rostislav. Brno : Sdružení knihoven ČR, 2007. [cit. 2009-09-03], s. 83-97. Dostupné na internete: < <http://www.vkol.cz/data/soubory/import/06ref09.pdf> >
- WALLISCH, Robert. Lateinische Entdeckerbriefe. Analyse einer Kultur-Bilingue. In *Itineraria Posoniensia*. Edd. Elisabeth Klecker a Eva Frimmová. Bratislava : Historický ústav SAV, 2005, s. 85 - 92.
- ŽIBRITOVÁ, Gabriela. Vzťah češtiny a slovenčiny v dejinách knižnej kultúry na Slovensku. In *Kniha 2001 – 2002*. Martin : SNK, 2002, s. 27 – 38.
- ŽIBRITOVÁ, Gabriela: Najstaršie slovenské katechizmy – vydavateľsko-tlačiarenská problematika. In *Kniha 2001 – 2002*. Martin : SNK, 2002, s. 371-382.

Olympias carceraria

Mgr. Peter Anna

Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach

Olympias Carceraria je jedno z najpozoruhodnejších diel Jána Bocatia. Opisuje jeho 5 ročné väzenie v Bielej veži na hrade v Prahe. Vykresľuje okolnosti a udalosti, ktoré predchádzali jeho zatknutiu, i spôsob, akým utiekol z väzenia. Venuje sa jeho návratu do Košíc. Pôvodne sa toto dielo malo vydať aj knižne, ale takmer s určitosťou môžeme vyhlásiť, že k tomu i napriek Bocatiovmu zámeru, nikdy nedošlo. Zachoval sa nám len jediný prepis Bocatiovho rukopisu *Olympias Carceraria*, ktorý je uložený vo Verejnej a univerzitnej knižnici v Ženeve. Verejnej knižnici Jána Bocatia v Košiciach sa podarilo získať *Olympias Carceraria (Uväznený Olympias)* v podobe kópie na mikrofilme. Tak sa prvýkrát toto jeho významné dielo objavuje i u nás na Slovensku. Máme možnosť vzhliadnuť originál tak dlho nezvestný, a pre bádateľov i historikov veľmi cenný dokument, zachytávajúci najťažších 5 rokov života tohto významného humanistu, ktorého meno sa spája s Košicami. Nakoľko sa dodnes tradujú nepresnosti súvisiace s týmto dielom, budeme sa snažiť v príspevku na ne upozorniť. Zároveň chceme v stručnosti predstaviť dokument *Olympias Carceraria*. A to tak po obsahovej ako i po jej formálnej stránke. Pri doterajších skúmaníach v archívnych materiáloch sa našla len jediná zmienka o tomto diele, priamo v Bocatioových písomnostiach. Ide o list adresovaný jeho priateľovi, známemu kalvínskemu duchovnému Szenci Molnár Albertovi. V tomto liste Bocatius spomína, že onedlho vydá dielo, v ktorom opíše svoje päťročné väzenie: „...priateľ Albert! ja teda opíšem, akých bolo tých päť rokov, kniha ponesie latinský názov *Olympias Carceraria* a nemecká a maďarská verzia by sa mohla čoskoro dostať do tlače.“¹ List je datovaný ku dňu 12. 11. 1611. V tomto liste Bocatius spomína i dielo *Bocatius redivivus (Bocatius znova ožil)*, ktoré ako píše, bolo najprv vydané v Košiciach a neskôr v Debrecíne.

Napriek zámeru Bocatia, k vydaniu diela, podľa doterajších výsledkov výskumov, nikdy nedošlo. Aj keď ešte i dnes mnohí uvádzajú, že neúplný knižný exemplár uložený v Akademickej knižnici v Budapešti je tlačou vydaný *Olympias Carceraria*. Na toto chybné priradenie upozornil už v 80-tych rokoch 20-teho storočia najznámejší bocatiológ Ferenc Csonka.² Exemplár uložený v Akadémiai könyvtár je písaný v nemeckom jazyku. Chýba mu však titulný list. Dlho sa nevedelo o aké dielo ide. Vzhľadom na jeho obsahovú stránku, v ktorej sa autor vracia k väzneniu v Prahe, sa dlho viedli dohady o tom, či ide

¹ List bol napísaný 12. 11. 1611 v Košiciach. Pôvodne v latinskom jazyku. Sz. M. A. 619-621. Nr. 31.

² V dodatku diela CSONKA, F. Bocatius János. Öt év a börtönben (1606 – 1610), s. 229-231.

o *Olympias Carceraria*.³ Titul začína veršovanou prosbou Bocatia, nasleduje list venovaný jeho manželke. Potom nasleduje *Anächtige schöne geistliche Lieder*. Ide o 27 duchovných piesní, ktoré napísal v Bielej veži na Pražskom hrade na cirkevné melódie. Napriek tomu, že sa spomínané dielo venuje tematike jeho väznenia na Pražskom hrade, môžeme, potom čo bol nájdený rukopis v Ženeve, jednoznačne vyhlásiť, že toto dielo nie je *Olympias Carceraria*. Csonka usudzoval, že by mohlo ísť o dielo *Bocatus redivivus* (pod týmto názvom sa dielo objavuje i v jeho *Opera quae exstant omnia Poetica* 2), ktoré sa spomína vo vyššie uvedenom liste. Avšak v čase, keď Csonka pripravoval a vydal súhrnné Bocatiove dielo, ešte nebol známy exemplár, ktorý sa v 90-rokoch 20. storočia dostal do knižnice Miškolckého evanjelického zboru. Tento je totiž totožný so spomínanou knihou v Akademickej knižnici. Navyše obsahuje aj titulný list, vďaka ktorému vieme identifikovať dielo. Prekvapením môže byť, že nejde ani o *Olympias Carceraria* ani o *Bocatus redivivus*, ale o *Solatum conjugale* vydané v Košiciach, v roku 1611. Tlačiarom bol Ján Fischer. Ide tak o „nové“ Bocatiove dielo, o ktorom sme nemali žiadnu zmienku, pokým sa v 90-tých rokoch minulého storočia neobjavil tento exemplár.⁴ Vráťme sa však späť k *Olympias Carceraria*. K domnienke Csonku sa pripájame i my, a to k tomu, že dielo nakoniec knižne nikdy nevyšlo. Veď je zaujímavé, že v ďalšej tvorbe, či písomnostiach Bocatia, sa už zmienka o *Olympias Carceraria* vôbec nevyskytuje. Ak by bolo knižne vyšlo, je málo pravdepodobné, že by sa Bocatius v listoch o ňom nebol býval zmienil. Pravdepodobne príčinou, že *Olympias Carceraria* nikdy nebolo vydané, bola naozaj komplikovaná a napätá situácia, ktorá vládla v krajine. Bocatius sa mohol obávať, žeby kniha spôsobila veľký rozruch. Ten by následne zapríčinil jeho ďalšie prenasledovanie. Až 150 rokov uplynulo od Bocatiovej smrti, keď sa *Olympias Carceraria* opätovne uvádza v práci Petra Bóda,⁵ pri vymenovaní Bocatiových diel. Ten však dodáva, že výtlačky sa nezachovali. Pravdepodobne mal informáciu o existencii tohto titulu len z Bocatiovej korešpondencie. K nesprávnemu priradeniu *Olympias carceraria* k neúplnému výtlačku v Akademickej knižnici v Budapešti došlo v druhej polovici 19. storočia, keď práve spomínaný exemplár našiel a identifikoval ako Bocatiove dielo Árpád Hellebrandt.⁶ Od jeho čias sa tak začalo za *Olympias Carceraria* považovať práve toto dielo, až kým neprišiel skutočný zlom. A to vtedy, keď sa rozšírila správa, že učiteľ teológie Dr. Nagy Barna našiel v 60-tych rokoch 20. storočia v Ženeve skutočný zápis o väznení Bocatia. Mal ho v pláne vydať, ale jeho predčasné úmrtie mu v tom zabránilo. Do hrobu si vzal aj informáciu o mieste, kde sa *Olympias* nachádza. Našťastie sa však po

³ Pod týmto názvom ju eviduje Régi magyarországi nyomtatványok, II. 1601-1635. Szerk. BORSA, Gedeon és HERVAY, Ferencz. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983. Nr. 1013.

V Magyar tudományos akadémia könyvtár ju nájdeme pod signatúrou: RM II. 474.

⁴ SZELESTEIN, L. Bocatius János az 1611-ben Kassán megjelent műveiről, s. 427- 431.

⁵ CSONKA, F. Bocatius János. Őt év a börtönben (1606 – 1610), s. 195.

⁶ CSONKA, F. Bocatius János. Őt év a börtönben (1606 – 1610), s. 201.

stopách pátrania Dr. Barnu vybral Király László a znovu dielo objavil.⁷ Tak sa *Olympias Carceraria* po dlhých stáročiach zapadnutia v archívoch, dostala do pozornosti historikov. A to nielen ako cenný dokument približujúci život humanistu, ale i ako vzácny prameň dokumentujúci búrlivé obdobie začiatku 17. storočia. Pre priaznivcov histórie, vydal spomínaný bocatiológ Ferenc Csonka maďarský preklad pod názvom *Öt év börtönben*, v roku 1984. Dielo je doplnené i o preklad niektorých listín súvisiacich s uväznením a väznením Jána Bocatia. O čosi neskôr v roku 1991, publikoval Csonka v rámci 3 zväzkového súhrnného diela Bocatia, v diele *Omnia quae exstant prosiaca*, pôvodný a úplný latinský text rukopisu. Prejdime teraz k samotnému rukopisu. Ako sme uviedli, text musel Bocatius napísať pravdepodobne v priebehu rokov 1611-1612. Z rukopisu *Olympias Carceraria* v časti, kde sa spomína v súvislosti so snemom v Krupinej vyslanie delegácie, citujeme: „Štefan Illesházy vycestuje za hlavným kniežaťom Matejom, ktorý je v súčasnosti kráľom a cisárom rímskeho impéria, Uhorska a Česka ..“. Ako však vieme, Matej sa cisárom rímskeho impéria stáva až po smrti Rudolfa 20. 1. 1612. Priamo v texte sa uvádza rok 1612, kde Bocatius spomína istého Rucky Gáspára, ktorý sa obesil vo svojej cele: „...k jeho smrti však nedošlo v roku 1608, ale v teraz prebiehajúcim roku 1612, až po smrti cisára ...“. Takže rukopis bol dokončený pravdepodobne niekedy v priebehu roku 1612. Pôvodný Bocatiov rukopis sa nezachoval. *Olympias Carceraria* uložený v Ženeve je prepisom, ktorý vyhotovili 4 pisári. Prečo a ako sa dostal *Olympias Carceraria* práve do zbierky knižnice v Ženeve, však dodnes nevieme. Ešte zaujímavejší je údaj, že rukopis sa do Ženevy dostal z Holandska. Aby sme mohli objasniť osudy tohto dokumentu do doby, keď ho našiel v 60-tych rokoch minulého storočia Dr. Nagy Barna, vyžadovalo by to ďalší výskum. Rukopis má spolu 141 strán textu. Prvé strany sú viac poškodené, niektoré časti ťažko čitateľné. Prevažná väčšina diela je však v dobrom stave. Dielo začína päťstranovým úvodom, ktorý je venovaný maďarskému kráľovi Gáborovi (Gabrielovi Bethlenovi). Zvyšok rukopisu je rozdelený na päť častí (classis prima – classis quinta), pričom jednotlivé kapitoly sú rozdelené podľa jednotlivých rokov. Záver diela tvorí epilóg (Peroratio). Dielo je zakončené záverečnou modlitbou: „Svätej Trojici, Otcovi, Synovi a Duchu svätému, svojmu udržiavateľovi, osloboditeľovi a vodcovi na ceste domov - sláva, chvála a úcta naveky vekov. Amen.“ Ferenc Csonka, tak ako bol nadšeným bocatiológom, bol i skvelým paleografom a latinčinárom. Preto k jeho prepisu nemáme najmenšie výhrady. Ako zaujímavosť môžeme uviesť, že sám upravil rok v závere diela (bez akejkoľvek poznámky). V pôvodnom rukopise sa pri dátume príchodu do Košíc objavuje rok 1612, v Csonkovom diele je to už rok 1611. Držal sa však faktov a tie jednoznačne potvrdzujú, že Bocatius sa z väzenia vrátil do Košíc už roku 1611 a bol to len omyl prepisovateľov *Olympias*, keď v závere uviedli nepresný rok. Z tohto však môžeme usudzovať,

⁷ CSONKA, F. Bocatius János. *Öt év a börtönben* (1606 – 1610). s.202.

že k prepisu pôvodného Bocatiovho rukopisu došlo v neskoršom období, pravdepodobne v čase, keď Bocatius už nežil. Ináč by sa pisári nedopustili takej zásadnej nepresnosti.

Presuňme sa teraz k samotnému obsahu tohto diela. Na prvých listoch prvej kapitoly Bocatius spomína dôvod a ciele, ktoré ho viedli k vopred náročnému a nebezpečnému poslaniu, ktorým bol poverený. O tejto ceste sa rozhodlo ešte na zasadnutí snemu v Krupinej 24. 11. 1605. Na sneme sa dohodlo, že k panovníkom okolitých krajín sa vyšlú vyslanci, ktorých cieľom bude informovať o dôvodoch Bocskayovho obsadenia Košíc v roku 1604 - o jeho cieľoch a nadviazať spojenectvo s protestantskými panovníkmi. Nakoľko Bocatius pochádzal z Lužicka, vyznal sa v tamajších pomeroch. Ovládal nemecký jazyk. Bol to práve on, ktorý bol poverený touto neľahkou a nebezpečnou úlohou - vybrať sa s listom za nemeckými panovníkmi. Mal navštíviť troch panovníkov Nemeckého impéria (Pfalskeho, Saského a Brandenburského). List mal Bocatius zostaviť spoločne s Jánosom Rimayim a Jánosom Melczerom. Napriek počiatočnému váhaniu, Bocatius nakoniec prijal túto neľahkú úlohu, aj keď sa mu zdravotný stav zhoršoval. Ďalším dôvodom pre prijatie misie, bolo obvinenie zo zasadnutia snemu, ktoré bolo voči nemu vznesené po jeho príchode do Košíc. V čom spočívalo? Jeho priateľ a príbuzný Peter Binder, ktorého Bocatius vyslobodil z prísneho stráženia hajdúchov a prijal k sebe do domáceho väzenia, ho neskôr oklamal. Počas Bocatiovej neprítomnosti ušiel z Košíc. Závistliví ľudia kvôli tomu obviňovali Bocatia zo zrady, a tak sa začal obávať o svoj život. Preto po príchode Bocskaya do Košíc a po ich vzájomnom rozhovore, sa predsa rozhodol stať sa vyslancom, a tak sa zbaviť tohto obvinenia. Spolu s ním sa vybral ako jeho sluha, jeden z jeho študentov, ktorý sa plánoval usadiť vo Wittenbergu, aby tam pokračoval v štúdiu. Bocatius vyrazil z Košíc 29. decembra 1605 cez Prešov do Bardejova. Tu sa k nim pridal tamajší mešťanosta Schussler Miklós. Už od začiatku sprevádzala Bocatia a jeho pomocníkov smola. Postretlo ich viacero ťažkostí, medzi inými i kolízia koča v Sliezskom mestečku Nisa. Navyše, nič netušiaceho Bocatia začal prenasledovať šľachtic zo Sliezska Antal Schlieff. Práve on bol tým, vďaka ktorému sa Bocatius neskôr ocitol v drsnom väzenskom prostredí v Prahe. K prenasledovaniu sa Schlieff odhodlal, keď mu sám Bocatius, deň pred odchodom z Košíc vyzradil dôvod svojho putovania. Bocatius však netušil, že Schlieff je slobodníkom a ani vo sne by ho nenapadlo, že práve tu spraví osudnú chybu. Schlieff bol schopný, vo vidine veľkej odmeny, za udanie Bocatia panovníkovi Rudolfovi II., urobiť všetko pre to, aby Bocatia vydal cisárovi ako zradcu národa. Spomeňme ešte smer cesty, kadiaľ Bocatius prechádzal. V rukopise sa po Bardejove spomína práve sliezske mesto Nisa, odkiaľ potom pokračoval do Čiech a cez Prahu dorazil do Nürnbergu, kde mal trojdňový odpočinok. Ďalej napredoval k rieke Neckar a loďou sa plavil až do Heidelbergu. Tam bol nútený prezradiť svoje meno a práve tu ho Schlieff vystopoval. Ubytoval sa v rovnakom hoteli ako Bocatius. Od jeho dvoch sluhov

sa postupne povyzvedal tie najdôležitejšie veci. Stretol a rozprával sa aj s Bociom. Ten ho však v prezlečení nespoznal. Nič netušiaci Bocius pokračoval vo svojej ceste ďalej, k mestu Hanau. Potom skrz Hessen dorazil do Northeimu. Schlieffovi sa podarilo medzitým od tamojšieho panovníka vypýtať si povolenie na jeho uväznenie. To mu umožnila listina od cisára Rudolfa, ktorú si vopred zadovážil. Predstavitelia senátu mesta Northeim, potom čo zhliadli poverovaciu listinu, dali príkaz na okamžité zatknutie Bociu. V tejto listine sa priamo spomína, že ak mesto pomôže cisárovi a vydá tohto previnilca, bude vyradené z čiernej listiny a získa cisárovu milosť. Spolu s mestom nadobudne cisárovu milosť i jeho zemepán – knieža Henrich Július z Brunšvigu. A tak pri nasledujúcom príchode do mesta sa na Bociu vyrúti skupinka ozbrojencov. Prekvapeného a nič netušiaceho Bociu zatknú. Stalo sa tak 22. 2. 1606, čiže ani nie dva mesiace potom, čo sa vybral na cestu z domova. Tesne po uväznení, keď sa Bocius dozvedel príčinu prečo ho zatkli, rozhodol sa, že radšej umrie tu, než by ho mali odviezť do Prahy. Pokúsil sa priotraviť liekmi, ktoré skonzumoval vo veľkom množstve. No i napriek horúčkam sa jeho stav rýchlo zlepšil. Neúspešný bol aj ďalší jeho pokus s pavúkmi. Myslel si totiž, že tieto obsahujú jed. V cele nazbieral pavúky do pohára a po priliatí trocha vína, ich prehltol. Samozrejme i tento pokus bol neúspešný. Napriek tomu, že Bocius spísal aj závet a prijal od farára poslednú večeru, jeho pokusy siahnuť si na život boli nevydarené. Z Nemecka ho po čase previezli do Prahy, kde bol krátko väznený na Malej strane. Odtiaľ bol premiestnený do Bielej veže na Hradčanoch. Tu sa stáva na dlhých 5 rokov väzňom, ktorý v neľahkých podmienkach prežil tie najťažšie momenty svojho života. Po 6 týždňoch strávených v Prahe prichádzajú za ním do cely traja vyslanci cisára. Okrem toho, že ho pripravia o posledné veci, kladú mu viacero otázok a neustále ho obviňujú, že on cudzinec, ktorý dostal šľachtický titul od kráľa sa nehanebne postavil na stranu rebelujúcich Maďarov. Po ďalších 5 týždňoch väznenia na Hradčanoch ho odvádzajú do Brandusiumbu za tamojším cisárom. Snažia sa ho oklamať, že bol dohodnutý mier s Bocskayom a čo najviac sa povyzvedať priamo od Bociu. Ten však bol nadovšetko obozretný, trval na predchádzajúcich výpovediach, a tak ho sklamaní, na ďalší deň posielajú späť do Prahy. Celý rok 1606 Bocius strávil bez akýchkoľvek informácií, nielen o situácii aká vládla v krajine, ale nemal ani najmenšiu zmienku o svojej rodine. Bociu čakala ďalšia tvrdá skúška, keď za ním dorazil Belgiojoso Barbiano, kapitán Uhorska, ktorý bol pri tom, keď mu Bocius bol nútený vydať kľúče od mesta. Barbiano bol hlavným nepriateľom samého Bocskaya. Pri vypočúvaní, ktoré viedol Barbiano, bol Bocius zákerne mučený, tými najrôznejšími spôsobmi akými v stredoveku boli nasilu vypočúvaní podozriví vinníci alebo osoby obvinené z trestných činov. Neustále sa ho vypytovali na to, kto stál za zrodom spriahania (povstania), aké boli dôvody vzniku povstania a ako vie cisár znovu obsadiť Uhorsko. Následky mučenia sa s Bociom tiahli ešte niekoľko dní po tom, čo Belgiojoso odišiel. Bocius bol natoľko ranený, že v bolestiach

kričal, reval až sa sťažovali obyvatelia neďalekých domov, že kvôli tomu nevedia spať. Až po štyroch dňoch v mučivých bolestiach poslali za Bocatiom lekára. Trvalo však ďalšie štyri mesiace kým sa Bocatius dal ako tak dokopy a opäť zosilnel. Bocatia zastihla ďalšia rana, keď sa dozvedel o smrti jedného z dvoch synov, v priebehu roku 1607, ktorý podľahol morovej nákaze. Išlo o mladšieho syna. V druhej kapitole *Olympias Carceraria* opisuje i svoje hladovanie a svoju väzenskú celu, v ktorej strávil tak dlhé obdobie, nasledovne: „Jeden tvrdý kameň – to bola moja postel', vankúš i stolička. Postel'nou plachtou a prikrývkou bol môj župan. Moje nohavice sú preplnené armádou blch a vší. Spievajúcimi postel'nými spoločníkmi sú muchy, bolestnými spoločníkmi pavúky, v lone mám myši. Tymiánu a mirhy je tu dostatok. Moja cela je tak miestom chládku, ako aj vyprázdňovania i miestom močenia v jednom vedre pred mojím nosom (prepáčte za moje slová!), ale ja sa za tieto veci nehanbím, lebo i svätý Pavol chcel slávu Božiu vyzdvihnúť, keď spomínal takéto veci. Nôž, klobúk, obuv mi vzali, keďže by mi mohli byť nápomocné pri úteku. Veľmi som mal rád, keď nad vonkajšou hornou latrínou začal pofukovať vietor, lebo tak sa niekedy zavial papier do okien, a ten i keď bol špinavý, som uchytil tak ako nejaké biele plátno – nechal som ho vysušiť a spravil som si z nich knižočky, kde som si zapisoval básne a piesne.“ V cele bol Bocatius, pripútaný v putách k stene. Tieto okovy sa mu neskôr zošmykli z nôh, a tak mal príležitosť tajne, ale voľne prechádzať sa po miestnosti. Od spoluväzňov, ktorí boli strážení v menej prísnych podmienkach, sa neraz dostal k jedlu navyše. Neskôr dostáva za spoluväzňa Antala Rhenera, ktorého poprosil, aby sa po prepustení z väzenia vybral za jeho ženou a tiež i vtedajším palatínom Jurajom Thurzom a informoval ich o jeho stave. Bocatia sa pokúsili okrem mučenia i otráviť pomocou jedu primiešaného v jedle. Avšak neúspešne. Bocatius si všimol podivnú farbu jedla, a tak ho dal najprv ochutnať svojmu psovi, ktorého mal po dlhší čas v cele ako jediného spoločníka. Ten však hneď po jeho zožratí podľahol otrave. Po skončení leta roku 1607, už i manželka stráca nádej, že by sa situácia po nástupe Mateja na trón mohla zlepšiť. Ale neprestala dúfať a sama so synom sa vybrala do Bécsu, kde kľáčiak prosila Mateja o prepustenie svojho manžela, avšak neúspešne. Podarilo sa jej v Prahe aspoň čiastočne komunikovať s Bocatiom. Chodili k nemu dve deti strážcu cely, ktoré učil čítať, písať a počítať. No a cez ne sa manželom podarilo vymieňať si medzi sebou krátke a zároveň i šifrované správy. Počas celého jeho pobytu vo väzení sa viacero osôb snažilo o jeho vyslobodenie. Významní šľachtici ako Bocskai, Illesházy, Žigmund Forgách, ale i palatín Juraj Turzo písali panovníkovi žiadosti o prepustenie, v ktorých obhajovali Bocatiovu nevinnosť a bezdôvodné uväznenie. I napriek ich snahám, Bocatius ostáva za mrežami i naďalej v priebehu rokov 1608-1609.

Rok 1610 sa niesol v znamení veľkej iniciatívy manželky o jeho oslobodenie. Akékoľvek snahy v podobe neustálych listov, prosieb či návštevy manželky u cisára, nepriniesli žiaden osoh. V cisárovi vyvolali skôr ešte väčší odpor –

hlavne potom, čo cisár sľúbil, že ak splnia podmienky, bude Bocatius prepustený na slobodu. (Medzi inými žiadal, aby sa Bocatius obrátil na pravú katolícku vieru, zakázal mu vrátiť sa do Uhorska a musel ostať vo svojej rodnej krajine). Tieto podmienky však obaja razantne odmietli, a tak bolo zrejmé, že z väzenia sa Bocatius prostredníctvom milosti cisára nedostane. Ostala mu už len jediná možnosť – utiecť. V cele mal jediné okno. Všimol si, že dve kovové mreže sú chybné spojené. V liste žiadal manželku, aby mu tajne zabezpečila pilník. Spolu musel prerezať 12 tyčí aby sa vedel cez okno dostať von. Pilník sa podarilo dostať do cely, avšak ďalším veľkým problémom bolo odstránenie mreží bez toho, aby si to niekto všimol. Musel po nociach opatrne pracovať, aby nespôsobil hluk a nevzbudil tým pozornosť strážcov. Nápomocné mu boli i nové dvere, ktoré zhotovili v jeho cele, pre väčšiu ochranu proti prípadnému úteku. Vďaka nim sa totiž hluk pri rezaní mreží nešíril ďalej a Bocatius mohol istejšie napredovať. Pri plánovaní úteku mu pomohol i väzeň z cely o poschodie vyššie, ktorý mu posielal listy od manželky. Okrem toho mu dopravil i peniaze, klobúk, obuv. Bocatius po ukončení prerezania mreží, už len čakal na vhodnú chvíľu. Tá sa mu naskytla, keď jeho nepozorný strážca, po prehnanom pití, v jednu noc zaspal. Bocatius tak mohol nepozorne vylomiť mreže. Stalo sa tak 30. 11. 1611 po polnoci a podľa vopred naplánovaného scenára sa mu podarilo utiecť. Po sebe zanechal i dva listy, jeden pre nepozorného strážcu, v ktorom stálo, aby druhý list odniesol českému kancelárovi. Bocatius v liste spomína, že ak ho zanesie, tak i jeho trest za nepozornosť sa môže zmenšiť. Český kancelár mal informovať samotného cisára, že jeho väzeň po dlhšej dobe nespravodlivého väznenia, bez riadneho rozsudku, po tom čo zhasla i posledná kvapka nádeje na jeho omilostenie cisárom sa rozhodol pre útek, spoliehajúc sa len na seba a Božiu pomoc. Bocatiovu sa prostredníctvom lana podarilo spustiť z väzenského okna. Prekážkou mu boli ešte dva múry. Podarilo sa mu však nájsť odložený malý rebrík, vďaka ktorému vedel múry preliezť. Jeho útek sprevádzalo neustále sneženie, čo mu na jednej strane spôsobilo omrzliny na nohách, ale zároveň aj zahladilo stopy po jeho úteku. Pešo sa Bocatius vybral smerom na Drezda do Meissenu. Zvolil si preto tento smer, nakoľko sa obával, že inde budú zvýšené hliadky. Odtiaľ chcel pokračovať do Sliezska a potom do Poľska. Prejdúc len 4 kilometre od Prahy, stretol neznámeho človeka, ktorý sa k nemu s radosťou pridal. Bocatiovu táto spoločnosť prišla vhod, nakoľko mu ako lekár, pomohol ošetriť omrzliny na ruke i na nohách. Spolu, po prejdení krátkeho úseku, oslovili jedného sedliaka, ktorý ich zaviezol kočom až do Meissenu. Odtiaľ sa mu podarilo dostať do Freiburgu, kde bol duchovným jeho priateľ, niekdajší kazateľ v Košiciach, Sommer Zakariáš. Ten ho prijal so slzami v očiach. Bocatius u neho strávil 8 dní. Z peňazí, ktoré mu Sommer daroval, si zakúpil žriebä a pokračoval v ceste do Schweidnitz, a potom do Neisse. Tam sa zoznámil s jedným furmanom, s ktorým sa dohodol, že ho odnesie až do Krakowa. V Krakove sa pripojil k ďalšej skupine, ktorá smerovala do Bardejova. Počas cesty prezradil spolucestujúcim kto je. Správa o jeho

príchode sa okamžite rozšírila po celom kraji. Cestou sa Bocatius zastavil ešte v Prešove, kde sa konečne stretol so svojou manželkou Alžbetou, bez pomoci ktorej by nebol schopný dostať sa na slobodu. 10. 1. 1611 sa Bocatius objavil ako príznak v Košiciach. Uplynulo tak 6 týždňov, odvtedy ako sa z ponurej pražskej väzenskej cely spustil z okna a vrátil sa späť do Košíc. Ľudia nevychádzali z údivu. Nadšene vítali a radovali sa z príchodu svojho niekdajšieho richtára. Bocatioví sa tak podarilo šťastne vrátiť z väzenia.

Dielo *Olympias Carceraria* je dôležitým prameňom pre poznanie života literáta, pedagóga, historika a diplomata Jána Bocatia. Na základe tohto jeho väzenského zápisu si vieme doplniť mozaiku jeho života. Toto dielo nám približuje i situáciu, ktorá vládla v krajine. Bocatius sa po návrate domov vzdal ďalších vyšších funkcií a utiahol sa do ústrania. V literárnej tvorbe však nepoľavil a vydával ďalšie svoje básnické zbierky. Pritom však bolo preňho ťažké zabudnúť na hrôzy spojené s uväznením. Vracal sa k nim vo svojej literárnej tvorbe. Avšak v dielach vydaných knižne, šlo už skôr o lyrický opis týchto udalostí. V *Olympias Carceraria* zas dôsledne popísal i viacero podrobností, preto si toto dielo zaslúži väčšiu pozornosť i napriek tomu, že sa zachovala len v rukopisnej a prepísanej podobe. Bolo by veľkým prínosom pre poznanie našich vlastných dejín, ak by osudy tohto významného humanistu, bolo onedlho možné priblížiť i vďaka vydaniu tohto diela v slovenskom jazyku.

Summary

The work *Olympias Carceraria* describes the 5-year imprisonment of Bocatius in the White Tower of the Prague Castle. It also describes circumstances and events which preceded his arrest and the way he fled from prison. In spite of Bocatius's intention to publish this work, according to contemporary research this never happened. *Olympias Carceraria* is preserved only as a manuscript and, after being forgotten in the archives for a long time, it was revealed only in the 1960s of 20th century. The most famous Bocatius-expert Ferenc Csonka published the translation of this work in the Hungarian language with the title *Öt év börtönben*, however the Slovak translation has not yet been published. It is an important supplement to the mosaic of the life of this significant humanist, and moreover it is a valuable document describing the torrential time of the early 17th century.

Zoznam bibliografických odkazov

- CSONKA, F. 1985. *Bocatius János. Öt év a börtönben (1606 – 1610)*. Budapest : Európa Kiadó, 1985. 261 s.
- BOCATIUS, J. *Ioannes Bocatius Opera quae exstant omnia. Prosaica*. Ed. Csonka, F. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1992.
- SZELESTEIN, L. Bocatius János az 1611-ben Kassán megjelent műveiről. In *Magyar Könyvszemle*, 1995, roč. 111, č.4, s. 427-431.

Spomienka na maďarského bocatiológa Ferenca Csonku

PhDr. Milena Ostrolucká

Štátny archív v Košiciach

Program konferencie venovanej životu a dielu Jána Bocatia by nebol úplný, ak by sme v ňom nevenovali čas spomienke na významného maďarského bocatiológa, prekladateľa a literárneho historika Ferenca Csonku.

PhDr. Ferenc Csonka sa narodil 2. apríla 1916 v Kamenici nad Hronom (vtedajší Garamkövesd) blízko Nových Zámkov. Po vysokoškolských štúdiách maďarčiny a latinčiny absolvovaných v Bratislave a v Budapešti začal pôsobiť ako profesor týchto jazykov na gymnáziu. V roku 1944 odovzdal dizertačnú prácu pod názvom *Hiador*, venovanú životu a dielu Pála Jámbora, maďarského kňaza a básnika, súčasníka Sándora Petőfiho a Jánosa Aranya.

Literárne dielo Ferenca Csonku sa začalo rozvíjať v polovici 50. rokov 20. storočia. Svoje novely, často s politickým podtónom, publikoval v rôznych maďarských literárnych periodikách, predovšetkým v časopise *Körtárs*. V 60. rokoch sa sústreďoval viac na výučbu latinského jazyka a vo svojej jazykovednej práci na štúdium textov zo 16. a 17. storočia.

V roku 1972 sa ako externý pracovník zapojil do výskumnej práce Literárnovedného ústavu Maďarskej akadémie vied, kde zotrval prakticky až do konca života. Jeho články a štúdie súviseli väčšinou s metodikou prekladu. Z týchto prác je potrebné vyzdvihnúť štúdiu *Preklad prvého eposu Dóžovej revolúcie* uverejnený v časopise *Irodalomtörténeti Közlemények* v r. 1972.¹

Veľkú časť diela Ferenca Csonku tvorili preklady. Preložil napr. prácu Jána Rezika *Oratio panegyrica*, alebo prácu Erasma Rotterdamského *Institutio principis Christiani*.

Z prekladov Ferenca Csonku vynikajú najmä preklady básní niektorých humanistických básnikov. Zrejme vtedy sa začal rozvíjať jeho bližší vzťah k Jánovi Bocatiovi ako k básnikovi obdobia renesancie. S postupným poznávaním jeho pohnutého životného príbehu, premietajúceho sa do jeho básní i prozaických textov, stalo sa Bocatiovo dielo pre Ferenca Csonku od začiatku 80. tých rokov minulého storočia nadlho náplňou jeho literárnovednej, prekladateľskej a editorskej činnosti.

K tomuto obdobiu sa viažu aj Csonkove kontakty so slovenskými vedeckými inštitúciami, knižnicami a archívami, i s konkrétnymi vedeckými pracovníkmi. Zo všetkých môžeme uviesť historika Ondreja Halagu a bibliografa Michala Potemru. Na preklad a kritické vydanie Bocatiovho diela sa Ferenc Csonka začal intenzívne pripravovať.

V Štátnom archíve v Košiciach v osobnom fonde JUDr. Michala Potemru, významného slovenského bibliografa a historika, dlhoročného pracovníka

¹ CSONKA, F. A Dózsa-forradalom első eposzának fordítása, s. 653-680.

Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach, sa nachádza časť korešpondencie obidvoch vedcov. Z listov z rokov 1981-1986 si vieme aspoň čiastočne utvoriť predstavu nielen o vzťahu medzi oboma vedcami, ale dozvedáme sa z nich aj o úlohe, ktorú zohral práve Michal Potemra pri vzniku Csonkovho diela o Bocatiovi. Michal Potemra bol Csonkovi významným pomocníkom v heuristickej fáze jeho výskumu na Slovensku, dobrým duchom a sprievodcom na ceste rozširovania Csonkových poznatkov o pramennej báze pripravovaného diela. Pomáhal mu v korešpondencii so slovenskými archívami a knižnicami, zaobstarával výber a zhotovovanie kópií archívnych dokumentov, uvádzal ho do reálií, vysvetľoval historické súvislosti, riešil množstvo drobných problémov, ktoré sa vyskytli pri Csonkovom štúdiu prameňov. Veľkou pomocou bolo pre Ferencu Csonku aj organizačné zabezpečenie jeho študijných pobytov na Slovensku, predovšetkým v Archíve mesta Košíc, od ubytovania v Košiciach cez ohlásenie jeho príchodu do archívu a zabezpečenie prípravy archívnych dokumentov na štúdium až po detailné zisťovanie prítomnosti pracovníkov archívu počas Csonkových plánovaných pobytov. Vzťah Ferencu Csonku k Michalovi Potemrovi ilustruje aj pasáž v jednom z jeho listov: „Melegsziű ember vagy te, Mihály; büszke vagyok arra, hogy megismertelek Téged, és remélem, hogy ez az ismeretség barátsággá mélyűl közöttünk“ (Máš dobré srdce, Michal, som hrdý na to, že Ťa poznám, a dúfam, že z nás budú priatelia).² Z korešpondencie vyplýva, že aj Ferenc Csonka bol ochotný pomôcť kedykoľvek Michalovi Potemrovi pri jeho bibliografickej práci. V listoch obaja vedci riešia najmä odborné otázky, informujú sa však aj o svojom zdravotnom stave a navzájom sa povzbudzujú, keď im choroby súvisiace s vyšším vekom komplikujú vedeckú prácu. V liste z 15. júna 1985 píše Michal Potemra Csonkovi: „Kedves Ferenc barátom, remélem, hogy a szomorú híred a betegeskedésedről már nem aktuális és élvezed a berohannó pesti kanikulát. Mi mindketten nyugdíjban vagyunk és élvezzük a nyugdíjasok aranyidejüket – persze a vele együtt járó munkával is.“³

K obdobiu Csonkovho štúdia prameňov o živote a diele Jána Bocatia sa viažu aj moje spomienky na neho. Prvá návšteva Ferencu Csonku v Archíve mesta Košíc sa konala v dňoch 20. – 23. septembra 1982. Vtedy som tu pracovala ako odborná pracovníčka asi 5 rokov. Aj po 27 rokoch sa na tohto bádateľa pamätám presne. Uzemčistý, postarší, prešedivý pán, so živými šibalskými očami pod hustým tmavým obočím sa preukázal povolením na štúdium od vtedajšej Slovenskej archívnej správy a po úvodnej konzultácii s riaditeľom archívu JUDr. Jozefom Kirstom vyplnil bádateľský list, poučil nás, že ho máme

² Štátny archív v Košiciach. Fond Michal Potemra (1830) 1922-2002, inv. č. 403.

³ Štátny archív v Košiciach. Fond Michal Potemra (1830) 1922-2002, inv. č. 44. (Milý priateľu, dúfam, že smutná správa o Tvojej chorobe už nie je aktuálna, a že si užívaš letné peštianske horúčavy. Obidvaja sme už na dôchodku a vychutnávame si zlaté dôchodcovské časy – samozrejme aj s tým spojenú prácu.)

oslovovať „Feribácsi“ a začal študovať. Svoje bádanie mal perfektne pripravené, takže nestrácal ani minútu svojho drahocenného času a poctivo študoval celé tri dni.

Prezeral si najprv Bocatiove listy, ktorých signatúry mal pripravené, neskôr sa venoval štúdiu originálov a konceptov mestských kníh z obdobia Bocatiovho pôsobenia v Košiciach. V tomto materiáli sa mu podarilo nájsť aj viacero dokumentov dovtedy neznámych. Nevedel skryť radosť a nadšenie a našiel si čas aj na to, aby nám porozprával, čo všetko nové sa o Bocatiovi dozvedel, čo by chcel ešte nájsť, prezradil nám aj čo to zo svojich plánov s touto témou. Bol veľmi nadšeným a dobrým rozprávačom, živo diskutoval. Mal stále dobrú náladu, zaujímala ho aj naša práca. Žiaľ, ku koncu pobytu začal mať akútne zdravotné problémy, jeho veselé oči posmutneli a nepomohli ani naše liečivé čaje, ani jeho silný duch, ktorým chcel oklamať choré telo. Nakoniec bol nútený navštíviť lekára ešte v Košiciach a urýchlene odcestovať domov.

Druhá jeho návšteva sa konala o necelý rok neskôr, v čase od 13. do 22. júla 1983. Feribácsi sa vrátil zdravý a veselý, plný nedočkavosti doštudovať to, čo sa mu pred rokom nepodarilo. Jeho predsavzatia sa splnili a počas svojho druhého študijného pobytu v Archíve mesta Košíc si doplnil veľa kamienkov do mozaiky svojho diela o Bocatiovi. Výsledky jeho obrovského sústredenia a dlhodobej mravčej práce na seba nenechali dlho čakať. V roku 1983 publikoval štúdiu *Újabb adatok Bocatius (?) egyik röpiratához* (Novšie údaje o jednom Bocatiovom letáku).⁴

V roku 1985 sa odborná verejnosť dočkala umeleckého prekladu v Ženeve nájdených Bocatiových textov o jeho pražskom väznení v rokoch 1606-1610 *Olympias carceraria* pod názvom *Öt év börtönben*. Knižka útla formou, ale bohatá obsahom je cenná nielen hodnotou majstrovského prekladu, ale aj bohatým, na vysokej odbornej úrovni spracovaným poznámkovým aparátom a najmä záverečným Doslovom, ktorý je sám o sebe vynikajúcou štúdiou o Bocatiovom živote a diele, o jeho mieste v politických i kultúrnych dejinách mesta Košice, Uhorska i vtedajšej Európy.

Tému Bocatia neopúšťa Ferenc Csonka ani v ďalšom období. V roku 1988 vydáva v Maďarsku trojica autorov Ferenc Szakály, Kálmán Benda a Ferenc Csonka preklad memoárov zo stretnutia kniežat'a Štefana Bočkaja a tureckého veľkovezíra Mohameda Lallu pod názvom *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn*. Očitým svedkom a kronikárom tejto dôležitej udalosti bol aj Bocatius, ktorého správa sa vo zväzku nachádza v preklade Ferenca Csonku.

Svoje poznatky, problémy a skúsenosti z prekladu Bocatiových textov zhrnul Ferenc Csonka o rok neskôr v štúdiu *A Bocatius – kutatás eredményei és problémái* (Bocatius – výsledky a problémy výskumu). Vtedy už intenzívne pracoval na kritickom vydaní súborného Bocatiovho diela. Skúsenosti získal už

⁴ CSONKA, F. *Újabb adatok Bocatius (?) egyik röpiratához.*, s. 171-181.

pri edícii diela sedmohradského duchovného a básnika Christiana Schesaea⁵. Vydanie obsahuje rôzne náboženské texty. Najvýznamnejšia je práca s názvom *Ruina Pannonica* (O skaze Panónie), ktorá v hexametrových veršoch pojednáva o osude Uhorska v 2. pol. 16. storočia.

V roku 1990 uzreli svetlo sveta dva zväzky kritického vydania Bocatiových veršov pod názvom *Johannes Bocatius, Opera quae exstant omnia, Poetica*, o dva roky neskôr bol vydaný tretí zväzok, obsahujúci takmer všetky významné Bocatiove prozaické texty, pod názvom *Opera quae exstant omnia, Prosaica*. Bocatiove prozaické texty tu Csonka tematicky rozdelil do niekoľkých skupín – na práce, ktoré Bocatius napísal a vydal (napr. *Oratio de profanitate Turcicae religionis*, *Mercurius* vel *Prodromus* aut *Praecursor Historicus*), na práce iných autorov, ktoré boli na podnet Bocatia vydané tlačou (napr. *Salomon Hungaricus*, *Naříkání plačtíw Křestianůw Uherských*), či na rukopisy Bocatiových prác a jeho korešpondenciu. Pre poznanie a porozumenie osobnosti Jána Bocatia v kontexte rozporuplnej doby, v ktorej žil, patrí v Csonkovom kritickom vydaní jeho súborného diela k najdôležitejším práve *Olympias carceraria*, doplnená vydaním všetkých listov, vyznaní, prosieb, žiadostí, modlitieb a ostatných textov, súvisiacich s jeho väznením a ďalšími životnými osudmi. Zdá sa, že aj sám Ferenc Csonka si v tomto vydaní cenil najviac tie Bocatiove práce, v ktorých dal autor nazrieť hlboko do svojej duše. Aj dnešný čitateľ spoznáva citlivého, trpiaceho človeka odlúčeného od domova, zmietajúceho sa v neistote a v obavách o svoj život. Kritické vydanie Bocatiovho súborného diela patrí k vrcholom Csonkovej celoživotnej vedeckej práce. Kto sa niekedy pokúsil prečítať rukopisné texty zo 16. a 17. storočia, vie, koľko úsilia to vyžaduje. Kto niekedy skúsil preložiť čo len úryvok Bocatiových textov a básní, plných alegórií, narážok a dobových reálií, ktoré sú súčasníkovi často nepochopiteľné, vie si predstaviť, na akú náročnú prácu sa Ferenc Csonka odhodlal. Venoval jej takmer 15 rokov svojho tvorivého života v období, keď už mu prácu sťažovali mnohé problémy vyššieho veku. Ved' v čase vydania súborného Bocatiovho diela mal už 76 rokov. Pochybnosti, či sa mu túto obrovskú úlohu podarí splniť, sa objavujú aj v jednom z jeho listov Michalovi Potemrovi: „Dolgozom, dolgozom, de félek hogy a kaszás megelőz.“ (Robím, robím, ale bojím sa, že smrť ma predbehne).⁶ V 90. rokoch minulého storočia Ferenc Csonka vydal ešte niekoľko prekladov autorov 16. a 17. storočia. V nich opäť preukázal svoje majstrovstvo umeleckého prekladu, odzrkadľujúceho nálady a pocity doby, i nesporný básnický talent. Z príležitosti jeho 80. narodenín zostavili jeho spolupracovníci a priatelia malý zborník. Aj keď vtedy sa už vzdialil od tvorby súdobej krásnej literatúry, nájdeme vo zväzku práce viacerých známych maďarských moderných spisovateľov, napr. Gábora Thurza, Györgya

⁵ SCHESAEUS, CH. *Opera quae supersunt omnia*.

⁶ Štátny archív v Košiciach. Fond Michal Potemra (1830) 1922-2002, inv. č. 44.

Moldovu a Erzsébet Galgóczyovej.⁷ Ferenc Csonka, dvojnásobný nositeľ Európskej ceny za kultúru (v rokoch 1985, 1987) a nositeľ maďarskej Akademickkej ceny (v roku 1997) zomrel 13. februára 2000 vo veku takmer 84 rokov. V rozlúčkovej reči nad jeho hrobom spomínali jeho kolegovia a priatelia nielen na významného literárneho vedca, filológa, odborníka na latinský jazyk, na klasickú a novodobú literatúru, na vydávateľa textov a umeleckého prekladateľa. Spomínali na pána profesora Csonku, Feribácsiho, či Bocatiusbácsiho, na svojho kolegu, pedagóga, priateľa, človeka vždy ochotného pomôcť, aj napriek vlastnej únave či nedostatku času. „Feribácsi nikdy neľutoval únavu, aby sa rozdelil so svojimi vedomosťami. Vyriešili sa gramatické problémy, ktoré sa zdali byť nevyriešiteľnými, a časti textov, ktoré sa nedali preložiť, boli odrazu jasné. Prekladal, vysvetľoval, vypátral pôvod citátov. Aj nás ostatných vpustil do svojich vedomostí. A keď niekedy nestačila jeho pamäť, natoľko obdivovaná Feribácsiho memoria, neľutoval žiadnu námahu, aby dal odpovede na naše otázky. Mnohí mu môžeme ďakovať za to, že keď sme niekedy narazili na problém, vďaka jeho pomoci sme mohli pokračovať. Aj my sme v tomto zmysle boli jeho žiakmi, aj keď sme nesedeli v jeho školských laviciach. Vďaka jeho ochote pomôcť prenikli jeho obrovské vedomosti aj do našich prác.“⁸ A čo priniesol Ferenc Csonka nám? Jeho preklady a kritické vydanie súborného Bocatiovho diela majú pre našu vedu obrovský význam. Ukázal nám nimi Bocatiovo miesto v historickom a literárno-historickom rámci vtedajšej Európy, Uhorska a mesta Košice. Keď sa Ferenc Csonka zamýšľal v Doslove k prekladu *Olympias carceraria* nad tým, komu vlastne Bocatius patrí, hovorí: „Patrí Lužickým Srbom, lebo tam sa narodil? Či Nemcom, lebo bol aj Nemec a veršoval aj po nemecky? Patril Slovákom, lebo žil a tvoril na území Slovenska? Patril Maďarom, lebo bol mešťanom vtedajšieho Uhorska a považoval ho za svoju vlasť? Sú to ťažké otázky. Snáď nebudeme ďaleko od pravdy, keď prehlásime, že nepatril výlučne ani jednému tomuto národu, ale že je spoločným kultúrnym dedičstvom všetkých štyroch národov v zmysle dobových historických súvislostí.“⁹

Ale to nie je všetko. Ferenc Csonka dokázal ešte niečo veľmi dôležité. Podarilo sa mu priblížiť dnešnému človeku nielen ducha doby, v ktorej Bocatius žil, ale aj Bocatieve umelecké a morálne hodnoty, myslenie a pocity, všetky jeho chyby, bolesti, pochybnosti a úprimnosť pri prekonávaní nástrah osudu.

⁷ Csonka Ferenc 80. születése napjára.

⁸ BARTÓK, I. Csonka Ferenc (1916-2000), s. 814-815.

⁹ CSONKA, F. Bocatius János. Őt év a börtönben (1606 – 1610), s. 235-236. („Most még csak azt kell eldöntenünk, hogy voltaképpen kié is Bocatius. A szorboké, mert szorbnak született? A németeké, mert német is volt, s mert németül is verselt? A csehszlovákoké, mert a mai Szlovákia területén élt és működött? A magyaroké, mert az akkori Magyarország polgára volt, és az akkori Magyarországot vallotta hazájának? Nehéz kérdések. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha kijelentjük: kisajátítva és kizárólagosan egyik nemzeté sem, hanem az akkori történelmi viszonyok eredményeképpen a négy nemzet közös kulturális öröksége.“

Podarilo sa mu vrátiť Bocatia človeku modernej doby až do takej miery, že cítime to, čo pred takmer 400 rokmi povedal Bocatius sám o sebe: „Bocatius redivivus“.

Summary

The aim of our contribution to the conference dedicated to the life and work of Ján Bocatius was to introduce to the Slovak professional community the Hungarian philologist, literary theorist, translator and mainly Bocatius expert Ferenc Csonka (1916-2000). He is the author of the artistic translation of *Olympias carceraria* by Bocatius (1606-1610), published in 1985 with the title *Öt év börtönben*. He also authored the three volumes of critical publication of Bocatius's poetry as well as many prosaic works with the title *Opera quae exstant omnia*, *Poetica* 1., 2. and *Opera quae exstant omnia, Prosaica* (1990 a 1992). He summed up his problems, knowledge and experience from this work in study: "Bocatius – kutatás eredményei és problémái" (Outcomes and problems of the Bocatius research). The translating and editing activity of Csonka brought the personality of Jan Bocatius closer to the man of modern age.

Zoznam bibliografických odkazov

- BARTÓK, I. Csonka Ferenc (1916-2000). In. *Irodalomtörténeti Közlemények*. Budapest, 2000, s. 814-815.
- BOCATIUS, J. 1990. *Ioannes Bocatius Opera quae exstant omnia. Poetica* 1 – 2. Ed. Csonka, F. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990.
- BOCATIUS, J. 1992. *Ioannes Bocatius Opera quae exstant omnia. Prosaica*. Ed. Csonka, F. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1992.
- CSONKA, Ferenc. A Bocatius – kutatás eredményei és problémái. In *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1989, s. 126-135.
- CSONKA, F. 1985. *Bocatius János. Öt év a börtönben (1606 – 1610)*. Budapest : Európa Kiadó, 1985. 261 s.
- CSONKA, F. *Hiador*. Budapest, 1944; Paks 1989.
- CSONKA, F. A Dózsa-forradalom első eposzának fordítása (Fordítói tévedések a Paraszt háborúban. In *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1972, s. 653-680.
- CSONKA, F. Újabb adatok Bocatius (?) egyik röpiratához. In *Magyar Kulturális szemle*, 1983, s. 171-181.
- CSONKA, Ferenc. *80. születése napjára*. Budapest, 1996.
- ERASMUS, D. *Institutio principis Christiani*. Preklad Ferenc Csonka. Budapest, 1987, 1992.
- REZIK, J. *Oratio Panegyrica ...* Preklad Ferenc Csonka. In *Rákoczi emlékezete 1676-1976*. Budapest, 1976.
- SCHESAEUS, CH. *Opera quae supersunt omnia*. Ed. Csonka, F. Budapest, 1979.
- SZAKÁLY, F. - BENDA, K. - CSONKA, F. *Bocskai kíséretében a Rákosmező : emlékiratok és iratok Bocskai István fejedelem és Lalla Mehmed nagyvezír találkozójáról 1605. november 11.* Budapest : Európa, 1988. 202 s.

Ján Bocatius a jeho pojednanie o Hornusovej kométe z roku 1618

RNDr. Jana Mešterová, Magdaléna Semanová

Slovenské technické múzeum v Košiciach

Koncom roka 1618 sa objavila náhle na nočnej oblohe kométa. Svojou veľkosťou a krásnym zjavom vzbudila pozornosť a zároveň znepokojenie v celej Európe. Zaujala všetkých vtedajších astronómov, matematikov, geodetov, vzdelancov, cirkev i prostý ľud. Niektorí súdobí astronómovia ju označovali ako Kométa 1618 II. Podľa Johanesa Keplera kométu ako prvý spozoroval Marsilius v Českých Budejoviciach dňa 24. novembra 1618.¹ Voľným okom bola v strednej Európe pozorovateľná do 21. januára 1619. Pre zaujímavosť uvedieme publikácie niektorých autorov z teritória strednej Európy, zaoberajúce sa pozorovaním kométy, pozorovateľnej na prelome rokov 1618 – 1619. Kométu opísal Daniel Basilius (*1585 - †1628), pôvodom z Nemeckej Ľupče na Slovensku. Prednášal matematiku, fyziku a hvezdárstvo na Karlovej univerzite v Prahe, kde zastával funkciu dekana artistickej (filozofickej) fakulty. V tejto dobe bola astronómia jednou z odvetví matematických vied. Daniel Basilius bol autorom spisu s názvom „Saud hwězdárský přirozený o strašlivé s ocasem koměte, kteráž se welikém proti sobě patření Slunce s Hladoletem (Saturn) 28. dne měsíce listopadu, na znamení Wáhy w letu tomto bauřlivém a zkormauceném 1618 vyskytla. Jakého ta způsobu a přirození byla a co by budaucně wyznamenávala, pro výstahu a nabídnutí ku pokání s bedlivostí sepsaný“ (Praha, u Jana Stříbrského, 18 listov). V práci odborne popísal polohu kométy na nočnej oblohe dňa 28. novembra 1618: „Kometa roku 1618 vzešla pod dvacátým pátým stupněm nebeského znamení Wáhy u pravé nohy Boota (súhvezdie Pastier), figury hvězd půlnočních tak řečené. Tato jest přirození Smrtonošova (Mars) a Hladoletova (Saturn) v úhlu 12. domu zármutku a vězení, kteréžto koměte Smrtonoš z domu 11. a Hladolet z domu 9. panování své připisují. Že pak Slunce toho času v úhlu třetím na znamení Střelce v stupni 7-mém se nalezalo, 3 hodiny od východu svého majíce, proto kometě této účinky božské k vylévání odevzdává.“ V spise ďalej písal o pôvode kométy, o jej zložení a výskyte. Úvodná strana obsahovala kresbu kométy. Na záver spisu pripojil zoznam komét v rozpätí rokov 3492 p. n. l. - 1618. Basiliovo vedecké bádanie bolo ovplyvnené renesančnou filozofiou, v ktorej sa prelínali moderné postrehy s tradičnými koncepciami. Podobne ako rovesníci Daniela Basilia, ani on sa v tomto spise nedokázal vymaniť z fantazírovania a špekulácie.²

¹ SLOUKA, Hubert a kol. Astronomie v Československu od dob nejstarších do dneška.

² DRUGA, Ladislav. Dejiny astronómie a Slovensko.

V roku 1619 napísal poľský hvezdár a astrológ Dawid Origenus „Kratičký Wegtah O Kométě, ktoráž se Léta minulého 1618. 21. dne Měsýce Listopádu na Obloze Nebeské ukázala...“. Jeho práca bola preložená do češtiny.

Na tento nevšedný úkaz zareagoval aj Ján Bocatius. Napísal pojednanie nazvané „Hornus cometa 1618“. Jeho práca bola signovaná iniciálkami I.B.. Bola vytlačená v Košiciach – Cassovia 1618, v košickej tlačiarni, fraktor Ján Festus - Typis Ioannis Fest. Prečo použil pre kométu označenie Hornus sa nám nepodarilo zistiť. Text je napísaný v maďarskom, latinskom a nemeckom jazyku. Ján Bocatius nebol astronóm ani matematik, preto sa v práci nenachádzal odborný popis polohy kométy na oblohe. Vystríhal ľudí v duchu svojej doby pred nešťastiami, ktoré kométy prinášajú. Vyzýval k pokániu. Spomínal kométu z roku 1596, ktorá bola „predznamenala“ dobytie Egru Turkami. Táto práca Jána Bocatia sa našla v Štátnom archíve v Levoči a v Štátnej vedeckej knižnici v Banskej Bystrici – seminárna knižnica 1513-1950.³

Preklad z maďarčiny (Magdaléna Semanová)

Hornusova kométa 1618

Je to podľa reguly zákonodarcov, že pred trestom je vždy výstraha.

Je na to aj príklad že vy, dobromyselní ľudia vzájomne napomínajte jeden druhého. Je zjavné, že náš Milostivý Boh je nám príkladom, ktorý za naše hriechy a porušenia zákonov nás skôr otcovsky napomína pred trestom. Lebo vieme z prorociev, že nechce trestať zatvrdilosť, ale skrze prorokov dáva nám napomenutie. Kresťania, vzhliadnite na dávnu dobu, keď chcel skazený svet zničiť potopou, Sodomu a Gomoru ohňom a sírou, Ninive premeniť na brloh divých zvierat a včas ich predtým varoval a chcel napraviť ich cesty. A oznamoval zničenie Jeruzalema slovom aj skutkami. Medzi ostatnými aj historikom Iosephusom s básňami o „Židovských vojnách“, nám dáva otcovské napomenutie. Nikdy nás nebesia nenechali bez upozornenia ani bez trestu. Nás, ktorí žijeme z chleba maďarského a čítame našu históriu, alebo iných z cudzích zemí, od ktorých počujeme príbehy o červenej strapatej hviezde, príkladom nám môžu byť aj Ferdinand, Maximilián, Rudolphus a Mathias, tiež môžu varovať. Červená hviezda z roku 1596, hviezda kométa nám zobrala Eger a priniesla pre kresťanov nebezpečenstvo, ktoré je dodnes pohanou pre nás. Nevysloviteľný smútok pre kresťanov na ich cestách, keď nie ešte horšie a väčšie, zvestuje spravodlivý Boh pred svojím hnevom, keď sa neodvrátíme od svojich hriechov.

³ BOCATIUS, Ján. Hornus cometa 1618. Poznámka zostavovateľa: v katalogizačnom zázname spracovanom SNK sa uvádza, že mestská rada v Košiciach na zákrok hornouhorskeho hl. kapitána Andreja Dóczyho nariadila 17. 12. 1618 skonfiškovať túto tlač a 14. 3. 1619 odmietla tlačiarovu žiadosť o jej vrátenie.

Je visiacim kameňom nad hlavami pijanmi vína. Hádes, mor, hladomor je plodom tej matky. Na pravo aj na ľavo, keď chcete moje kresťanské rady obyvateľia Starého Maďarska, na ktorých prichádza nebezpečenstvo z východu. Tak sa obráťte, zhromaždite sa národy bez lásky, kým ešte neporodí tá matka, ktorá minulý rok na Spiši porodila dvojčatá, z čoho vyrástlo nešťastie B. A podľa toho, to nebeské čudo porodí prach a deň sa pominie. Pred tým, kým nepríde na vás deň hnevu V R. Milujte Pána všetci krotkí Zeme, ktorí ste konali podľa jeho viery. Hľadajte pravdu a poslušnosť, aby ste sa ukryli v deň jeho hnevu.

Začiatok 17. storočia bolo obdobie, kedy sa po prvý raz a naostro prejavili rozpory medzi vedeckým skúmaním sveta a vtedajšími náboženskými predstavami. Prvou vedeckou disciplínou, kde sa nezhody prejavili, bola astronómia. Mikuláš Kopernik, ktorý bol kňazom, o svojich objavoch dlho mlčal, lebo sa bál reakcie cirkvi. Zverejniť sa ich odhodlal až tesne pred smrťou. O vydanie jeho knihy, vysvetľujúcej heliocentrickú sústavu, sa pričínal Georg Joachim Rheticus. Po smrti Kopernika Rheticus s originálom Kopernikovej knihy prišiel do Košíc, kde zotrval pol roka a kde náhle v roku 1574 zomrel. Kopernikov slávny spis *De revolutionibus orbium coelestium libri VI.* (O obehoch nebeských sfér, kniha 4), ktorý vyšiel tlačou v roku 1543, dala cirkev v roku 1616 na index. V roku 1610 vydal Galileo Galilei knihu *Nuncius siderius* (Hviezdny posol), kde popísal objavy pozorované ďalekohľadom. Bolo to obdobie, kedy tlačou vydané práce, ktoré boli v rozpore s cirkevnými dogmami, často znamenali pre autora, ktorý bol kňazom, v lepšom prípade vyslanie na dlhoročnú misijnú činnosť do cudziny, v horšom prípade vyšetrovanie inkvizíciou. Giordano Bruno bol za svoje pokrokové názory v roku 1600 upálený. Galileo Galilei sa dostal do sporu s inkvizíciou, keď napísal o rotácii Slnka okolo vlastnej osi a verejne obhajoval Kopernikovo učenie. Bol prinútený verejne odvolať svoj názor. Preto mnohí autori v tejto dobe si nedovolili zverejniť svoje skutočné názory a presvedčenie.⁴

Summary

At the end of the year 1618 suddenly a comet appeared in the night sky. It attracted attention and at the same time it caused worries in all Europe for its largeness and beautiful look. It impressed all astronomers, mathematicians, land surveyors, intellectuals, the church and also the folks of its time. Many scientists of Hungary reacted to that specific phenomenon and Ján Bocatius was among them. He wrote a discourse called „*Hornus cometa 1618*“. This work was printed in Košice in the year 1618. The text is written in Hungarian, Latin and German languages. Ján Bocatius was neither an astronomer nor a mathematician so in his work there can not be found any professional description of the comet's

⁴ ŠVEJDA, Antonín. Kepler a Praha.

position in the sky. In the spirit of his time he warned the people of disasters the comets might bring along.

Zoznam bibliografických odkazov

BOCATIUS, Ján. *Hornus cometa 1618*. Cassovia, 1618.

DRUGA, Ladislav. *Dejiny astronómie a Slovensko*. Bratislava, 2006, s. 57-62, 126-127.

SLOUKA, Hubert a kol. *Astronomie v Československu od dob nejstarších do dneška*. Praha, 1952.

ŠVEJDA, Antonín. *Kepler a Praha*. Praha, 2004, s. 5-11.

Ján Bocatius a Trnava

Prof. PhDr. Jozef Šimončíč, CSc.

Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave

Ján Bocatius od roku 1618 sprevádzal Gabriela Betlena na jeho cestách, ťaženiach a rokovaníach ako úradný historiograf. Koncom novembra 1620 bol spolu s Betlenom v Trnave, ubytoval sa u lekárnik Imricha Magnusa. Tu napísal žiadosť trnavskému magistrátu o povolenie študovať agendu kancelárie a v archíve mesta. Nevedno ako zareagoval trnavský magistrát na túto elegantnú diplomatickú žiadosť, doloženú kráľovským nariadením, za ktorou bola evidentná kontrola mestských písomností v období Betlenovho povstania, keď Trnava hrala na obidve strany a nevedno ani, ako Bocatius využil svoje poznámky. Takmer presne o rok ako 53 ročný zomrel v Uherskom Brode 31. októbra 1621.

V rokoch 1956 – 1957 pri usporadúvaní korešpondencie magistrátu mesta Trnavy z rokov 1500 – 1850 bola táto Bocatiova žiadosť transkribovaná v poznámkach k úvodu rukopisu *Inventára listín mesta Trnava 1238 – 1843* (J. Šimončíč) ako najstaršia žiadosť, adresovaná magistrátu o povolenie študovať v mestskom archíve.

Trnava, 25. novembra 1620

Ján Bocatius, košický senátor, riadny historik Gabriela Betlena žiada magistrát mesta Trnavy o povolenie študovať agendu kancelárie a v archíve mesta.

Št. archív v Trnave, Magistrát mesta Trnava, Missiles, kart. 1620

Orig., papier 20x31 cm, pritlačená prsteňová pečať do červeného vosku (nečitateľná).

„Generosi nobiles, prudentes, circumspecti et amplissimi viri, domini fautores et amici mihi plurimum honorandi, salutem et officiorum meorum commendationem.

Exhibeo vestris dominationibus hic adjunctum, regiae suae dignitatis diploma, sicut et alias in genere regias libeasque civitates, iisdem passim oblatum, ita quoque ad dominationes vestras, regiae liberaeque hujus Tyrnaviensis longe celeberrimae reipublicae gubernatores sonans ac directum, cum officiosa petitione, dignentur eadem prefato suae regiae dignitatis clementi et ad bonum commune spectanti mandato se accomodare, mecumque communicare, si quid in cancellaria et archivis reipublicae vel domi privatim habeatur. Cuperem etiam habere signaturam aetatis et rerum gestarum inclutae hujus civitatis, nec non eiusdem, quas in publicis hisce motibus cum aliis non pauca sustinuit passiones, mihi exacte nondum et in specie compertas. Persuadeant sibi, vellim, dominationes vestrae, me in meo instituto illa (Deo iuvante) conscripturum, quae ab effectu longissime sint abfutura, hoc est, quod primum et propemodum

veri⁵ historici est unicum, quae cum ipsa recongruant et non nisi vera sint. Serviet hoc ad vestrarum dominationum et ad illarum posteritatis laudes et perpetua encomia. Bene et feliciter valeant et benigno me responso dignentur.

Datum Tyrnaviae die 25. s. Catharinae martyri sacro anno 1620. Ex hospitio aedium Emerici Magni, pharmacopei.

Generosarum nobilium prudentium circumspectarum et amplissinarum dominationum vestrarum servitor et amicus Joannes Bocatius manu propria, reipublicae Cassoviensis consularis et pro tempore regiae suae Hungariae electae dignitatis historicus ordinarius, Bocatius“.

Adresa: Generosos, nobiles, prudentes, circuspectos et amplissimos viros ac dominos N. iudicem primarium et consules regiae liberaeque civitatis Tyrnaviensis, dominos fautores etc, amicos mihi plurimum honorandis

Preklad:

Vznešení, šľachetní, múdri, opatrní a vážení muži, páni ochrancovia, vážení priatelia, pozdrav a odporúčanie mojej prosby.

Vaším urodzenostiam predkladám tu priložený diplom jeho kráľovskej dôstojnosti, určený všetkým kráľovským slobodným mestám na rozličných stranách a teda znejúci a určený aj Vaším urodzenostiam, správcom tohto ďaleko presláveného slobodného kráľovského mesta Trnavy s úradnou prosbou, aby ste sa prispôsobili tomuto láskavému nariadeniu jeho kráľovskej dôstojnosti, prihliadajúcemu na spoločné dobro a sprístupnili mi, čo je v kancelárii a v archíve mesta, alebo čo sa nachádza súkromne doma. Túžim mať predstavu o dianí (signaturam aetatis) aj o chode vecí tohto vznešeného mesta, aké znášalo utrpenia aj s ostatnými (mestami) v týchto všeobecných pohyboch, ktoré by som presne a jednotlivo sám zistil. Chcel by som presvedčiť Vaše vznešenosti, že to čo by som mal (s pomocou Božou) napísať, nech je vzdialené od následkov, to je, že prvé a takmer jediné pre pravého historika je súhlas s tým, čo je pravdivé. Nech to slúži Vaším vznešenostiam a ich potomkom na slávu a večnú chválu. Majte sa dobre a šťastne a pokladajte ma za hodného láskavej odpovedi.

Dané v Trnave 25. (novembra) v deň sv. Kataríny mučenice svätého roku 1620, z pohostinného domu Imricha Magnusa, lekárnik.

Vaším vznešeným šľachetným, múdрым opatrným a váženým pánom sluha a priateľ, Ján Bocatius vlastnou rukou, konzul mesta Košíc a nateraz riadny historik jeho volenej kráľovskej hodnosti Uhorska.

Adresa: Vznešeným šľachetným, múdрым, opatrným a váženým mužom a pánom. M. richtárovi a konzulom kráľovského slobodného mesta Trnavy, pánom ochrancom a mojím váženým priateľom.

⁵ V originali je korekcia veri na viri.

PRÍLOHY

Armáles - erbová listina, ktorú Jánovi Bocatiovi udelil cisár Rudolf II.
(originál sa nachádza v Štátnom archíve v Levoči)

Erb Jána Bocatia

**Pohľad na mesto Vetschau (rodisko Jána Bocatia) a kostol,
kde sa nachádza jeho pamätná tabuľa**

Pamätná tabuľa Jána Bocatia na Hlavnej č. 69 v Košiciach

ANNO DOMINI MILESIMO SEXINGEN

TESIMO TERTIO. CANNIBVS TOTI

ad Communitatis suffragiis usitato et solenni

ritu electus est, in huius indycta sessione Lei

publica iudicem Nobilis Consocius et Curia

specius **AL. IOHANNES BOCATIVS**

P. L. et Notarius ibidem die videlicet annue

to proximo post Epiphaniæ festum qui fuit

13 Ianuarij. Cui DEVS OPT. MAX.

felix regimen concedat. Amen.

SENATORES

ANDREAS MATERNA.

STEPHANVS HERCEG.

IOACHIMVS MÜLLER

NICOLAVS PECK.

IOHANNES TANNERSEE.

ANTHONIUS WANDERLIND.

MARTINVS PRECHTELINS. die 27. Aprilis de profano p.

WARS PANDELMACHER.

WOLFGANGVS PECK.

THOMAS SAMWELER.

OLIVIER PÖSINGER.

IOACHIMVS MAGDERBUEGER.

Zápis v Mestskej knihe Košíc o zvolení Jána Bocatia
do funkcie richtára z roku 1603
Archív mesta Košice, Suppl. H III/2 PUR 2., r. 1460-1643

Salutem & felicissimum huius novi anni auspicium
Amplitudini vestre prosperamq̃ gubernationem ex animo
precor.

Quamvis, nobilissimi prudentissimi & amplissimi viri, vobis
non desint, qui de more & consuetudine Christiana V. A. felicis-
sima quævis, obiam ingruentis novi anni auspicium, foueant &
præstentur: tamen mihi dubium est nullum, quin notuas quoq̃
meas (cugas ne dicam vel musas,) qua exa. literatos quosvis estis af-
fectione, sitis hilari fronte accepturi, cum audacie meæ vestra com-
munis, ut sic definiam, liga seu vinculum, quo vobis invicem estis
obstricti, præbuerit ansam: imò benignitas & benevolentia vestra, quæ
nec antea laborem meum, ut Minervæ crassioris, accipere, idq̃ placide
dedignata fuerit, quæ quoq̃, sicut & aliorum, meas huius novi anni char-
tulas provocavit, ut pro communij Respub. vestraq̃ salute coram Deo
supplex fierem, eidemq̃ civitatem vestram amplissimam Epigramma-
te brevi huius libello imposito commendarem. Qua propter A. V. in ma-
iorem oro modum, ut hanc meam exiguum opellam benigne dignentur
accipere, facturæ Deo rem gratam, mihiq̃ ad maiora stimulum & calcar
addituræ, Summus omnium gubernator, Pater Domini nostri Jesu
Christi, à quo nostra salus, faxit, ut anno futuro multisq̃ sequentibz,
ego V. A. propter suis solennitatem, vobiscum saluas & felix gran-
tulari queam. Valete feliciter, Nobilissimi & amplissimi viri.
Dedi Epiperjesino ultimo Mensis ultimi die - Anno 1598.

A. V.

officiosus.

Servus

M. Iohannes Bocatius
P. L. Candidatus Cæsarius &
Ludirector Eppei.

Y.
M. IOANNIS BOCATII,
Poëtæ Laureati Cæsarei

LIBER
HVNGARIDOS
PRIMVS,

MARTIALIA, VEL BELLICA
continens.

LECTOR BENEVOLE:

IRARIS CREDO; CVR
humeros meos non metiar, &
quod Poëtarum quis Atlas vix
auderet, onus viribus impar sus
cipiam, quod illud? *Martialia*. Fateor hoc.
Sed audi: in tuam dicam id aurem; robustis
oreis me prouocabo. Vergilium, Ouidium,
Lucanum, Sabinum, Lucanum autumas
non. Cinefacti illi. Maiores, Melissos, Pos
thios, Reusneros, Frencelios, Taubmanos
non. nam etsi Musica illa fulmina, quorum
proprium est,

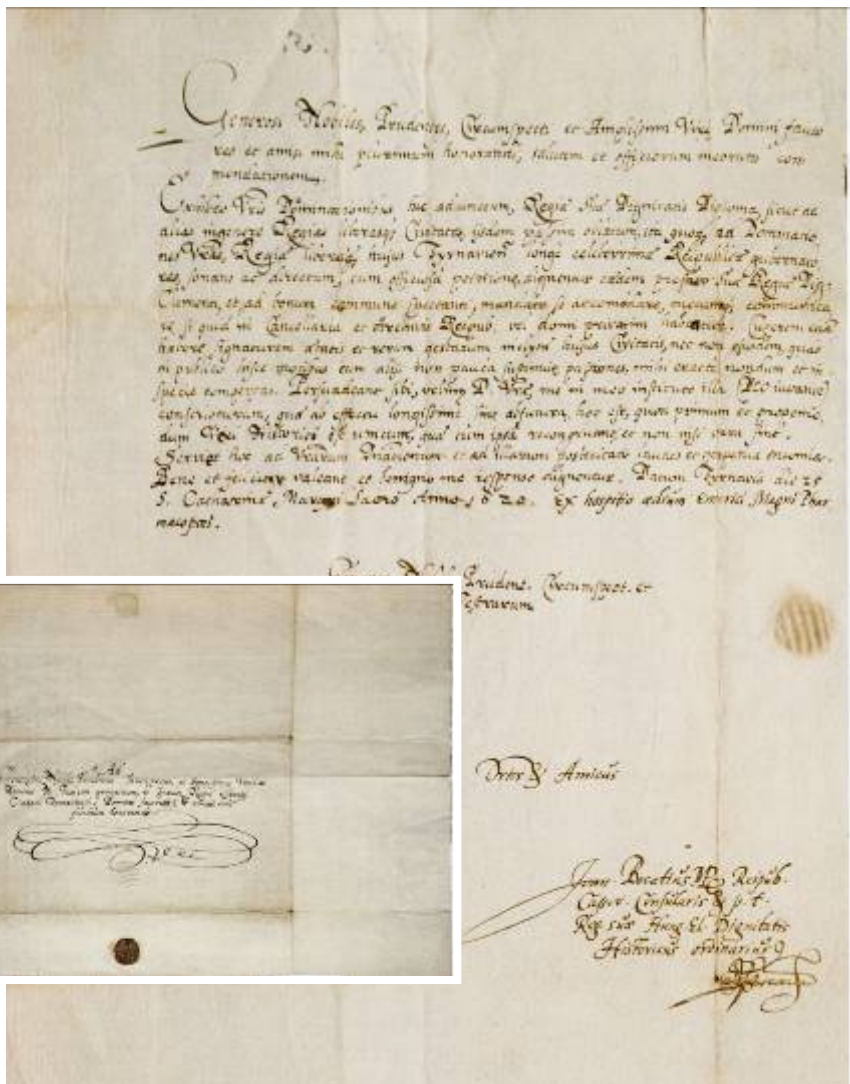
Aspera magnanimâ praelia flare tubâ:
superent, & suos heroas magnificâ versûs cor
datioris luxuriæ pompæque decantent: huc
tamen vel accersiri non migrant, quod inquis

A linas

binominis Diaboli, contineant hypothiposin, visum est pro rei
memoria in Vestram, Domini Hungari, gratiam illos hic inte
"gras collocare. Sed

ARTICULI XII.

¶ Hactenus Articuli, Synoptice saltem Barbi,
am res spectare gestas ob oculos ponentes. Quanta soli mei
Cassocien, quor ego tum temporis iudex, exam, praeterea per
"peti devocarint, Respub. tota recordatur. Alius Valones
quos praeij sui causa presentibus dabat, honestis matronis et pu
"ellis, tam in Civitate, quam aliorum et in libero campo, cum
vel in iura, vel maximis ire pagos missiles, postulare,
Quam intulisse, et iudicium illar tentasse, de expugnasse vio
"lenter, ea factis ad m. relationibus gravi, auctores cogi
"tationi permissi Domini pro fama statutos, factum non negasse,
"sed pretio Novenarij (q. Hungar denarici) vel ut vulgo dicit
"domus Polonici, formellam ab se compressam firmibus intrusi,
"Vel in adibus relictis, hoc impune sibi licuisse iur istud Be
"stia illa constabillante, canibus impuris se Valentibus.
Ad Responsorium. Stante iam ultra 265 sententia de

Bocatiova žiadosť adresovaná trnavskému magistrátu o povolenie študovať v mestskom archíve (25. 11. 1620) vlastník: Št. archív v Trnave

Ferenc Csonka
maďarský bocatiológ

86. a. 10.

Kérem M. L.!

Megkaplan mindent, körönnön.

Kérdésem (kérdésem):

- 1) Ha a bátyjai anyógnak, missz jelszék, mi a bocatio neve?
- 2) Mi az a SDBA, rövidítés? név?
- 3) Ha nem, magyar, török, német meg: lelk voltak, Melchior Procalius bocatiói?
- 4) Ha az OT is börtönben, nek oalam, vinné tanácsa lenne klová-
kibban, isten, eretlik, x.ox.

Procalius verit (Opera poetica quae extant omnia, Academiae hindo, 1750) gépi
oldal, latin nyelvű) más leadván, most nem csak meg kell írni, a kinyom-
tatást. Következnek a prózái munkái, más crinidion. Először az az Olgy-
pés, carceraria, a leadván, a börtönben leadván, íratok, ill. az az talaj-
doktor, a megkaplan, ha megkaplan. Köszönettel: Csonka

Z korešpondencie s historikom
Dr. Michalom Potemrom

**Položenie kvetov k pamätnej tabuli Jána Bocatia
29. 9. 2009**

**Zľava: PhDr. Jana Kovacsová, Ing. František Knapík,
PhDr. Klára Kernerová**

**Ján Bocatius v dobových dokumentoch – výstava
otvorenie 29. 9. 2009**

**Originály tlačí Hvngaridos
Libri Poematvm V. (1599)
a Mvsae Parentales Spectabilis
(1598), Elegiae Dvae (1595)
(vlastník: Slovenská národná
knížnica v Martine)**

**Celoslovenská konferencia Poeta laureatus Ioannes Bocatius
Košice, 29.-30.9.2009**

Zľava: Doc. Miloš Kovačka, PhD. NBÚ SNK Martin, PhDr. Jana Kovacsová, vedúca OK KSK, Ing. František Knapík, primátor mesta Košice, PhDr. Klára Kernerová, riaditeľka VKJB, prof. Peter Kónya, PU Prešov

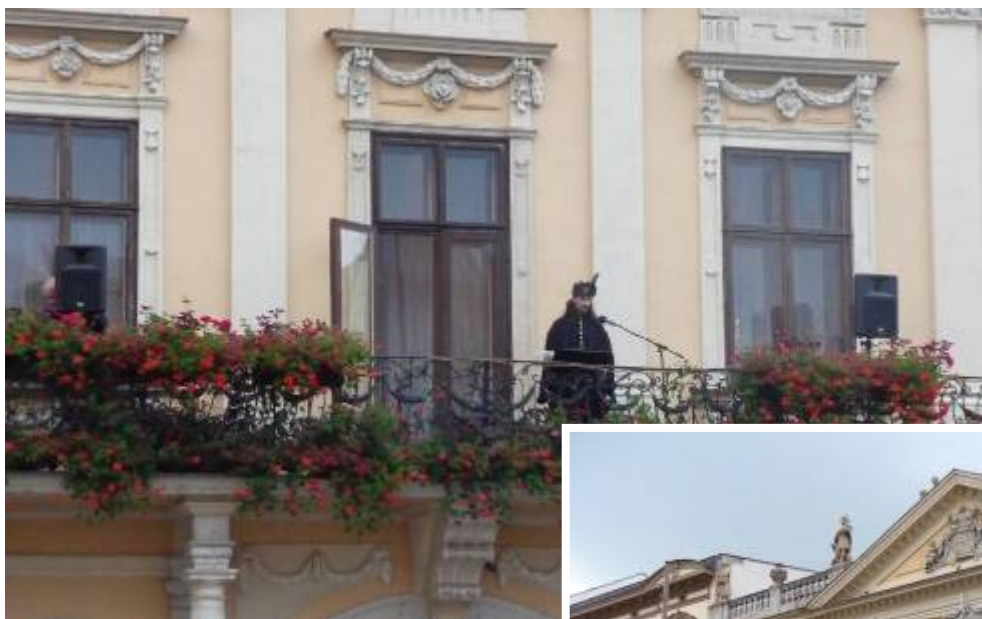

Pohl'ad na auditorium

Sprava prednášajúci: Mgr. Angela Škovierová, PhD., prof. Marta Kerul'ová, CSc., Mgr. Klára Komorová, PhD., PhDr. Milena Ostrolúcka, Mgr. Peter Anna. Doc. Gabriela Žibritová, PhD., Doc. Ľubomír Petraško

**Príbehy zo života Jána Bocatia – dramatizované ukážky
v podaní členov spoločnosti Via Cassa, 29. 9. 2009**

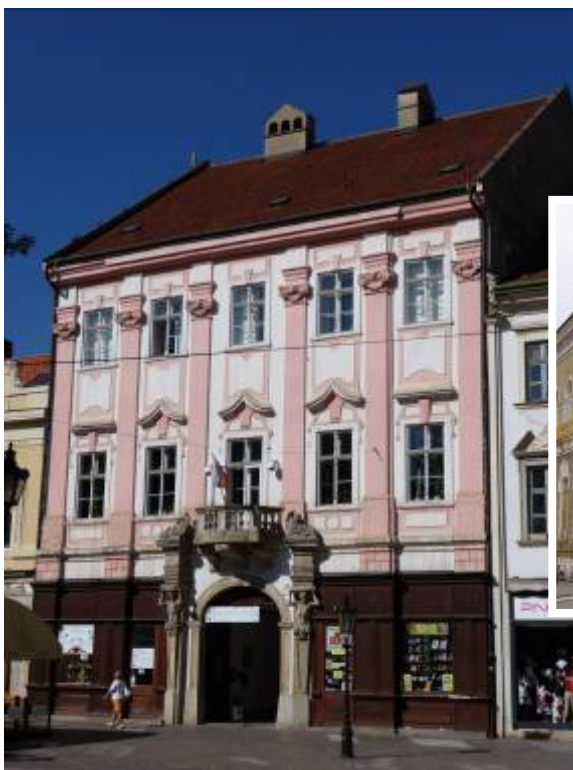

**Peter Orgován
ako košický richtár J. Bocatius**

**Slávnostné pomenovanie knižnice na Verejnú knižnicu Jána Bocatia
V Košiciach 18.12.1991 (Hlavná č.59 - teraz Historická radnica)
Sprava: Ing. Ing.Ján Süli starosta - Staré Mesto,
oproti: Mgr. Štefan Kolivoško (riaditeľ knižnice v r. 1991)**

Knižnica v súčasnosti (Hlavná č. 48 a Hviezdoslavova č.5)

Z Bocatievej poézie

Ďakuje Rubelle za jabĺčko, čo mu poslala

Rubella, sladkosť moja, jablko dávaš mi sladké,
červené, odtieňom farby súperí tvár tvoja s ním.
Vezmi si (nevďačnému by nič si nedala), tu hľ'a,
srdiečko zo zlata pošlem v odplatu tebe zas ja.

Záhradkou Alkinoa to jablko bude mi stále,
vznešená rozkoš moja – pri očkách, pri krivke pier.

K tomu ty darčeku rozmilé srdce si pripútaj cele!
Zostanem srdiečkom tvojím – perou mi sladkou buď ty!

Starcovi, čo sotva pochoval ženu, už si privádza druhú

Včera si krokodílie slzy, Agaso hnusný,
hojne a obratne spúšť'al, zmáčal si zrak svoj i tvár.
Trasorítka ťa poplietla sotva dnes zbelelo nebo,
Venuša navnadí vdovca, druhou ho poteší hneď.
Dedo, kyjom ťa, spráskat', veď nehl'adíš na bielu bradu!
Napodobňuj, ty zviera bezcitné, ľudí - nie psov!

O inom biskupovi, ktorý kedysi dostal do daru víno zo Santovky, uhorskej obce

Chápem už pravdu, že každý z umelcov tvoriacich sochy
teší sa slávnemu menu, ktoré mu remeslo dá.

Rimania sa podľa toho správajú. Sväté
dary Santovka dala jednému svätému raz.
Svätý otče, napi sa vína, smieš, lebo je sväté,
ale, jaj, by si sa potom netackal. Sväto ho pi!

/ szánto – po maď. svätý = slovné hračky/

Sudcovi pijanovi

Žalúdok mávaš naliaty stále. Vec hodna to sudcu,
že ti je špongiou plnou úbohá napitá hrud'.
Vlhká brada ti mokvá stále. Vec hodna to sudcu!
Niet sa čo diviť, že tebe, sudcovi, hovoria: žráč.

Preklad: prof. PhDr. Marta Kerul'ová, CSc.

POETA LAUREATUS IOANNES BOCATIUS (1569-1621)

Zborník z celoslovenskej konferencie, ktorá sa konala
v dňoch 29. - 30. septembra 2009 v Košiciach pri príležitosti 440. výročia
narodenia a 410. výročia príchodu Jána Bocatia do Košíc

Texty neprešli jazykovou úpravou

Zodpovedná redaktorka:

PhDr. Klára Kernerová

Zostavovateľka:

PhDr. Jana Amrichová

Anglické resumé a predhovor preložila: PhDr. Marianna Dombrovská

Predhovor do nemčiny preložil: Doc. PhDr. Ľudovít Petraško, PhD.

Technický redaktor, grafický návrh obálky:

Ján Šimko

Počet výtlačkov: 150

Rozsah: 123

Formát: A5

Vydanie: prvé

Vydala:

Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach

kultúrna inštitúcia Košického samosprávneho kraja

Hlavná 48, 042 61 Košice

Tlač:

Harleqiun, s.r.o, Košice

ISBN: 978-80-88687-26-9

EAN: 9788088687269